

GÖÇ VE EDEBİYAT OKUMALARI

Burak ÇAVUŞ

ARTİKEL AKADEMİ: 402

Göç ve Edebiyat Okumaları

Burak ÇAVUŞ

<https://orcid.org/0000-0002-5050-6523>

burakcavuss@hotmail.com

Tokat Gaziosman Paşa Üniversitesi

ISBN 978-625-5674-42-5

Birinci Basım: Aralık 2025

Ofset Hazırlık: Artikel Akademi

Baskı ve Cilt: Uzunist Dijital Matbaa Anonim Şirketi

Akçaburgaz Mah.1584.Sk.No:21 / Esenyurt

Matbaa Sertifika No: 68922

Artikel Akademi bir Karadeniz Kitap Ltd. Şti. markasıdır.

©Karadeniz Kitap - 2025

Akademik etik kurallara
bağlı kalınarak yapılacak olan alıntılar ve tanıtım maksadı ile yapılacak
olan kısa alıntılar dışında, yazılı izni alınmadan, tümünün veya bir
kısımının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla, basımı, yayımı,
kopyalanması, çoğaltımı veya dağıtımı yapılamaz.

KARADENİZ KİTAP LTD. ŞTİ.

Koşuyolu Mah. Mehmet Akfan Sok. No:67/3 Kadıköy-İstanbul

Tel: 0 216 428 06 54 // 0530 076 94 90

Yayıncı Sertifika No: 19708

mail: destek@artikelakademi.com

www.artikelakademi.com

GÖÇ VE EDEBİYAT OKUMALARI

Burak ÇAVUŞ

artikol
akademi

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	7
GİRİŞ.....	9
GÖÇMEN ÖZNENİN BÜYÜLÜ NESNEYE YOLCULUĞU	15
MODERN BİR GÖÇ DESTANI: BERLİN ÜÇLEMESİ...	29
BİR ÖTEKİ OLARAK GÖÇMENİN HİKÂYESİ	49
GURBETİ YAŞAYANLAR GURBETİ YAZANLAR: TÜRK ROMANINDA YENİ İZLEKLER.....	65
BİR YOLCULUĞUN KURGUSAL YAPISI.....	99
KAYNAKLAR	115

ÖNSÖZ

Edebî metinler, insanın, zamanın, mekânın ve toplumun ruhunu dil ile görünür kılar. Nitekim sanat, yaşamın düşünülmüş bir formudur. Sanatçı, günlük yaşam içerisindeki hareketleri, olayları, gelişmeleri çoğu zaman fark edemediğimiz küçük detayları yakından gözlemleyerek kurgusal bir anlatı içerisinde yeniden ifade eden kişidir. Bu sebeple ki psikoloji, sosyoloji, tarih, kültür bilimi ve daha birçok disiplin, insanı ve toplumu anlama çalışmalarına muhakkak edebiyatı ve diğer sanat dallarını dahil eder. Çünkü sanatla ifade edilmemiş hiçbir insan durumu yoktur. Duygular, olaylar, durumlar, gelişmeler, ideolojiler, aşk, aile, toplum, gelenek, örf, savaşlar, devrimler, siyaset, kültür... Her biri çeşitli sanat eserleriyle, sanatçının bakış açısına, gözlem gücüne ve bireysel duyarlılığına göre defalarca anlatılmıştır. İnsan en katı gerçekliğinden en mahrem duygularına, en somut görünümünden en derin sancılarına kadar edebiyatın, sanatın konusu olmuştur.

Bireysel ve toplumsal tarafıyla edebî eserlerde daima yer bulmuş bir diğer konu ise göç olgusudur. Göç çok uzun zamandır hikâyelere, şiirlere, türkülere, romanlara yansımış, sanatın ifade imkânları çerçevesinde anlatılmıştır. Türkiye ve Türk edebiyatı özelinde ise göç olgusu, neredeyse her yönüyle edebî metinlerin odağında yer almıştır. Bu kitapta da zaman içerisinde göç ve edebiyat ilişkisini irdelediğim metinler bir araya getirilmiştir. Özellikle de yakın geçmişteki göç ve edebiyat

ilişkisinin izleksel ve yapısal çerçevesini belirleme amaçlı okumalara yer verilmiş, göç unsurlarının edebî düzlemdeki yeri ve kurgusal yapı içerisindeki işlevlerine odaklanılarak kapsamlı çıkarımlar elde edilmeye çalışılmıştır.

Aralık / 2025

GİRİŞ

En genel anlamıyla bir mekânsal yer değiştirme hareketliliğini belirten göç olgusu, tarihsel süreç boyunca sözlü ve yazılı birçok edebi eserin odak noktası olmuştur. Türk edebiyatının sözlü dönemlerinden başlayarak bugüne kadar uzanan süreçte göç, destan, türkü, mani, ninni gibi folklorik eserlerle birlikte, roman, hikâye, tiyatro, şiir gibi yazılı ve modern eserlerle de anlatılagelmıştır. Uygurların Göç Destanı ile başlayan bu süreç, klasik edebiyatta hicretnâmeler, halk edebiyatı sahasında özellikle türkülere konu olurken modern edebiyatta daha çok roman ve hikâye türü ile anlatılmıştır. Türk toplumlarının çok sayıda göç olayını yaşaması, bir dönemler konar göçer yaşamın hâkimiyeti, mevsimlik göçler, savaşlar sonrası yaşanan mübadeleler, köyden kente göç, yurtdışına yapılan işçi göçleri ve beyin göçü gibi hareketliliklerin çeşitliliği, edebi düzlemde de göç olgusunun sürekliliğini sağlamıştır. Türk edebiyatında göç eskimeyen bir sosyal gerçeklik olarak yer almış, kimi zaman toplumsal gerçekçiliğin kimi zaman toplumcu gerçekçiliğin kimi zamansa bireysel yaşamın bir anısı olarak kurgusal dünyada dile getirilmiştir. Bu çerçevede göçenler, geride kalanlar, gidilen yerde karşılaşılanlar, çok çeşitli insani duygular edebi metinlerin nesnesi olmuştur. Özellikle de 1950 sonrası Türkiye’de yaşanan iç ve dış nüfus hareketlilikleriyle birlikte göç, tarihsel ve sosyal bir gerçeklik olarak kurgusal düzleme aktarılmıştır.

1950’lerde başlayan köyden kente göç olayı, iç hareketlili-

ği sağlarken, Avrupa'ya işçi göçü, beyin göçü gibi olaylar dış hareketliliği sağlamıştır. Ayrıca çeşitli siyasi sebeplerden dolayı sürgün kavramı etrafında değerlendirilen göçler de edebi düzlemde yansıtılan konulardan olmuştur. İç göçü konu eden metinler, daha çok Anadolu'dan İstanbul'a gerçekleşen hareketlilikleri temel almıştır. Tarımda makinalaşma, işsizlik gibi faktörler sonucunda başlayan göç dalgaları, özellikle de toplumsal gerçekçi yazının üzerinde durduğu konulardan olmuştur. Göç sonucu şehirde gerçekleşen değişiklikler, arabesk kültür etrafında değerlendirilen yeni demografik oluşumlar, yabancılık, ötekileştirilme gibi sosyolojik gerçeklikler birçok edebi tür ile anlatılmıştır. Ayrıca gurbet, özlem, para kazanma yolları, şehirde tutunma çabaları gibi çeşitli göçmen halleri de anlatıların odağında yer almış, bugün dahi yazılan eserlerin konusu olagelmıştır. Bu noktada Gurbet Kuşları, Bereketli Topraklar Üzerinde (Orhan Kemal), Zor, (Sevinç Çokum), Köygöçüren (Fakir Baykurt), Halo Dayı ve İki Öküz (Muzaffer İzgü), Deniz Küstü (Yaşar Kemal), Bir Dünya Yıkıldı (A. Günbay Yıldız), Tutkular Keder Oldu (Nurullah Genç), Canbaz (Emine Işınsoy), Berci Kristin Çöp Masalları, Sevgili Arsız Ölüm (Latife Tekin), Kafamda Bir Tuhafılık (Orhan Pamuk) gibi eserler ilk akla gelenlerdendir. Bu yazarların çeşitli metinleri üzerinde de göç bağlamında makale ve tez düzeyinde birçok araştırma yapılmıştır. Bunlar arasında yüksek lisans tezi olarak, 1950 Sonrası On Türk Romanında Göç ve Gecekondu (Bekir Sevinç), Orhan Kemal'in Gurbet Kuşları ve Latife Tekin'in Sevgili Arsız Ölüm Romanlarında Köyden Kente Göç adlı çalışmalar yapılmışken; doktora tezi olarak, 1950 Sonrası Türk Romanında Anadolu'dan İstanbul'a Göç (Ali Kurt), Cumhuriyet Dönemi Romanlarında İç Göç (Polat Sel) başlıklı çalışmalar yapılmıştır. Bu araştırmalarda da göç, yoksulluk, gecekondulaşma, kentleşme gibi kavramlar etrafında metin incelemelerinin ya-

pıldığı görülmektedir. Roman türünün yanında hikâye, şiir, tiyatro gibi türler ile de köyden kente göç olayı anlatılmış, bu eserler üzerinde de makale düzeyinde incelemeler yapılmıştır. Böylece iç göç olgusu, 1950 sonrası Türk edebiyatının temel izleklerinden olurken; son yıllarda akademik çalışmaların da yoğunlaştığı bir alan olmuştur.

Göç olgusu etrafında 1950 sonrası oluşan yazının diğer tarafında ise 1960'lı yıllarda başlayan Avrupa'ya işçi göçü hareketliliğinin olduğu görülür. Avrupa'ya özellikle de Almanya'ya giden Türk vatandaşlarının sayısı gün geçtikçe artar. Kitlemel bir göç hareketine dönüşen bu işçi göçü olayı, bugüne kadar uzanan bir yazın alanının oluşmasını sağlar. Daha sonraları göçmen edebiyatı olarak da literatürde yerini alacak bu yazın alanı, Türkçe ve Almanca iki koldan ilerler. Göçmenlerin gittikleri yerlerdeki konumlarına göre yazılan konular değişiklik gösterse de daima sorunlar üzerine inşa edilmiş eserler verilir. İlk gidenler dil, kültür çatışması, iş yerindeki sorunlar, ayrımcılık gibi sorunlar üzerinde dururken; daha sonraki kuşaklar kimlik sorunu, aidiyetsizlik, iki kültür arasında kalmışlık gibi sorunlara eğilmişlerdir. Bu sorunlar sadece yazın dünyasında değil, sinema sektöründe de sıkça işlenmiş, sorunların görünürlük kazanması doğrultusunda hem Türkiye'de hem de Almanya'da ve bazen de ortaklaşa yapımlar ile konu gündemde tutulmuştur. Sadece Almanya'ya gidenlerin değil, İsveç, Hollanda, Fransa gibi ülkelere göç eden Türk vatandaşlarının sorunları, sanat araçları ile duyurulmaya çalışılmıştır. Elbetteki bu noktada da edebiyat geniş bir alanı kapsamıştır. Gerek bizzat bu göç deneyimini yaşayanlar gerekse yaşamadığı halde bu vatandaşların sorunlarına dikkat çekmek isteyen birçok edebiyatçı bu konuyu kurgusal düzleme aktarmıştır. Roman, hikâye, şiir, tiyatro, türkü gibi birçok edebi tür ile Türk vatandaşlarının Avrupa'ya göç macerası geniş bir alanda yansıtılmıştır.

Bu alanda ilk eserler 1960'lı yıllarda verilmeye başlanmıştır. Özellikle de roman ve hikâye türü ile Almanya'ya işçi göçü farklı yönleri ile ele alınmıştır. Konuyla ilgili yazılan romanlar arasında öne çıkanlar olarak Fikrimin İnce Gülü (Adalet Ağaoğlu), Berlin'in Nar Çiçeği (Füruzan), Almanya Almanya (Nevzat Üstün), Sancı Sancı (Necati Tosuner), Dik Bayır (Abbas Sayar), Koca Ren, Yarım Ekmek, Yüksek Fırınlar (Fakir Baykurt), Türkler Almanya'da (Bekir Yıldız), Oturma İzni, Ben Aranıyor (Yüksel Pazarkaya), İş Sürgünleri, E-5, Kılları Yolunmuş Maymun, Fabrikada Bir Saraylı (Güney Dal), İş Dönüşü, Almanlar Bizi Sevmedi (Fethi Savaşçı), Cennet'in Öteki Yüzü (Habib Bektaş), Gündoğduların Yükselişi, A'nın Gizli Yaşamı (Aras Ören), Dağların Sultanı (Dursun Akçam), Alp-ler Geçit Vermiyor (Rıza Hekim), Çırpıntılar (Sevinç Çokum), Geride Kalanlar, Geriye Dönenler, Yurdumu Özledim (Gülten Dayıoğlu), Gurbet Sofrası (Özdemir Başargan) gibi eserleri sayabiliriz. Bunlarla birlikte Renan Demirkan, Alev Tekinay, Selim Özdoğan, Feridun Zaimoğlu gibi ikinci ve üçüncü kuşak yazarlar da göç sürecinin devamında ortaya çıkan kimlik bunalımı, aidiyet eksikliği gibi konular üzerine eğilmişlerdir. Alman yazarlar arasında ise Günter Wallraf'ın anı-roman tarzında yazdığı En Alttakiler eseri ile Barbara Frischmuth'un Pembe ve Avrupalılar olarak dilimize çevrilen romanı en çok bilinenlerdendir.

Avrupa'ya işçi göçü etrafında oluşan edebiyat, yukarıda da değinildiği gibi sadece roman türü ile sınırlı kalmamış; hikâye, şiir gibi edebi türlerde de eserler verilmiştir. Bu hususta geniş bir hikâye külliyatı da oluşmuştur. Yukarıda adı geçen yazarlar roman türünün yanı sıra birçok hikâyelerinde göç ve göçmenlik meselesine değinmişlerdir. Bunlardan Bekir Yıldız Kaçakçı Şahan, Beyaz Türkü, Demir Bebek adlı eserlerindeki hikâyeler ile göçün ilk yıllarına ayna tutarken Fethi Savaşçı, İş

Dönüşü, Özel Ulak, Taş Ocağında, Makinalar Çalışırken adlı hikâye kitaplarında göçmenleri ve onların sorunlarını son derece gerçekçi bir yaklaşımla ele alır. Yüksel Pazarkaya Oturma İzni ve Yaban Sıla Olur mu? adlı eserlerinde, Güney Dal, Buzul Döneminden Haberler ile Yalnız Cennetin Kuşları'nda, Habib Bektaş, Kapıkule Nerde, Yorgun Ölü, Ben Öykülere İnanırım'da, Necati Tosuner, Sisli'de, Fakir Baykurt, Gece Vardıyası ve Barış Çöreği adlı hikâye kitaplarında ilk giden göçmen işçilerin göç maceralarına, yaşadıkları çeşitli sorunlara odaklanmışlardır.

1960 ve 90 arası dönem hem göç hareketliliğinin hem de göç edebiyatının yoğunlaştığı dönemdir. Yukarıda adı geçen birçok eser bu dönemde yazılmıştır. İzleksel düzlemde ortaklıkların bulunduğu bu eserlerde, yapısal düzlemde de bir ortaklık söz konusudur. Bu yapısal bütünlük ise “arayış yolculuğu” motifi etrafında oluşturulmuştur. Çünkü gerçekten de ilk giden göçmenler, tamamen bir nesneyi (parayı) elde edebilmek için fiziksel bir yolculuğa çıkmıştır. Bu yolculuk, klasik anlatılarda rastladığımız büyülü nesneye ulaşma, kendini gerçekleştirme, mevcut hali değiştirme güdüsü ile gerçekleştirilmektedir. Göçmen, hedef şehre veya ülkeye gitmek için evden ayrılır, orada birtakım sorunlar yaşar, engelleri geçer, para kazanır ve yoksulluktan zenginliğe geçmiş bir kişi olarak geri döner ya da orada kalır. Genel olarak böyle bir düz çizgi etrafında oluşturulduğu için bu romanlarda ortak bir sözdizimsel bütünlük oluşmuştur. Bu yapının ortak unsurları ise özne-nesne ilişkisi bağlamında işlevsellik kazanmıştır.

A.J. Greimas'ın “eyleyenler modeli” olarak bilinen inceleme yöntemi de öznenin nesneye ulaşma sürecini merkezine alan, diğer metin içi unsurları da bu iki temel unsurla olan ilişkisine göre işlevselleştiren bir inceleme yöntemidir. Metnin iç bütünlüğünü hedef alan bu yapısalcı inceleme yöntemi ile eşzamanlı

bir inceleme yapmak ve metinlerin sözdizimsel bütünlüğüne ulaşmak mümkündür. Bu sebeple incelenen eserler Greimas'ın eyleyenler modeli çerçevesinde de değerlendirilmiştir. Çünkü belirli bir dönem aralığında aynı konu neredeyse aynı biçimde ele alınmış, belli bir yazın geleneği sürdürülmüştür. Bu yazın ise kendi içinde bir sisteme dayanmaktadır. Edebiyatın sınırları dahilinde çeşitli öğelerle bağıntılar kurularak oluşturulan bu sistemin dayanak noktaları ise ancak eşzamanlı bir incelemeyle görünür hale gelecektir. Böylece 1960'lı yıllarda başlayan göç edebiyatı gerçekliğinin ilk dönem eserleri hakkında bütüncül bir değerlendirme yapılacaktır; göç ve edebiyat ilişkisinin köşe taşlarına temas edilecektir.

Bu bağlamda çeşitlilik ve kapsayıcılığı sağlayabilmek adına hem iç göçü hem de dış göçü konu edinen eserler incelenek ve tür zenginliği açısından da şiir, hikâye ve roman değerlendirmeleri çalışmada yer alacaktır. İlk bölümde Aras Ören'in Berlin Üçlemesi adlı şiir kitabı üzerinden Almanya'ya işçi göçü hareketliliği ele alınacak, ikinci bölümde hikâye türünde göç olgusunun asıl yansıtıldığı incelenecek ve üçüncü bölümde iç göçü konu edinen romanlar, dördüncü bölümde ise dış göç olaylarını kurgusal düzlemde yansıtan romanlar incelenecektir.

GÖÇMEN ÖZHENİN BÜYÜLÜ NESNEYE YOLCULUĞU

Nesne, özneyi harekete geçiren, elde edilmesi için uğraşlar verilen hedef unsurdur. Nesne, eksikliği hissedilen şeydir. Öznenin evden ayrılma amacı, bu nesneye sahip olmaktır. Nesne, çekici faktördür ve anlatılardaki çatışmanın da temel sebebidir. Çünkü nesne, gerek özne gerekse özne karşıtı diğer anlatı unsurlarını etrafında toplayan, istenilen, arzu edilen şeydir. “Roman kahramanı arzu edilen arasında mutlak bir nedensellik bağı söz konusudur. Bu bağ, metafiziksel veya içtepisel olabilir ve roman kahramanlarını harekete geçiren önemli bir fonksiyonu icra eder” (Özcan 2002:2). Anlatıdaki nesnenin fonksiyonu, cümledeki nesne ögesinin fonksiyonu ile aynıdır. Her iki nesne de özneyi kendine doğru harekete geçirir. İnsanoğlunun neredeyse bütün hareketlerinin temelinde istemek vardır ve nesne, istemenin, arzu etmenin arka planındaki çekici güçtür. “Nesne, insanın dünyayı etkilemesine, dünyayı değiştirmesine, dünyada etkin bir biçimde var olmasına yarar; nesne, eylem ile insan arasında bir tür aracıdır” (Barthes 1993: 165). Bu aracı işleviyle nesne, anlatılarda bir eyleyen haline gelir. Çünkü özneyi harekete geçirir ve birtakım eylemler dizisinin odağında yer alır. “Dünya istemedir” diyen Schopenhaur'a göre de “istemenin zemini ya da nedeni her zaman kendilerinin dışındaki devindiricilerdir” (Schopenhaur 2009: 49). Gerek gerçeklikte gerekse kurgusal anlatılarda nesneler, birer devindiriciler ve başlangıçların, arayışların, çatışmaların zemininde yer alırlar.

Arama arketipi etrafında kurgulanan eserlerin olay örgüsü dört temel üzerine kurulmuştur. “İsteme, ayrılış, mücadele, buluş ve dönüş” (Çetin 2009: 195) olarak bilinen bu süreç aynı zamanda Kahraman’ın Sonsuz Yolculuğu ile de örtüşür. Göç romanlarının da bu olay örgüsü çerçevesinde ilerlediğini, arayış ve yolculuk arketipi ile benzerlikler gösterdiği söylenebilir. “Kökenini eski mitoslarda bulduğumuz bu tür anlatılarda kahraman bir nesneyi ya da bir defineyi ya da kaçırılan bir kızı vb. bulmak için çıkar yola; türlü güçlüklerle karşılaşır, sınavlardan geçer, yer altına ya da denizin derinliklerine iner, orada karanlık güçleri, yani ölümü, kısırlığı, kıtlığı temsil eden bir varlıkla savaşı, onu yener ve elde ettiği nesneyle geri döner” (Moran 2011:50). İster define, ister bir kadın, ister bir suçlu isterse manevi bir varlığı arayış olsun, hepsinin temelinde istemek, arzu etmek vardır ve arzu edilen nesne bütün eylemlerin hazırlayıcısıdır. Arzu, “her zaman nesneyle özneyi birbirine bağlayan basit bir düz çizgi olarak temsil edilir” (Girard 2013: 24). Arzu, Prometheus’u, Mecnun’u veyahut denizin derinliklerindeki inci tanesini arayan masal kahramanını ya da Bereketli Topraklar Üzerinde romanının başkışısı İlahsızın Yusuf’u harekete geçiren ortak paydadır. Her ne kadar istenilen nesne farklı olsa da tüm insanlar için ortak olan isteme yetisi, dünyanın bütün anlatı kişilerini bir yapı içerisinde buluşturmuştur.

Modern zaman anlatılarında aranan, arzu edilen nesne değişiklik göstermiş olsa da arayış kalıbı kullanılmaya devam edilmiştir. Göçü konu edinen birçok metin de daha öncede değinildiği gibi bu arayış kalıbı üzerine inşa edilmişlerdir. Masallarda, mesnevilerde, destanlarda kahramanın değişimini sağlayacak büyülü nesnenin yerini, bu anlatılarda ekonomik değeri olan maddi nesneler, özgürlük, adalet, refah düzeyi yüksek bir yaşam, nitelikli eğitim vb gibi soyut ve somut nedenler almıştır. Göç söz konusu olduğunda bu nesneler, çekici faktörler içe-

risinde değerlendirilir. Çalışmamızın bu bölümünde de özneyi, yani göçmeni harekete geçiren, evden ayrılmasına ve çeşitli serüvenlere çıkmasına sebep olan çekici faktörü, nesneyi tespit ederek, eserlerin ortak yapısı içerisindeki işlevi değerlendirecektir.

Genel anlamıyla göç, bir yer değiştirmedir. Yer değiştirme ise ayrılış – yolculuk – varış çizgisi üzerinde ilerler. Dolayısıyla göç eden kişi, üç farklı eylemi gerçekleştirir. Evden ayrılır, yola çıkar ve başka bir yere intikâl eder. Nesne, göçmeni göç etmeye teşvik eden, aranan, eksikliği hissedilen unsur ise tüm bu hareketliliğin temel sebebidir. Dolayısıyla nesne, göçün ve göçmenin amacıdır. Gerek bireysel gerekse kitlesel göçlere baktığında, özellikle de ikinci dünya savaşı sonrasında, göçün amacının ekonomik kazanç sağlamak olduğu görülür. Türkiye özelinde hem iç göçlerin hem de dış göçlerin sebebi de çoğunlukla ekonomiktir. Anadolu’dan İstanbul’a ve diğer kentlere yapılan göçler ile

Türkiye’den Avrupa’ya özellikle de Almanya’ya yapılan göçün temel amacı ekonomiktir. Azgelişmiş ülkelere doğru yapılan göçler, gelişmiş ülkelere doğru yapılan göçler, gelişmiş ülkelerdeki ekonomik zenginlikten faydalanmak; bireysel refah seviyesini artırmak içindir. Nitekim Türkiye’den Avrupa’ya göç edenler de bu zenginlikten faydalanmayı hayal etmiştir. “Birçoğu için yurtiçinde çalışmayla ev, araba, arsa vb. almak rüyadan öte bir şey değilken; yurtdışında çok daha az bir süre çalışıp biriktirilen parayla bunların olası olduğu andan itibaren gitmek isteyenleri tutmak mümkün olmamıştır” (Yalçın 2004:130). Gerek itme-çekme teorisine göre olsun gerekse merkez-çevre teorisine göre olsun, göçün yönü, sermayenin, üretimin olduğu yönedir. “Merkez devletlerin sermaye sahipleri malları sevk etmek, makineleri teslim etmek, hammaddeleri ihraç etmek, işletmelerin eşgüdümünü sağlamak için yatırım yaptıkları ülke

ve bölgelerde ulaşım ve iletişim sistemleri kurmaktadırlar. Bu bağlantılar sadece mal, ürün, bilgi ve sermayenin akışkanlığını hızlandırmakla kalmayıp, aynı zamanda göç etmek isteyen insanların hareketliliğini de kolaylaştırmaktadır. Böylece mallar ve sermayeler bir yöne doğru, insanlar ise aksi yöne doğru hareket etmektedirler” (Abadan Unat 2002:16). Türkiye’den Avrupa’ya işçi göçünün yönünü belirleyen de bu faktörler yani sermayesizlik ve çeşitli üretim ve tüketim araçlarına sahip olmamaktır. Nitekim göç kararı verenler, ilk önce sermaye sahibi olmak ve daha sonra da bu araçlara sahip olmak arzusuyla göç etmişlerdir. Avrupa’dan çeşitli sanayi ürünleri gelirken, insanlar Avrupa’ya doğru gitmişlerdir.

Fikrimin İnce Gülü romanının başkışısı Bayram’ın arzu edilen nesne ile kurduğu nedensellik bağı, bu çerçevede önemli bir örnektir. Köyde malsız, mülksüz yaşayan Bayram, çocukluk özlemi arabayı alabilmek için Almanya’ya göç eder. Araba, onun için salt bir araçtan çok daha fazlasıdır. Ona göre “bir araba hem istikbal hem şan ve şeref” demektir. Çünkü zaman değişmiş, köy yerinde zenginliğin göstergesi, itibar sahibi olmanın şartları değişmiştir.

“Niyeymiş o? Niyeymiş var mı? Dün köyde atının itibarı neydiyse, bugüne bugün dört teker bir motorlu üstünde olmanın itibarı o.

Tarla mı, toprak mı? Geç. Bizde yok. Olacağı da. Hem üstünde traktör tekeri yürütmediğin tarla da toprak da nafle artık, hey kızım. Bir taksi seni hem kendinin efendisi yapar hem efendi yapar. Kendinin efendisi olmayan-dan koca da olmaz gayrı, hiçbir şey de...” (Ağaoğlu, 2015: 158).

Araba ve benzeri motorlu aracı at ile özdeşleştirmek, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş süreciyle ilişkilendirilebilir. Özellikle de kırsal kesimde yaşayan insanlar için ata yüklenen anlamın araba ve traktör gibi nesnelere yüklenmesi değişim ile ilgilidir. Türk romanında bir nesne olarak arabanın serüvenini inceleyen Mehmet Narlı da modernleşme ile araba ve benzeri araçların kazandığı anlama işaret etmiştir.

“Tanzimat’tan günümüze kadar; araba (atlı araba, otomobil, traktör, bisiklet) birden çok romanda merkez figür olarak yer alır. Arabanın işlevleri, sosyal, kültürel ve ekonomik değişimi izleyerek yenilenir. Ancak romanlarda arabalar sadece işlevsellikleri ile bulunmazlar. Tarihsel akışa, yaşama biçimine, modaya göre imgesel bir değer kazanırlar. Modernleşmenin eşya insan ilişkisi kavşağında simgesel bir içeriğe de sahip bulunan arabalar, bu anlamlarıyla bugünkü hayatımızı da kuşatmaktadır” (Narlı 2002:20).

Narlı’nın incelemesine göre Araba Sevdası, Sarı Traktör, Buzdan Kılıçlar gibi romanlarda da araba, imgesel boyutlarda olay örgüsünün merkezinde yer almışlardır. Eşya – insan ilişkisi bakımından arabaya yüklenen değer, bir zamanlar at’a yüklenen değer ile özdeş hale gelmiştir. Bu değişim edebi eserlere de yansımış “ilk yazılı Türkçe metinlerden günümüze kadar çok sayıda at-insan bütünleşmesi” (Narlı 2002:20) görülürken; modernleşme, makinalaşma süreci ile insan-araba bütünleşmesi çeşitli metinlerde görülmüştür. Çünkü atın üstlendiği işlevi motorlu araç üstlenmekte ve at sahibi olmanın verdiği önemi, motorlu araç sahibi olmak vermektedir. Nitekim nesnenin anlam kazanması “bir insan toplumu tarafından üretildiği ve tüketildiği anda, imal edildiği, belli kural ve ölçülere uydurul-

duğu anda gerçekleşir” (Barthes 1993:165). Böylece nesneler, bir gösterge haline gelebilir. Nesneye anlam yüklendiğinde, özellikle de toplumsal bir geçerlilik kazandığında nesneler, üretim amaçlarının dışında simgesel değerler de kazanabilirler. Nesnelerin sınıflandırılması, özellikle de ekonomik sınıflarla özdeşleştirilmesi de nesnelerin gösterge haline gelmesini hızlandırır. “Bu sınıflandırma bize içinde yaşadığımız toplum tarafından benimsetilmiş ya da telkin edilmiştir”(Barthes 1993: 167). Araba da Türkiye’de bir dönemler salt bir araç olmaktan fazlasıdır.

“İlk dönem diye adlandıracağım 40’lı yıllar, 35’ten 50’li yılların sonuna kadar olan dönem. Demokrat Partinin iktidarından sonra, Amerikan arabaları geldi. Bunlar, gerçek birer statü sembolüydüler. Özellikle İstanbul dışında, taşrada çok önemliydi araba sahibi olmak. Yavaş yavaş adı duyulan Adana ağalarında o Bıyık arabaları vardı, Buick orada hep öyle anılırdı ve bırakın sıradan insanları, küçük taşra kasabalarının eşrafi için bile otomobil erişilebilir bir hedef değil, çok üst düzey bir zenginliğin simgesi olan bir araçtı. O yıllarda hep kocaman Amerikan arabaları kullanılırdı” (Ergin 2000,s.168).

Roman kişisi Bayram’ın zihninde de araba, zenginliğin, itibar sahibi olmanın bir göstergesi olarak yer etmiştir. Dolayısıyla göç sebebi de araba sahibi olmak için verdiği uğraşların temelinde de bu düşünce vardır. Bu yüzden tüm zamanını bu arzu nesnesi için kullanır.

“Boş her dakikasını, bu Mercedes’i alabilmek için harcadığı günler. Durmadan iş saatlerini çoğaltıyor: Etti

iki bin dokuz yüz mark. Haftada yirmi fazla saat daha yap. Etti üç bin dört yüz mark.....Akli hep son çıkan Mercedes’lerde. Ama şu bir yıl öncesinin 200’ünü bile en çok indirimle, tek mark kazıklanmadan nasıl edinebilir? Hadi bunu aldı, cebine kaç mark artar ki? Yol parası. Memlekette geçirilecek bir aylık tatil. Göz dolduran, Ballıhisarlı’yı artık “İncegül Bayram” diyerek kendisiyle alay ettirmeyecek bir araba için daha ne kadar fazla saat fazla gün yapmak gerek?” (2015: 20).

Bayram’ın araba hayali, onu kilometrelerce uzağa göç ettirmiş; çeşitli zorluklarla mücadele etmesine neden olmuştur. İçinde bulunduğu toplum tarafından arabaya yüklenen anlam, arabayı arzu nesnesi haline getirmiş ve çekici faktör olarak da göç sürecinde etkin rol oynamasına zemin hazırlamıştır. Araba, bu romanın yapısı içerisinde, özneyi harekete geçiren nesne eyleyeni olarak yer almıştır. Benzer durumlar diğer romanlarda da görülmektedir. Birçok anlatı öznesi, araba, traktör, ev, arsa gibi ekonomik değeri olan nesneler için evden ayrılmış, mace-rayaya çıkmıştır. Özellikle de köy gibi kırsal alanlarda topraksız, mülksüz kişiler için araba, traktör gibi motorlu araçların hedef nesne haline gelmesi, itibar kazanma gayesinin bir sonucudur. *Türkler Almanya’da* romanının Garip Recep’i de tıpkı Bayram gibi, bir araba ile köyde olmayan itibarını kazanmak ister. Zenginliğini araba ile göstermek ister. Garip Recep, araba sahibi olarak ezilmişlik hissinden kurtulmak ve üst sınıfa ait olduğunu araba ile ispatlamaya çalışır. Dolayısıyla burada da araba, bir gösterge haline gelir.

“Şöyle bir arabaynan köy yerine varmak ne demek... Emme köy meydanına bunlan bir sefer gittin mi düşünüyom da kalbim yerinden oynuyo...” (2012:87)

“Köy yerinde cebindeki paraları gösterip gezemezsin emme, arabayla bir dolaştın mı herkes anlar paran olduğunu, Almanya’da parayla oynuyo derler. Bu söz az mı kardaşım”. (2012:162)

Görüldüğü gibi her iki özne de aynı nesneyi aynı amaçlar için arzular. Burada ödünç alınan bir arzunun olduğunu söyleyebiliriz. İlk giden göçmenlerin, paralı, arabalı olarak yurda dönmesi, yakın çevresindekilerin de benzer hayalleri kurmasına neden olmuştur. Daha sonra gidecek olanlar, ilk gidenlerin yolunu izlemiş, onlar gibi de dönmek istemişlerdir. Dolayısıyla onlara öykünmüşler, onların arzularını taklit etmişlerdir. Bu durum sosyolojik olarak ağ teorisi ile edebi olarak ise Rene Girard’ın “üçgen arzu modeli” ile açıklanabilir. Bu modele göre, özne, aslında bir başkasının arzusunu taşımaktadır. Özneyi, hedef nesneye yönlendiren bir dolayımlayıcı söz konusudur. Öznenin arzusu, özgün değildir. Girard bu arzuyu, “ötekine göre arzu”, “metafizik arzu” ve “mimetik arzu” olarak adlandırır. Girard burada, anlatı içerisinde örtük kalan, prototiplerin varlığına işaret eder. Don Kişot romanıyla bunu örneklerken, “bir Hristiyanın varoluşu nasıl İsa’nın taklidiyse, şövalyelerin varoluşları da Amadis’in taklididir” (2013:23) diyerek, Don Kişot’un, ünlü şövalye Amadis’i taklit ettiğini belirtir. Böylece anlatının yapısı içerisinde, üçüncü bir kişi veya unsurun etkisi ortaya çıkarılır. Girard’ın “dolayımlayıcısı” Schopenhaur’un, “devindiricisine” benzemektedir. Schopenhaur’a göre “istemenin zemini ya da nedeni her zaman kendilerinin dışında devindiricilerdir” (2009:49). Göç söz konusu olduğunda bu durum, ilişkiler ağı teorisiyle örtüşmektedir. İlişkiler ağı teorisine göre, ilk giden göçmenler, yakın çevresindekileri de göçe özendirir, onların dolayımlayıcısı, arzularını harekete geçiren devindiricileridir.

Ekonomik koşulları yeterli olmayan kişiler için, daha çok para kazanma fırsatı sağlayan yerler, daha çekici gelmektedir. Özellikle de yakınlarından birisinin bunu tecrübe etmesi ve yoksulluktan kurtulması daha da özendiricidir. Bu bakımdan göç, bir umut kapısı olarak yaygınlaşır. Dolayısıyla, göç ile elde edilen kazanımlar da ortak tutkular haline gelir ve kişiler arasında yaygınlaşır. Örneğin, bir arabayla köyüne dönen gurbetçi, köydeki yoksul kitleyi etkilemekte, onların zihnine göç ile zenginleşme, araba sahibi olma tutkusunu yerleştirmektedir.

Her göçmen, kendinden sonraki göçmenler için bir dolayımlayıcı rolündedir. İlişkiler ağı teorisiyle açıklanan bu etkilere, çeşitli anlatılarda da bazen açıkça bazense örtük olarak değinilmiştir.

İncelediğimiz romanlarda da örtük bir dolayımlayıcının varlığı sezilirken, her göçmenin birbirini ve kendilerinden öncekileri taklit ettiğini görürüz. Göçmen işçiler arasındaki araba tutkusuna da kenilerinden önceki göçmenlerin araba ile yurda dönüşlerinin taklididir. Dolayısıyla bu tutku, ödünç alınan bir tutkudur ve neredeyse bütün göçmenler bu tutkuya kapılmıştır. Fakir Baykurt, *Koca Ren* romanında göçmenler arasında yayılan bu tutkuya ve sanayileşme sürecinde maddi kültürdeki değişime dikkat çeker.

“Otomobil modası yayıldı, atçılık öldü. Atçılık Türkiye’de bile öldü. Bir de bu Almanlık çıktı, buraya gelip çalışmak için herkesi atları satıp rüşvet verdi” (2014:65).

Bu durum, geleneğin modern karşısındaki gerilemesine ve maddi kültürde meydana gelen değişime örnektir. Geleneksel, tarım toplumundan, modern sanayi toplumuna geçiş ile birlikte

bazı unsurlar önemini kaybederken, yeni unsurlar önem kazanmaya başlamıştır. Tinsel değeri olan unsurların yerini maddi değeri olan unsurlar almıştır. Barthes'in ifadesiyle "eskiden büyük gotik katedraller neyse bugün de arabalar odur" (1993: 88). Dolayısıyla at'ın önem kaybedip, arabanın önem kazanmasının arkasındaki temel sebep de maddi ve manevi kültürdeki değişimdir. Bu değişim, tutkuların, ideallerin de nesnesini değiştirmiştir. Ortak kültür, ortak tutkuları ortaya çıkarmıştır. Fakir Baykurt'un göçü ele aldığı diğer romanı *Yüksek Fırınlarda* da da göçmen özne Koca İbrahim, diğer göçmen özneler gibi ortak tutkulara sahiptir.

"Acenteden çekilme gıcır gıcır bir araba özlemi, yıllar yılı kafasının altında mayalandı durdu. Elden düşme ucuzun ucuzu döküntülerle az mı idare etti? Az mı yutkundu ellerin altında gördükçe?" (2013:12). Alpler Geçit Vermiyor romanında da yine araba tutkusunun özneyi harekete geçirdiğini görürüz.

"Ben Almanya'ya Mercedes almaya gidiyorum... Modeli varsın eski olsun. Adı Mercedes ya. Bir de rengi parlak olmalı... Zaten vereceğim gümrüğün de kıymeti yok. Yakında zengin olduk gitti" (1984:15).

Gurbet Sofrası romanında da araba sahibi olma niyetinin adeta bir gelenek haline geldiğini gösteren şu ifadeler yer alır.

"Bunları yeni aldım. Bir takım daha alayım, sıra mercedes almağa geliyor. Biraz biriktirdim. Biraz da Türk parası bozdururum burada"

"Onu çoktan gözden çıkardım, niyetim araba almak. Mercedes" (1979:158,285).

Çoğu zaman arabaya yönelen bu tutku, bazen de ev, dükkân, arsa, toprak gibi diğer mülkiyet nesnelere

yöneldir. "Nesne değişir ama üçgen kalır" (2013:24). Almanlar Bizi Sevmedi romanında ise arzu, eve yöneliktir. Kahraman

öznenin yola çıkış amacı ev sahibi olmaktır.

"Başımızı sokacak bir ev aldık mı, birlikte döneriz Türkiye-mize" (1986:34).

Füruzan'ın Berlin'in Nar Çiçeği romanında da neredeyse bütün göçmenlerin ortak arzusu olan yoksulluğu yenmek ve mülk sahibi olmak arzusu açıkça göçmen tarafından dile getirilir.

"Sabahın ıssızlığında bindik otobüse, uzun uzun yol gittik... Yoksulluktan kurtulmak ne de çetinmiş.

Kazanırız, birkaç yılda biraz toprak alırız, iki göz oda yaparız..." (2017: 179).

Benzer ifadeler bir diğer roman kişisi, diğer bir göçmen tarafından Gurbet Sofrası romanında tekrar edilir.

"Canımı dişime katıyım, biriktireyim üç beş kuruş. İki katlı bir ev alayım. Üstünde oturayım, altını dükkân yapıyım diyorum. Kimsenin buyruğunun altına düşmeyeyim. Azarlamasınlar, benliğimle oynamasınlar gayri diyorum" (1979: 297).

Göçmen işçiler, kendilerinden önceki işçilerin arzularını taklit ederler. Dolayısıyla özne göçmen ile nesne arasında bir dolayımlayıcı vardır ve neredeyse bütün göçmen işçiler dolayımlayıcının tutkularını tekrar ederler. Genel olarak yoksul ve yoksun olan göçmen işçiler için, durumlarını değiştirecek olan büyümlü nesne, paradır. Ekonomik güvensizliği tersine çevirmek, sınıf atlamak, mülk sahibi olmak için evden ayrılırlar. O büyümlü nesneye ulaşmış olduklarının göstergesi olarak da araba, ev, arsa, dükkân gibi maddi kültür öğelerine sahip olmayı arzu ederler. Çünkü "maddi kültür, eşyayla başkalarına mesaj ileten, bir tür toplumsal işi yerine getiren bir göstergedir" (Woodward 2016:82). Göçmen işçiler de artık eskisi gibi olmadıklarını, ekonomik şartlarının değiştiğini göstermek için bu nesnelere sahip olma mücadelesi verirler. Üçgenin köşeleri

ise şu şekilde oluşmaktadır:

Göçmen (Özne)

Daha Önce Göç Edenler (Dolayımlayıcı)

Para ve araba, ev, arsa vb. mülkler (Nesne)

Böylece para, göç romanlarının yapısal işleyişinde, özneyi harekete geçiren nesne eyleyeni olarak rol alır. Son derece işlevsel bir role sahip olan para, neredeyse bütün hareketlerin, yönelişlerin kaynağıdır. Gerek evden ayrılma sebebi gerekse çeşitli engelleyici unsurlar ile verilen mücadeleler, parayı kazanabilmek içindir. Arzu edilen nesne olarak para, romanların hem başlangıç hem değişim hem de sonuç bölümlerinde etkin bir rol oynar. Birincisi, para ve para değeri olan nesnelere sahip olamadığı için kişi göç eder. Parayı elde ederek durumunu değiştirir ve son olarak da parayı kazanmış, eski yoksunluğunu ve yoksulluğunu yenmiş bir kişi olarak yurda döner. Böylece para, anlatının her aşamasında aktif bir rol oynar. Paranın yokluğu, kazanılma mücadelesi ve elde edilmesi anlatı kişisinin aksiyonlarında belirleyici işleve sahiptir. Göçmen işçiler de parasızlıktan paralı duruma geçmiş olduklarını göstermek için, çeşitli maddi kültür öğelerine sahip olma tutkusunu paylaşmışlardır. Bunlar da araba, ev, dükkân gibi ekonomik değeri yüksek olan mülkler olmuştur.

Türkiye'deki sanayileşmenin, kentleşmenin ve kapitalizmin ivme kazanması, kırsal kesimdeki emek gücünün, kent merkezlerine yönelmesini hızlandırmıştır. Gerek kırsaldaki mülksüz ve sermayesizler gerekse sanayileşmemiş küçük şehirlerdeki benzer ekonomik şartlara sahip insanlar, göç yolunu tutarak bu şartları değiştirmek istemişlerdir. "Türkiye'de kırsal bölgelerden kentlere göç eden insanların içinde bulundukları bağımsızlaşma, yani kırsal bölgelerin feodal ilişkilerinden kapitalist ilişkilere geçiş içindeki belirleyici yapısının getirdiği toplumsal bağlardan kurtularak bağımsızlaşma güdüsü... kı-

sacası Türkiye'den Almanya'ya giden işçilerin kafalarında bir tek şey vardır. Küçük bir iş sahibi olup bağımsızlaşmak. Almanya yolcuları, mülksüzleşmeden kurtulmak ve sınıf atlatma özelemleriyle dolu bulunmaktadırlar" (Füruzan 2012: 319). Göçmen işçiler, sınıf atlamış olduklarını, mülk sahibi olduklarını da çeşitli maddi kültür öğelerine sahip olarak göstermek isterler. Aynı şekilde Anadolu'dan İstanbul Ankara, Adana gibi büyük kentlere göçün de itici gücü yokluk, yoksulluk ve yoksunluktur. Bu göç olaylarını konu edinen eserlerde de para, araba, traktör vb gibi araçlara sahip olma ve bir nebze de olsa yoksunluktan kurtulma arzusu göçün başat faktörüdür. Dolayısıyla, para kazanma, kazanılan para ile çeşitli unsurlara sahip olma arzusu, göçün temel amacıdır. Bu amaç, incelediğimiz romanlarının derin yapısında, nesne olarak rol almış, öznenin durumunu değiştirecek çekici unsur olarak işlevsel hale gelmiştir. Rene Girard taklitçi arzusunun "her zaman öteki olma arzusu" olduğunu, arzusun aslında nesneye değil, dolayımlayıcıya yönelik olduğunu belirtir. Nesneye yönelen arzu, aslında dolayımlayıcıya yöneliktir. Göç ankatılarında da göçmenin arzusu, başka biri olmak, öteki gibi olma arzusudur.

Bu, zenginlik olarak görünürlük kazanır. Dönem Türkiye-si'nde kırsal toplumun sosyo-ekonomik yapısı dikkate alındığında, çeşitli araçlardan yoksun kişiler için zenginlik ve saygınlık hayali ise Almanya'ya göç ile mümkün görülmektedir. Nitekim göçün yaygınlaşıp, kitleselleşmesinin ardında da bu gerçek yatmaktadır. "Birçoğu için yurtiçinde çalışmayla ev, araba, arsa vb. almak rüyadan öte bir şey değilken; yurtdışında çok daha az bir süre çalışıp biriktirilen parayla bunların olası olduğu andan itibaren gitmek isteyenleri tutmak mümkün olmamıştır" (Yalçın 2004: 130). Ekonomik anlamda güvensizlik duyan kişiler için göç, "azgelişmişliğin kısır döngüsünü bireysel boyutta kırabilmenin bir yolu" (Yalçın 2004:19) olmuştur.

Dolayısıyla da ortak beklentiler ile gerçekleştirilen hareketlilik, ortak arzular etrafında devam etmiştir. Bu gerçekliğin edebi düzlemdeki yansıması da paralel bir çizgide ilerlemiş, ortak bir göçmen tipi oluşturulmuştur. Bu tipin temel özelliği olarak da zenginlik, saygınlık arzusu birçok romanda ortak bir yapının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu yapı da üçgen arzu modeli ile anlamlı hale gelmiştir.

MODERN BİR GÖÇ DESTANI: BERLİN ÜÇLEMESİ

Modern Türk edebiyatında göç en çok da 1950 sonrası yaşanan sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değişimler sonucu ortaya çıkan iç ve dış göç olayları paralelinde yazınsal türlere konu olmuştur. Demokrat Parti dönemiyle başlayan şehirleşme, sanayileşme gibi politikalar sonucu Anadolu'dan özellikle de İstanbul gibi büyük şehirlere yapılan göçler iç hareketliliği sağlarken 1961 yılında konuk işçi anlaşması sonucunda Türkiye'den Almanya'ya yönelik hareketlilik dış göçe zemin hazırlamıştır. Bu süreçte Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Muzaffer İzgü, Fakir Baykurt, Bekir Yıldız, Güney Dal gibi romancılar bu göçleri konu edinen romanlar yazmıştır. Ancak bu göçlerin romanlara, hikâyelere konu edinilmesi sadece o yıllarla sınırlı kalmamış daha sonraki süreçte Adalet Ağaoğlu, Sevinç Çokum, Latife Tekin, Orhan Pamuk, A. Günbay Yıldız, Emine Işınsoy gibi yazarların eserlerinde de ele alınmıştır. Türü ne olursa olsun göçü merkezine almış bu eserlerde özellikle göç süreci ve sonrasında yaşanan çeşitli sorunlar dile getirilmiştir. Bu sorunlar arasında göç edenin karşılaştığı engeller, kalanların yaşadığı hasretlik, göç edilen yerdeki fiziksel, demografik değişimler anlatılara yansıyan ortak izleklerdir. Başka bir çalışmada tespit edilen "dil sorunu, eğitim sorunu, aile parçalanması, kimlik bocalaması, gettolaşma sorunu" (Hüküm-Özaktas, 2020: 211-264) gibi başlıklar genel olarak göç edebiyatının ortak konularıdır. Bunların yanında çeşitli sosyolojik, psikolojik, kültürel, ekonomik sorunlar da bu anlatılarda neden-sonuç ilişkisi bağlamında dile getirilmiş, sosyal gerçeklikler zamanla yazınsal gerçekliğe dönüştürülmüştür.

Daha çok toplumcu gerçekçi bir yaklaşımla yazınsal gerçekliğe aktarılan göç olayları, kapitalizm, kentleşme, sanayileşme, tarımda makinalaşma gibi ekonomik nedenlerle açıklanırken sonuç olarak ortaya çıkan ezilme, sömürülme, emek ticareti, yabancılaştırma, yersiz yurtsuzluk gibi izlekler ön plana çıkarılmıştır. Bu izlekler özellikle de göç olayını bizzat yaşamış yazar ve şairlerce olgunlaşan göçmen edebiyatının temel izleklerindendir. Almanya'ya işçi göçüne paralel olarak gelişen göçmen edebiyatı genellikle üç dönem olarak incelenir; bunlar birinci, ikinci, üçüncü kuşak göçmen yazını olarak ayrılmıştır. Ayrımın sebebi de şekil ve muhtevada görülen farklılıklardır. Birinci kuşak göçmenler, "birtakım özelliklerine göre iki gruba ayrılırlar. Birinci grupta ilk olarak Almanya'da yazarlığa soyunanlar, ikinci grupta ise Türkiye'de yazarlığa başlayan ve sonrasında Almanya'ya gidip orada eserler vermeye devam edenler. Birinci grup yazarlar, Almanya'ya işçi olarak giden vatandaşlarımız ve onların çocuklarından ya da evlilik, öğrenim, politik ve ekonomik nedenler gibi farklı amaçlarla Almanya'ya gidip orada yazarlığa başlayan vatandaşlarımızdan oluşur" (Asutay-Çelikten, 2013: 214). Aras Ören de Türkiye'den Almanya'ya işçi olarak gitmiş, fabrikalarda ve diğer iş kollarında işçi olarak çalışmıştır. Dolayısıyla göçmenlik durumunu bizzat yaşamış ve gözlemleyebilmiş ilk kuşak göçmen edebiyatının temsilcilerindendir.

"1969 yılında Almanya'ya giderek Türk işçilerinin en çok yoğunlaştıkları hatta getto kurdukları Berlin'e yerleşen Ören, önceleri birçok şirkette işçi olarak çalışmasının yanı sıra yazarlığını da sürdürdü. Almanya'da art arda üç kitap yayımlayarak bunları Berlin Üçlemesi olarak adlandırdı. Ören diğer birçok yapıtında olduğu gibi Berlin Üçlemesi'ni de Türkçe kaleme aldı ve kitaplar Almanca'ya çevrilerek basıldı. Üçleme göçmen yazını

Almanya ile imzalanan konuk işçi anlaşması sonucunda Türkiye'den Almanya'ya yönelik hareketlilik dış göçe zemin hazırlamıştır. Bu süreçte Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Muzaffer İzgü, Fakir Baykurt, Bekir Yıldız, Güney Dal gibi romancılar bu göçleri konu edinen romanlar yazmıştır. Ancak bu göçlerin romanlara, hikâyelere konu edinilmesi sadece o yıllarla sınırlı kalmamış daha sonraki süreçte Adalet Ağaoğlu, Sevinç Çokum, Latife Tekin, Orhan Pamuk, A. Günbay Yıldız, Emine Işınsoy gibi yazarların eserlerinde de ele alınmıştır. Türü ne olursa olsun göçü merkezine almış bu eserlerde özellikle göç süreci ve sonrasında yaşanan çeşitli sorunlar dile getirilmiştir. Bu sorunlar arasında göç edenin karşılaştığı engeller, kalanların yaşadığı hasretlik, göç edilen yerdeki fiziksel, demografik değişimler anlatılara yansıyan ortak izleklerdir. Başka bir çalışmada tespit edilen "dil sorunu, eğitim sorunu, aile parçalanması, kimlik bocalaması, gettolaştırma sorunu" (Hüküm-Özaktas, 2020: 211-264) gibi başlıklar genel olarak göç edebiyatının ortak konularıdır. Bunların yanında çeşitli sosyolojik, psikolojik, kültürel, ekonomik sorunlar da bu anlatılarda neden-sonuç ilişkisi bağlamında dile getirilmiş, sosyal gerçeklikler zamanla yazınsal gerçekliğe dönüştürülmüştür.

Daha çok toplumcu gerçekçi bir yaklaşımla yazınsal gerçekliğe aktarılan göç olayları, kapitalizm, kentleşme, sanayileşme, tarımda makinalaşma gibi ekonomik nedenlerle açıklanırken sonuç olarak ortaya çıkan ezilme, sömürülme, emek ticareti, yabancılaştırma, yersiz yurtsuzluk gibi izlekler ön plana çıkarılmıştır. Bu izlekler özellikle de göç olayını bizzat yaşamış yazar ve şairlerce olgunlaşan göçmen edebiyatının temel izleklerindendir. Almanya'ya işçi göçüne paralel olarak gelişen göçmen edebiyatı genellikle üç dönem olarak incelenir; bunlar birinci, ikinci, üçüncü kuşak göçmen yazını olarak ayrılmıştır. Ayrımın sebebi de şekil ve muhtevada görülen farklılıklardır. Birinci

kuşak göçmenler, “birtakım özelliklerine göre iki gruba ayrılırlar. Birinci grupta ilk olarak Almanya’da yazarlığa soyunanlar, ikinci grupta ise Türkiye’de yazarlığa başlayan ve sonrasında Almanya’ya gidip orada eserler vermeye devam edenler. Birinci grup yazarlar, Almanya’ya işçi olarak giden vatandaşlarımız ve onların çocuklarından ya da evlilik, öğrenim, politik ve ekonomik nedenler gibi farklı amaçlarla Almanya’ya gidip orada yazarlığa başlayan vatandaşlarımızdan oluşur” (Asutay-Çelikten, 2013: 214). Aras Ören de Türkiye’den Almanya’ya işçi olarak gitmiş, fabrikalarda ve diğer iş kollarında işçi olarak çalışmıştır. Dolayısıyla göçmenlik durumunu bizzat yaşamış ve gözlemleyebilmiş ilk kuşak göçmen edebiyatının temsilcilerindendir. “1969 yılında Almanya’ya giderek Türk işçilerinin en çok yoğunlaştıkları hatta getto kurdukları Berlin’e yerleşen Ören, önceleri birçok şirkette işçi olarak çalışmasının yanı sıra yazarlığını da sürdürdü. Almanya’da art arda üç kitap yayımlayarak bunları Berlin Üçlemesi olarak adlandırdı. Ören diğer birçok yapıtında olduğu gibi Berlin Üçlemesi’ni de Türkçe kalemle aldı ve kitaplar Almanca’ya çevrilerek basıldı. Üçleme göçmen yazını içinde yer alan diğer yapıtlardan farklı olarak kısa bir süre içinde Almanların ilgisini çekti. Niyazi’nin Naunyn Sokağı’nda İş Ne? ve Kâğıthane Rüyası yayınlanmalarından kısa bir süre sonra filme alındılar. Gurbet Değil Artık ise radyo oyunu olarak yayımlandı” (Oralış, 1993: 109).

Diğer göçmen yazarlar gibi göç olgusunu sınıfsal bir sorun olarak okuyan şair, kendi eserini de bu çerçevede oluşturmuştur. Aras Ören’in Berlin Üçlemesi adlı şiir kitabı da Türkiye’den Almanya’ya göç serüvenini Marksist bir yorumla anlatan, nitelik ve nicelik yönüyle destansı yapısıyla dikkat çeken bir eserdir. Eserin önsözünü yazan Fakir Baykurt bu noktaya dikkat çekerek şunları söyler: “Berlin Üçlemesi, alışageldiğimiz şiir kitaplarına benzemiyor. Destan gibi, uzun soluklu bir şiir

onun şiiri. Aras Ören kendisi bu tür şiir için eski Yunanca’nın poem sözcüğünü yeğliyor. Zaten onda tâ Homeros’tan süzülüp Yunus’tan, Nazım’dan, Brecht’ten geçerek oluşan halis bir şiir özsuvar. Kavrayan, geniş planlar içinde ayrıntılar veren usta bir anlatıcı o: onun için en uygun sözcük „ozan” (Ören, 1980: 8). Baykurt’un buradaki ozan nitelemesi Aras Ören’in şairliğini tanımlayacak en uygun ifade. Zira o, şiirleriyle hikâye anlatan, yer yer iç diyaloglara yer yer karşılıklı konuşmalara yer vererek klasik şiir kalıplarını aşan bir şair. Nitekim Berlin Üçlemesi de Niyazi’nin Nuayn Sokağında İş Ne?, Kağıthane Rüyası, Gurbet Değil Artık isimli üç kitaptan oluşan hacimli bir şiir kitabıdır. Oldukça uzun bu üçlemede merkezdeki kişi etrafında bir sokağa yerleştirilmiş göçmenlerin yaşam kesitleri manzum hikâye formatında anlatılır.

Birinci bölümde kişileri tanıtan şair, onların göç süreçlerine, geçmiş yaşamlarına, yaşadıkları mekâna dair bilgiler verirken ikinci bölümde asıl hikâyesi anlatılan Niyazi isimli göçmenin iç dünyasına, sınıfsal bilinç kazanmasına daha çok yer ayırıyor. Son bölümde ise uzun yıllardır Almanya’da yaşayan göçmenlerin yabancılaşmasına, kimlik sorunlarına işaret eden Ören, üçlemeyi kronolojik olarak ilerletiyor ve gelinen noktada Almanya’ya işçi göçü sürecini tarihsel, sosyal, ekonomik ve kültürel yönlerden değerlendiriyor. Dolayısıyla *Berlin Üçlemesi* bir göç destanı olarak okunduğunda, hem Almanya’ya işçi göçüne dair çıkarımlar hem de göçmen edebiyatı bağlamında Aras Ören şiirine dair çıkarımlar yapılabilecektir. Şiirler eserdeki bölümlerin sıralamasına paralel olarak neden-süreç-sonuç çerçevesinde değerlendirilecek her bölüm kendi içerisinde irdelenecektir.

Birinci Kitap: *Niyazi'nin Naunyn Sokağında İşi Ne?*

Üçlemenin birinci kitabı *Niyazi'nin Naunyn Sokağında İşi Ne?* adını taşır. İlk kitapta yirmi üç şiir vardır. Girişte asıl hikâyesi anlatılan Niyazi Gümüşkılıç adlı Türk göçmen tanıtıldıktan sonra, onun yakın çevresindeki diğer göçmenlere ve Alman vatandaşlara yer verilir. Burada kişiler üzerinden toplumların, ülkelerin tarihi geçmişlerine değinen şair, bir yandan neden Türklerin göçmenliğe sürüklendiğini anlatırken bir yandan da Almanların nasıl şartlarla o tarihlere geldiğini anlatır. Ayrıca iki farklı kültürü, toplumun bir arada yaşamasına zemin olan Naunyn Sokağı da bu bölümde yeni şartlarıyla tanıtılır. Bu tanıtım şiirlerinde daha çok nedenler üzerinde durulur. Neden Niyazi göç etmek zorunda kaldı, neden Almanya bir göç ülkesi oldu ve neden sokakları bir getto hâline geldi gibi soruların cevapları verilir. İlk olarak göçün itici ve çekici faktörleri Niyazi'nin dilinden anlatılır.

"Bu Almanya işi çıkınca, herkes gibi ben de dedim kendikendime:

*Almanya bir küçük Amerika. Gidersin oraya Niyazi
Ve yaşarsın orada Bebek'in zenginleri gibi. Çünkü fakir kişi*

Bir Amerika'da (ya da Almanya'da ya da bir başka batı ülkesinde)

Amerikalı gibi yaşayabilir. Yoksa

Bizim gibi ülkelerde bu salt zenginlerin işidir. Ve Amerikalı gibi yaşarsa insan

Ancak yaşadım diyebilir." (s.38)

Şair bu dizelerde göç olayını itme-çekme teorisine yakın bir düzlemde ele almıştır. Everett Lee'nin *Bir Göç Teorisi (A Theory of Migration)* adlı makalesinde açıklamış olduğu teoriye göre, göç veren yer ile göç alan yer arasındaki fırsat eşitsizliği

göçün temel sebebidir. Lee'ye göre göç olayında dört temel faktör vardır. Bunlar: "Yaşanan yerle ilgili faktörler. Gidilmesi düşünülen yerlerle ilgili faktörler. İşe karışan engeller ve bireysel faktörlerdir" (Akt. Yalçın, 2004: 30). Rasyonel birey bu faktörleri dikkate alarak bir seçim yapar ve bulunduğu yerde itici faktörler daha fazlaysa çekici faktörlerin olduğu yere göç eder. Dönemin Türkiye'si ile Almanya'yı kıyasladığımızda elbette ki Almanya'da çekici faktörler daha fazladır. Nitekim şiirde de bu kıyas yapılır ve zenginleşmenin, sınıf atlamanın yahut daha müreffeh bir hayat yaşamının ancak Almanya, Amerika gibi gelişmiş sanayi ülkelerinde mümkün olacağının altı çizilir. Diğer şiirlerdeki göçmen kişilerin de göç olayından arzularının zenginlik, mülk sahibi olma, itibar görme gibi ekonomik temelli olduğu görülür. Başka bir şiirde Kazım Akkaya adlı göçmen bu arzuyu şöyle ifade eder:

"İlk 1971 yılında,

5'inci ayın 7'sinde geldim buraya, Şimdi üç ay oluyor.

Niyetim bir otobüs almak Ya da bir kamyon" (s.48)

Bir özne-nesne ilişkisi bağlamında değerlendirdiğimizde göçün nedenleri kurgusal metinlerde gönderici eyleyen olarak değerlendirilebilir. A.J.Greimas'ın anlatı çözümlemelerinde kullandığı eyleyenler modeline göre gönderici, kahramanı bir nesnenin elde edilmesi için onu harekete geçiren, maceraya sürükleyendir. Gönderici "Her zaman insana benzeyen, somut özellikler taşıyan bir kahraman olmayabilir. Tanrı, yazgı, doğa, baba imgesi de kahramanlara görev veren, özneyi eyleme geçiren öznenen güçlü bir eyleyendir" (Kıran-Kıran, 2000; 157). Bunların yanı sıra bir rüya, bir hayal, bir ideal gibi soyut unsurlarda özneyi harekete geçiren eyleyenler olarak anlatılarda görülebilir. Burada da yoksulluk, mülksüzlük, itibarsızlık gibi faktörler gönderici işleviyle yer almıştır. Bunlar aynı zamanda göçün de nedenleridir.

Dolayısıyla bu ilk kitapta Niyazi'nin ve diğer Türk göçmenlerin neden Nuayn Sokağı'nda olduğunu anlatır şair. Yukarıdaki dizelerde ifade edilen yoksulluk, mülksüzlükle beraber modernleşme, kapitalizm gibi olguların oluşturduğu yeni yaşam katmanları yeni kültür de bu göçün sebepleri arasında gösterilir.

"Bizden öncekiler, yani Anam, babam, onlar,

Ayırt etmemişler bu ayrıcalığı Ya da o zamanlar

Başkaymış daha yaşam

*Kendi içinde kapalı bu İstanbul köyünde Kaynaşmışmış
paşazadeler, beyzadeler, tacirler Fakir fukara ile*

Ve birbirlerine bu kadar Değillermiş yabancı hatta;"
(s.38)

Sınıf ayrımının belirginleşmesi, üretim ve tüketim araçlarının bazı sınıflarda toplanması, ekonomik ayrılıklarla beraber sosyal, kültürel ayrımları da belirginleştirmiştir. Kişiler birbirine yabancılaşmıştır. Hiçbir şey eskisi gibi değilken refah içinde bir yaşam ancak göç ile mümkündür. Böylece de bir araba, ev, tarla, arsa gibi araçlara ulaşabilmek için Niyazi ve diğerleri göç yolunu tercih etmişlerdir. Almanya alt sınıflar için umut mekânına dönüşmüş birçok kişi zenginleşme kapısı olarak Almanya'yı hayal etmiştir. İlk öncülerin bu hayali gerçekleştirmiş olmaları ise göç olayını kitlesel boyutlara taşımış, göç ağları sayesinde Almanya'da çeşitli bölgelerde Türk mahalleri oluşmuştur.

Douglas Massey tarafından geliştirilen ağ teorisinin temelinde, göç edenler ile geride kalanlar arasındaki göçe yönelik ilişki yatmaktadır. Böyle bir ilişkinin varlığı, göç etmek isteyen aynı aileden veya aynı ulusal kökenden olanların göçe yönelmesini kolaylaştırır. Çünkü "bu etkileşimler, göçün maliyetini ve içerdiği riskleri azaltarak kolaylaştırmaktadır. Ağlar,

göç kanallarının kurumlaşmasını ve süreklilik kazanmasını bir çoğaltan etkisiyle sağlamaktadır" (Toksöz, 2006: 21). Ağ teorisinin kurgusal anlatıdaki karşılığını ise şair şu dizelerle ifade eder:

"Delir rüzgâr bir gün

Bir Türk'ün bıyığını savurdu

Ve bıyığının peşinden koşan Türk Kendini Naunyn Sokağı'nda buldu

...

O gitti ama Ardından Kadın erkek, Çoluk çocuk

Memleketlileri sökün etti..." (s.33)

Memleketlerinden sökün eden bu göçmenleri ilk kitapta art arda sıralayan şair bir yandan onları tanıtır neden göç ettiklerini anlatırken bir yandan da onların ortak noktalarının altını çizer. Böylece daha önce göç romanları üzerine yaptığım doktora çalışmamda da gösterdiğim gibi göçmen edebiyatıyla edebiyat dünyamıza giren göçmen işçi tipinin özellikleri belirgin kılınır. Şair bu bölümdeki şiirlerini doğrudan tanıttığı kişilerin isimleriyle başlıklandırır. Atıfet, Halime, Kazım Akkaya, Sabri Şan, Nermin bu kişilerden birkaçıdır. Geçmiş hikâyeleri farklı olsa da ortak noktaları ekonomik sorunlar yaşamalarıdır. Atıfet dansözlük, genelev işçiliği yapmıştır; Halime'nin kocası kan davasından hapistedir, Kazım Akkaya'nın çalıştığı acente iflas etmiştir, Sabri Şan mesleği olmayan bir çiftçidir. Ekonomik kaygılar bu insanların göndericisi olmuştur. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (Campbell, 2010) bağlamında bu süreci okuyacak olursak onları maceraya sürükleyen itici güç yoksulluktur ve arzu edilen nesneleri de para, statü, itibar gibi ortak nesnelerdir. Yine eyleyenler modeline göre Özne nesne ilişkisinin temelinde bir arayış, elde etme, bulma, yolculuk süreci vardır. "Özne, genellikle önemli eylemlere katılan başkahramandır.

Nesne ise kahramanın elde etmeyi istediği soyut ya da somut şey ya da kimsedir. Bu bir hazineyi bulmak, bir kadını baştan çıkarmak, bir ülkeyi fethetmek, bir bilgi elde etmek, bir hastalıktan kurtulmak” (Kıran-Kıran, 2000; 149) gibi çoğu anlatının merkezinde yer alan maceranın, serüvenin dayanak noktasıdır.

Bu bölümde değinilen diğer bir hususta göçle birlikte yaşanan demografik ve mekânsal değişim sürecidir. Bu süreç Naunyn sokağı üzerinden anlatılır.

Kitabın sonundaki açıklamalar kısmına göre Naunyn Sokağı Berlin’in Kreuzberg ilçesinde bulunan, yapıları Almanların kuruluş devri mimarisiyle yüzyılın başında inşâ edilmiş, ön kısımlarında subay, esnaf ve zanaatkârların arka kısımlarında ise işçilerin oturduğu bir yerleşim yeridir. Göçün kitlesel boyutlara ulaşmasıyla daha önce Alman kimliğini taşıyan sokak artık çokkimlikli, çokkültürlü bir yapıya bürünür.

“Nice akşamlar, nice sabahlar

Derken

*Herkes her şeyin o sokakta; Her şey herkesin o sokakta;
Yadırganmaz bir parçası oldu. Öyle ki bugün*

Türklerin olmadığı bir Naunyn Sokağı Belki sokaklığından kaybetmez ama Şu yaşlı günlerinin sonunda

Çocuksu bir başlangıçtan olurdu” (s.34)

Göç sürecini iki ayaklı bir oldu olarak değerlendiren şair, her iki tarafın da bu sürece nasıl girdiğini, nasıl etkilendiğini kitabının bu ilk bölümünde belirtir. Değişen dünya, tarihsel koşullar, modernleşme, savaşlar, kapitalizm gibi olgular etrafında bir değerlendirme yaparak göçü ve göçmenleri anlamaya ve anlatmaya çalışan şair için tüm bunlar yeni bir sürecin başlangıcıdır. Kitabın bu ilk bölümü tüm bu sürecin giriş kısmı mahiyetindedir. Aynı zamanda da üç aşamalı göç olayının nedenselliğinin irdelendiği bölümdür. Yine Niyazi özelinde göç-

menlerin sınıf bilinci, işçi hakları sendikalaşma gibi konulardaki olgunlaşma sürecinin de ilk aşamaları bu kitaptaki şiirlere konu olmuştur. Dolayısıyla bir yandan kurgusal karakter Niyazi’nin göç serüvenine başlangıcı bir yandan da Türkiye’den Almanya’ya işçi göçünün başlangıcı olarak bu kitabı değerlendirmek mümkündür.

İkinci Kitap: *Kâğıthane Ruyâsı*

Klasik bir anlatının gelişme bölümü olarak okunabilecek ikinci kitapta otuz şiir yer alır. Bu şiirler ilk kitapta tanıtılan göçmenlerin yaşadıkları olaylar, hissettikleri duygular ve karşılaştıkları bazı durumları anlatır. Tüm bu anlatılanlar göçe dair bir sürecin özeti mahiyetindedir. Bu süreçte yeni bir toplumun yeni bir kültürün içinde öteki ile yaşamının, yabancı, göçmen olmanın zorlukları, sorunları daha çok anlatılır. Nitekim göçmen edebiyatının temel izleklerinden olan bu sorunlar, özellikle de birinci kuşak göçmen yazınında sıkça ele alınır. “Yabancılar yeni geldikleri, dilini, kültürünü, yaşam koşullarını, hukuki düzenini, ekonomik, politik yapısını bilmedikleri bu ülkede o güne değin hiç karşılaşmadıkları yeni sorunlarla karşılaştılar, bunlara beraberlerinde getirdikleri kendi kültürel, ekonomik sorunları da eklendi. Böylece birçok yazar, yaşadıkları bu sorunları yazıya aktarıp, tarihsel gerçekliği yazınsal gerçekliğe dönüştürerek, varolanı doğrudan metinlere yansıttılar” (Oralış; 2001: 36). Bu çerçevede bölümün ilk şiirinde şair, zor koşullarda fabrikalarda çalışan göçmen işçileri bir akvaryumun içine hapsedilmiş balıklar gibi yansıtır.

*“Hiç güneşsiz akvaryumlarda, Hasta balıklar gibiydiler,
Onlar gibiydiler tortulu sulara,
Tortulu akvaryum sularına benzeyen bu yerlerde. Sayıları
sekiz yüz bin miydi?
Sekiz yüz binin üstünde miydi ne,
Adına konuşulan, adına pazarlıklar yapılan, Adına karar
verilen” (s. 93).*

Bedenin, emeğin metalaşmasına vurgu yapan şair, göç sürecini, göçmenlerin ucuz işgücü olarak çalıştırılmasını, ayrımcılığa, adaletsizliklere uğramasını Marksist bir yaklaşımla eleştirir. Nitekim Marksist yaklaşıma göre de göç olgusu, “esas olarak kapitalist birikim sürecinin yayılmacı doğasına bağlı olarak ucuz emeğin sermaye için harekete geçirilmesinin bir sonucudur” (Toksöz, 2006: 19). Gelişmişlik, az gelişmişlik, sermaye ve emek çerçevesinde değerlendirildiğinde ise göç, “kapitalist gelişmenin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerinin doğal sonucudur. Kapitalist ekonomi Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya’daki merkezlerden giderek daha geniş halkalar halinde yayıldıkça dünya nüfusunun giderek büyüyen kısmı dünya pazar ekonomisine dahil edilmektedir. Çevre bölgelerdeki toprak, hammadde ve emek dünya pazarlarının denetimi altına girdikçe göç akımları oluşmakta, bunların önemli bir kısmı dış ülkelere doğru yönelmektedir” (Abadan Unat, 2002: 15). Kitaptaki Niyazi’nin Geçmişle Hesaplaşması adlı şiirde Niyazi’nin dilinden Osmanlı dönemi, Cumhuriyetin ilk yılları ve 1960 darbesine kadarki süreç devlet-halk, yönetenler- yönetilenler, sermaye-emek gibi kavramlar etrafında değerlendirilir ve sonuç olarak sermayenin emeği sömürerek büyümesine vurgu yapılır. Niyazi, bu gerçekliklerin farkına varmış, sınıf bilincine sahip bir kişi olarak diğer arkadaşlarını da bu gerçeklikler karşısında bilinçli olmaya davet eder. Bir iç konuşmasında diğer göçmen arkadaşlarına şöyle seslenir:

“Bir yandan gelişirken kapitalist ilişkiler Dışarıya bağımlı olarak; öte yandan Varoluşunu bir feodal düzenin, Anlatmaya çalıştım. Örneğin 1950’de Feodallerle burjuvazinin nasıl elele

Bürokrasiye karşı çıkışını söylemeye çalıştım. Tarihin sınıfsal açıdan

Yeniden yazılmasının önemine Parmak basmaya çalış-

tım.

Bu bir başlangıçtır, Sürmesi gereklidir;

Biz de elbet kendi sınıfımızın tarihini yazacağız” (s.167).

Niyazi, tüm olup bitenleri, tarihi, göçü bir sınıf meselesi olarak algılar. İşçi, emekçi arkadaşlarını bu minvalde uyarır, onlara sınıf bilincini, birliği, sendikalaşmayı, grevi öğretmeye çalışır. Aynı zamanda kendi de bu konularda bilgisini, kavrayışını geliştirmeye devam eder. Niyazi özelinde bakıldığında bu bölüm bir yandan da onun gelişme sürecidir. Şu şiir dizelerinde de yine onun düşünceleri aktarılır:

“Dostluğa düşmalığa Onlar karar verirler; Sevmeğe, nefrete.

Onlar bizi esirger Ve yargılarlar

Ve onlar güçlerini,

Hep kendi çıkarlarına kullanırlar. Onlar kimlerdi? Onlar kimdir?

Biz kendimiz için

Kendimiz karar veremez miyiz?” (s.178)

Burada onlar zamiriyle karşılanan kişileri ve grupları sermaye sahipleri, patronlar, yöneticiler ve genel anlamda üst sınıftakiler olarak okuyabiliriz. Niyazi burada işçi sınıfının kendi hayatlarının öznesi olamamaları durumuna ve sürekli birilerinin kararlarıyla yaşamlarını sürdürmelerine değinir. Türkiye’de kendi hayatlarını yaşayamayanlar bir umutla Almanya’ya gitmiştir ancak orada yine işçi, yine alt sınıf üyeleridirler. Dolayısıyla biraz daha para kazanıyor olsalar da sosyal konumları aynıdır. Şiirin devamında da bu gerçekliğe vurgu yapılır.

“Biz başka bir tarihten,

Başka bir yabancı diyara gelip, Gene yabancı kaldık.

Amacımız: kendimizi güvende duymaktı. Bu Türkiye’de olmadı

Burada da arıyoruz” (s.180)

Ali Tilbe’nin geliştirdiği “çatışma ve göç kültürü” (Tilbe, 2015) modeline göre, her türlü göçün itici gücü güvensizliktir. Ekonomik, kültürel, dini, eğitim, sağlık gibi her türlü alanda hissedilen güvensizlik, göç kararında en etkili faktördür. Bu dizelerde de ekonomik olarak hissedilen yabancılığın Almanya’da başka yine devam ettiği, dolayısıyla güvensizliğin de devam ettiği vurgulanır. İkinci kitabın bu son şiiriyle anlatının gelişme bölümü, göçün ise süreç bölümü bitirilir. Genel olarak şiirlerde büyük bir umutla Almanya’ya göç eden kişilerin hayal kırıklıkları, ezilmeleri, ayrımcılığa uğramaları, geçmişe, memleketeye duyulan özlemle birlikte yavaş yavaş da Almanya’da yerleşik hâle gelmeleri konu edinilir. Göç olayının merkez-çevre, gelişmişlik-az gelişmişlik ayrımından kaynaklandığı, işçi sınıfının ise her koşulda sömürüldüğüne dikkat çekilir.

Üçüncü Kitap: *Gurbet Değil Artık*

Gurbet Değil Artık üçlemenin son kitabıdır ve yirmi iki şiirden oluşur. Şair bu bölümde de yine göçmenlerin günlük yaşamlarından, karşılaştıkları olaylardan hareketle onların duygu ve düşüncelerine yer verir. Bazen anlatıcının dilinden bu duygu ve düşünceler aktarılırken bazen de doğrudan karakterlerin konuşmaları, iç diyalogları kullanılır. Bu bölüm sonuç kısmıdır ve Almanya’ya göç sürecinin sonuçları olarak okunabileceği gibi baş karakter Niyazi’nin de olgunlaştığı, fikirlerinin sağlamlaştığı ve kendi yerini daha net görebildiği bölümdür. Niyazi ile birlikte birinci ve ikinci bölümde yer alan diğer göçmenlerin yaşamlarından kesitler anlatılırken hâkim izlek olarak yabancılaşma ve kimlik sorunsalı ön plana çıkarılır.

Yabancılaşma süreci ilk olarak daha çok kırsal yaşama ait kişilerin kent ve makine yaşamıyla karşılaşması, yeni yaşama uyum sürecinde hissedilen bir duygu olarak hissettirilir. Bölümün ilk şiirinde bedenlerin makine düzeniyle işleyişi vurgulanır:

“Bir yarıştadır sanki Paslı ray, bulanık kanal,
Eğri saçak ve kaldırım taşları Güneşle artık
Akarbantta tıpkı
Emeğin zamanla yarışması gibi” (s.185).

İşçilerin yaptıkları işe göre ücret almaları, onları adeta makine ile rekabete sevk eder. Diğer şiirlerde de bu durum anlatılırken burada artık bedenlerin makine düzeniyle paralel hâle gelmesi sorgulanır. Sürekli işçi olmak, Almanya’da kalabilmek, daha fazla para kazanabilmek için gece gündüz emekleriyle varolmaya çalışan göçmen işçiler hiç durmayan makina-

larla bütünleşmişlerdir.

Göç olayının sonucu olarak değerlendirilen yabancılaşma olgusu, farklı kültür dairesinde uzun süre kalmanın getirmiş olduğu aidiyet sorunuyla da ilgilidir. Geçmişe, ait olunan yere özlem arttıkça mevcut yer sorgulanmaya başlanır. Nitekim Niyazi de bölümün ikinci şiirinde bu sorgulamayı yapar.

“Ben şimdi neredeyim, kimim?

Bulutta mıyım? Burada mıyım? Burası nasıldır? Nedendir?

Bulut nedir? Niçindir?” (s.188).

Yine Emine adlı diğer bir göçmen de “Ne kadar çok gurbetteyiz böyle/şu Anadolu’ya baktıkça” dizeleriyle yabancılığı, yersiz yurtsuzluğu vurgular. Emine daha Türkiye’de doğmuş Almanya’da büyümüştür. Daha çok ikinci kuşak göçmen edebiyatının sıkça ele aldığı kimlik sorununu yaşayan bir göçmen olarak çıkar karşımıza. Aşağıdaki dizeler onun dilinden aktarılır:

“Ben geldiğimde beş yaşımı doldurmuştum,

On yıldır buradayım, kardeşlerim Berlin doğumlu.

Şimdi benim gurbetim nere, sılam nere? N’olur silin artık benim kimliğimi Babamın pasaportundan.

Kendi cebimde kendi pasaportum olsun. Soranlara kimliğimi açıkça söyleyeyim, Hiç utanmadan hiç çekinmeden,

Hatta biraz da öğünerek:

İçinde doğup, yaşadığım yüzyıl beni Böyle etti:

Doğumum-1963, Kayseri,

Yaşadığım yer- Berlin, Kreuzberg” (s. 241)

Bu dizeler Emine’nin Berlin Başkonsolosluğuna yazdığı bir dilekçe olarak aktarılır. Arada kalmışlık, çok kimliklilik, çok kültürlülük içinde kendini arama, nereye ait olduğunu sorgulama gibi durumlar ikinci kuşak göçmenler için yaygın

görülen bir sorundur. Kimlik sorunu göçmen edebiyatının da temel izleklerindendir. “Kültür farklılıklarını görmek, yaşamak ve dikkatleri bu yöne çekmek yaygın bir eğilim. Kimlik problemi olarak nitelenen konunun çeşitlemeleri bol. Özellikle Almanya’da ikinci kuşak denilen Türklerin iki kültür dünyasıyla sürekli alışveriş içinde olması söz konusu. Türk kültürü ana-babalarının, ailenin sürdürdüğü hayat üslubunda egemenken, dışarda Alman kültürüyle yüz yüze olan gençler bunlar. Yazdıklarında bu azınlık, kimlik vb. problemler ön sıradaysa da evrensel, salt insana ilişkin konuların dile geldiği de oluyor” (Aytaç, 1991: 155). Kimlik, “bir kişi ya da grubun kendisini tanımlaması ve kendini diğer kişi ve gruplar arasında konumlandırması” (Bilgin, 2007: 11) olarak tanımlanır. Türkiye’de doğup Almanya’da yaşayan, eğitim alan, büyüyen kuşaklar için ise bu tanımlamanın net bir şekilde yapılması kolay değildir. Nitekim evlerinde Türk kültürünü, dilini öğrenip yaşarken, okullarda, sokaklarda Alman kültür ve dilini yaşamak zorunda kalırlar. Başka bir ifadeyle özel alanda Türk kamusal alanda Alman gibi yaşamışlardır. Dolayısıyla da kendilerini bir kimlik etrafında tanımlamanın zorluğunu hissetmişlerdir.

Üçüncü kitap hem üçlemenin sıralamasında sonuncudur hem de göç olayının sonucu olarak tasarlanmıştır. Nihayetinde şair gelinen noktada artık Almanya’nın gurbet olmadığını, sokakların, caddelerin Türkleştiğini ve göçmenlerin yeni yurtları hâline geldiğini vurgular. Ancak bu süreçte unutulmuş, özlenen, kaybedilen değerler, duygular, yitirilen benlikler ve aranan kimlikler söz konusudur. Her ne kadar fiziksel olarak yurt edinilmiş olursa da duygusal olarak henüz bir eve sahip olmayan göçmen işçiler, iç dünyalarında bu karmaşayı, çatışmayı yaşamaktadırlar. Bir yandan para kazanarak ev, araba, arsa gibi mülk sahibi olmaya başlasalar da öte tarafta duygusal olarak bir tükenme, hiçlik durumu söz konusudur. Yine Niyazi’nin

dilinden bu yeni koşullar şöyle dile getirilir:

*“Bir kerpiç evden çıkıp, göçebe ve mülksüz,
Karmakarışık apartmanlı, taksili, minibüslü
Kentlerin gölgesine gelinmiştir.
Neler taşımışsak oralara hep mülksüzlüğümüzdür.”
(s.214).*

Mülksüzlük, yersiz-yurtsuzluğu ve aidiyet eksikliğini imgeler. Nitekim ev, “insanın fiziki olduğu kadar ruhî ihtiyaçlarına da cevap verebilir” (Yılmaz, 2019: 147). Niyazi özelinde vurgulanan bu durum diğer göçmenler için de geçerlidir. Almanya para kazanılan bir mekândır ancak ev olamamıştır. Dolayısıyla yabancılik sürekli hissedilen bir duygudur. Şair de anlatısının sonuç bölümü olarak bu aidiyet eksikliğine, yabancılığa ve kimlik sorununa ağırlık vererek bir göç okuması yapmış göçün sonuçları olarak bu izlekleri ön plana çıkarmıştır.

Aras Ören’in Berlin Üçlemesi Türkiye’den Almanya’ya işçi göçü sürecini neden-süreç-sonuç gelişimi içerisinde üç kitapla ele almıştır. Alışlagelmişin dışında bir şiir biçimiyle yazılan bu eser, göçmenlerin yaşamlarından kesitlerin hikâye edilmesiyle oluşturulmuştur. Yer yer hikâye türünün özellikleriyle de anlatımın zenginleştirildiği eser, birinci kuşak göçmen yazınının temel izleklerini ön plana çıkarmıştır.

Birinci kitapta göç etmiş olan karakterlerin tanıtımı ve göç etme sebepleri üzerinde yoğunlaşan şair, ikinci kitapta göç edildikten sonraki sürece, üçüncü kitapta ise bu sürecin sonucunda ortaya çıkan fiziksel, ekonomik, kültürel ve ruhsal değişimlere odaklanmıştır. Dolayısıyla bu üç kitap bir yandan anlatılan kişilerin gelişim ve değişim sürecini aktarırken bir yandan da büyük resimde Almanya’ya işçi göçünü giriş-gelişme-sonuç üçgeninde aktarır. Şairin bu aktarımdaki tezi ise işçi göçü olayının gelişmişlik, az gelişmişlik meselesi olduğu, işçilerin ade-

ta makinalaştırılarak sömürüldüğü, göçmen işçiliğin yeni bir tür kölelik düzeni oluşturduğu gibi daha çok Marksist bir yorumu dayanır. Yine şair anlatıcının özellikle vurguladığı bir diğer nokta ise işçilerin ancak sınıf bilinciyle bu düzeni yıkabileceği, haklarına ulaşabileceği savunulur.

Bunlarla birlikte göçmenlerin arada kalmışlığı, özellikle de ikinci kuşağın yaşadığı kimlik sorunu şairin üstünde durduğu konulardandır. Ötekileştirme, ayrımcılık, ırkçılık gibi göçle birlikte gelişen tepkisel davranışlara da göçün sonucu olarak yer veren şair, tam anlamıyla bizzat gözlemlemiş olduğu göçmenlik hâllerini şiirsel bir dil ve biçimle kurgulamıştır. Dolayısıyla da eser hem içerik hem biçim hem de dil bakımından modern bir destan örneği olarak okunabilir ve değerlendirilebilir.

BİR ÖTEKİ OLARAK GÖÇMENİN HİKÂYESİ

Hikâye, çoğu zaman tamamlanmamışlık üzerine inşa edilir. Tıpkı göç olayı gibi, varıştan, sonuçtan ziyade hep bir yerleşememe, sonlandıramama durumu daha belirgindir. Bu bağlamda göçü konu edinen hikâyelerde ani kopuşlar, istasyon, sınır, otel gibi ara mekânlar; düz bir çizgide ilerleyen değil de parçalı bir zaman tasavvuru hâkimdir. Dolayısıyla göç olayı ile hikâye türünün yapısal bütünlüğü bir benzerlik gösterir. Türk edebiyatında da göç hikâyeleri çoğu zaman yüksek sesli anlatılardan ziyade eksiklik, yoksunluk, parçalanmışlık, yersizlik izlekleri üzerine kurulur.

Bununla birlikte ideolojik, güdümlü edebiyatın da en yaygın biçimde ele aldığı konulardandır göç. Özellikle de Marksist yazarların toplumcu gerçekçi bir bakışla değerlendirdikleri göç olgusu, sınıfsal bir sorun olarak ele alınır. Köyde ağadan, feodal yapıdan kaçan yoksul köylü, şehirde bir yandan gecekondulu mahallelerini kurarken bir yandan da şehirdeki patronun ihtiyaç duyduğu yeni köleler sınıfını oluşturur. Marks bu göçmenler için “sanayinin ihtiyaç duyduğu yedek köle ordusu” der. Marksist yazarlarda göç olayını bu çerçevede değerlendirir ve hikâyelerinde göç ile sınıfsal yapıyı, ezen-ezilen ilişkisini, sermaye ve emek ikilemini, kısacası feodalizmin ve kapitalizmin bir sonucu olarak yorumlarlar. Nitekim aynı durum Almanya’ya işçi göçü süreci sonucu ortaya çıkan göçmen işçi edebiyatı dahilindeki eserlerde de görülür.

Göçmen edebiyatı daha çok roman türü ile zenginleşmiş olsa da bu anlamda hikâye türünde de hatırı sayılır bir külliyat oluşmuştur. Göç deneyimini bizzat yaşayan ve diğer göçmenlerin de yaşam koşullarını yakından gözlemleyen yazarlar, sadece romanlarında değil, hikâyelerinde de göçü ve göçmenliği yazınsal alana taşımışlardır. Ortaya çıkan tarihsel ve sosyal gerçeklik, çeşitli hikâyelerin konusu olmuş, toplumcu gerçekçi bir bakış açısıyla eserler üretilmiştir. Bu alanda öne çıkan isimlerden, Fakir Baykurt, Bekir Yıldız, Güney Dal, Necati Tosun gibi yazarlar ve bunların yanı sıra birçok yazar, romanlarının yanında hikâyeleriyle de göçmen edebiyatının ilk ürünlerini vermişlerdir. Bunlardan Bekir Yıldız Kaçakçı Şahan, Beyaz Türkü, Demir Bebek adlı eserlerindeki hikâyeler ile göçün ilk yıllarına ayna tutarken Fethi Savaşçı, İş Dönüşü, Özel Ulak, Taş Ocağında, Makinalar Çalışırken adlı hikâye kitaplarında göçmenleri ve onların sorunlarını son derece gerçekçi bir yaklaşımla ele alır. Yüksel Pazarkaya Oturma İzni ve Yaban Sıla Olur mu? adlı eserlerinde, Güney Dal, Buzul Döneminden Haberler ile Yalnız Cennetin Kuşları'nda, Habib Bektaş, Kapıkule Nerde, Yorgun Ölü, Ben Öykülere İnanırım'da, Necati Tosuner, Sisli'de, Fakir Baykurt, Duisburg Treni, Gece Vardiyası ve Barış Çöreği adlı hikâye kitaplarında ilk giden göçmen işçilerin göç maceralarına, yaşadıkları çeşitli sorunlara odaklanmışlardır.

Gerek iç göçü gerekse dış göçü konu edinen anlatılarda, genel olarak göç öncesi, göç sırası, göç sonrası anlatı kişilerinin yaşamını öyküleyen bir yapısal görünüm vardır. Yapısal düzlemdeki bu ortaklık, izleksel düzlemde de görülür. Bu izlekler ise daha çok göçmenlerin karşılaştıkları sorunlara koşut olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle uluslararası göçmenlerin en başat sorunu, öncelikle dil/iletişim konusudur. Bunun yanında iş ve konut sorunu, ayrımcılık ve hak ihlali, iki dillilik, kimlik arayışı,

şı, kültürel farklılıklar, toplumsal uyum, bütünleşme, yalnızlık, benzeşim ya da yabancılaşma gibi konular öne çıkmaktadır. Almanya'ya işçi göçü özelinde bakıldığında ise bu sorunların aşamalı olarak ortaya çıktığı ve sonrasında da göçmen yazınının başat konuları haline geldiği görülür.

Asıl amacın gerçekliği aktarmak, yansıtmak olduğu bu hikâyelerde, neden-sonuç ilişkisine bağlı kalınarak göç ve göçmenlik tartışılırken ezen-ezilen, patron-işçi, yerli-yabancı, Alman (Batılı)-Türk (Doğulu) karşıtlıklarına dikkat çekilmiştir. Yine asıl amaca uygun olarak sanatsal ve estetik kaygılardan ziyade, olaylar, kişiler, kavramlar belirginleştirilmiş ve göç sonrası ortaya çıkan dramatik durumlar ön plana çıkarılmıştır. Dolayısıyla sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve sosyo-politik şartların çevrelediği göçmenin yaşamına odaklanılmıştır. Bu hususta fotoğraf gerçekçiliğine bağlı kalınarak çevresel şartlara ve bu şartlar dahilinde var olmaya çalışan göçmenlere ayna tutulmuştur. Yukarıda adı geçen kitaplarda toplanmış yüzlerce hikâye olmasına rağmen, anlatılan tek bir büyük hikâyenin küçültülmüş, bölünmüş parçalarıdır. Parçadan hareketle bütüne ulaşma arzusunu taşıyan yazarlar, bazen bir otel odasında, bazen bir işçi yurdunda, bazen bir gettoda, bazense yıkık dökük sokaklar içerisinde yaşam mücadelesi veren Türk göçmeni betimler. Onu çevresinden ve dış şartlardan bağımsız olarak değerlendirmez. Böylece bireysel olaylar ve yaşantılar üzerinden kitlesel yaşama, büyük hikâyeye uzanılır.

Göçmen edebiyatı ve göç hikâyeleri ile Türk edebiyatına yeni tipler, mekânlar ve izlekler girmiştir. Tip olarak göçmen işçi ve ırkçı karşıt tip, mekân olarak özellikle Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinin şehirleri, işçi yurtları, gettolar görülmeye başlanırken, yabancılık, asimilasyon, ırkçılık, ötekileştirme, kültürel şok gibi yeni izlekler kurgusal düzlemde yansıtılmıştır. Tüm bunlarla birlikte göç hikâyeleri gerek içerik gerekse

biçimsel olarak toplumcu gerçekçi yazın çerçevesinde değerlendirilecek bir hüviyetle 1950 sonrası Türk hikâyeciliğinin bir parçası olmuştur. Bu hususta göç olaylarının yaşandığı yıllardaki hâkim edebiyat anlayışının etkisi olmakla birlikte yazarların ideolojik tutumlarının da etkisi söz konusudur. Tüm bunlar göz önüne alındığında, bireysel tecrübeler, ideolojik yaklaşım ve hâkim anlayışın etkileri dahilinde oluşan göçmen yazını ve göç hikâyelerini, dış gerçekliğin yazınsal gerçekliğe aktarımı olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. Bu hususta öne çıkan en temel olgu ise ötekilik durumudur. Bu durumu ise hikâyeleriyle en güzel anlatanlardan birisi Fakir Baykurt'tur.

Göç olaylarıyla birlikte ortaya çıkan bireysel ve toplumsal durumlar Baykurt'un yaşam tecrübeleri ve gözlemlerinden kurusal düzleme aktardığı izlekler olarak öne çıkar. Fakir Baykurt, gerek köyden kente iç göç olaylarını gerekse Türkiye'den Almanya'ya işçi göçünü romanlarında ve hikâyelerinde yoğun bir şekilde anlatmıştır. Özellikle de Almanya'ya göç ettikten sonra yazdığı hikâyelerinin çoğunluğu Almanya'da bizzat şahit olduğu, doğrudan gözlemleyebildiği olaylar ve kişiler üzerine yazılmıştır. Yazar, Barış Çöreği (1986), Gece Vardiyası (1986), Duisburg Treni (1986), Telli Yol (2020), Yeni Kölelik Mi? (1996) gibi kitaplarında topladığı hikâyelerinde Almanya'ya göç sürecini farklı taraflarıyla anlatmıştır. Yazar 1950'li yıllarda başlayan ve hızlıca kitlesel boyutlara ulaşan köyden kente göç olayına da Anadolu Garajı (1975), Can Parası (1974), On Binlerce Kağnı (1973), Çilli (1971) gibi hikâye kitaplarındaki birçok hikâyesinde konu edinmiştir. Göç söz konusu olduğunda Baykurt'un bir Türkiye gerçekliği olarak yazın alanına taşıdığı bir diğer sosyal gerçeklik ise Balkanlardan Türkiye'ye gerçekleştirilen göç hareketliliğidir. Yazar gerek köyden kente göç hikâyelerinde gerekse diğer göç olaylarını ele aldığı hikâyelerde, göç öncesi süreç, göç nedenleri, göçün sonuçları, bu

sonuçlar çerçevesinde ortaya çıkan yeni durumları konu edinir. Göç sonucu ortaya çıkan biz ve ötekilik durumunun ise neredeyse bütün göç hikâyelerinde altı çizilmiştir. Baykurt, iç göç anlatılarında kente gelen köylünün yabancılaştırılarak ötekileştirilmesine, Almanya'ya giden Türk göçmenin etnik ve dinî kimliğinden dolayı ötekileştirilmesine temas ettiği gibi, Balkanlardan Türkiye'ye gelen Türk kökenli göçmenlerin karşılaştıkları ötekileştirilme durumuna da çeşitli hikâyelerinde yer vermiştir. Bu hikâyelerinden birisi de Can Parası (1974) adlı kitabında yer verdiği Macır Osman adlı hikâyesidir. Burada Macır Osman adlı hikâye ötekilik kavramı üzerinden okunacak ve tarihsel, sosyal bir gerçekliğin yazınsal gerçeklikteki işlevi üzerinde durulacaktır.

Fakir Baykurt'un Macır Osman adlı hikâyesi, yazarın ilk basımı 1973'te yapılan ve 1974'te Sait Faik Hikâye ödülünü alan kitabındaki hikâyelerden birisidir. Hikâyenin başında Osman olarak okura tanıtılan kişi, Balkanlardan Türkiye'ye ailesi ile göç eder ve yetkililerce Ankara'nın Kerişli köyüne yerleştirilir. Bu uygulama Türkiye'de Demokrat Parti döneminde yürürlüğe giren iskânlı göçmenlik uygulamasıyla örtüşür. Burada amaç "iklim özelliği, meslek, dil ve hayat biçimleri dikkate alınarak mümkün mertebe bu özelliklere uyumlu yerleşim alanları seçmeye" çalışılarak göçmenlere yeni bir yaşam alanı sunmaktır. Nitekim ekonomik kaygılar da gözetilmiş ve "DP, göçmenleri kendi ilgi alanları olan tarım faaliyetlerinin yoğun olduğu merkezlerde istihdam ederek onların ekonomik kaygılarını en aza indirmeye" (Ağanoğlu, 2023, s.166) çalışmıştır. Osman ve ailesi de bu çerçevede kaymakam tarafından yerleştirileceği köye götürülür. Kaymakam "Her ihtiyaçlarını görün, aynı dinden, aynı soydan insanlarız, üzüp incitelim demeyin sakın" (Baykurt, 1977, s.164) diyerek muhtara ve köylülere teslim eder aileyi. Ancak ne devletin ne de diğer uzmanların hesap-

lamadığı bir insanlık durumu ortaya çıkacaktır. Hikâyenin başında Osman olarak okuyucuya tanıtılan kişi, köye yerleştikten sonra Macır Osman olarak anılır. Buradaki Macır ifadesi, her ne kadar aynı soydan, aynı dinden olursa da bizden olmayanı, öteki olanı ifadelendirir. Göçmen anlamına gelen muhacir kelimesinin ağızlardaki kısaltması olarak kullanılan macır kelimesi, özellikle de Balkanlardan gelen göçmenler için kullanılır. Örneğin, 1945 yılında Tekirdağ ve Edirne’de yapılan göçmen evleri için halk arasında macır evleri ifadesi yaygınlaşır. (Ağanoglu, 2023, s. 52). İlk olarak dilde, söylemde başlayan bu yabancılaştırma süreci, bizden olan Osman’ı öteki Osman’dan ayırır. Onun ötekisi hâline getirir. Nitekim hikâyenin devam eden sayfalarında da dilde başlayan bu ötekileştirme süreci eylemlere de yansiyarak devam edecektir. Çünkü, “Devletlerin, medyanın, göç politikalarının, aktörlerin ve göç eden ile ev sahibinin söylemleri göçe ilişkin algının dolaşımını sağlarken aynı zamanda uyum ve çatışma ortamlarına zemin hazırlamaktadır” (Coşkun, 2022, s. 372). Hikâyenin kahramanı Osman da Macır Osman olarak görülmeye başladıktan sonra kendisine ve ailesine karşı örgütlü bir kötülük başlar.

“Bir hafta sonra köye gelen kaymakam, Osman ve ailesi için tarla tahsis eder ve imece usulüyle kendilerine ev yapılmasını ister. Asıl kalkışma ve kıskançlık durumları da bu andan itibaren başlar. Köyde elli dönümden fazla tarlası olan yokken Osman’a seksen dönüm arazi verilmesi zaten yabancı sayılan Osman ve ailesini hedef hâline getirir. Yine ilk olarak söylem değişir ve daha da şiddetli hâle gelir.

Bir macıra bu kadar toprak verilmesine bozuldu herkes. Keşke biz de gavur içinde kalsaydık da bunun gibi macır gelseydik! Taşı kendi kıracak değil, çamuru kendi kara-

cak değil! Kaymakama göre ne var? Bir de pınar getirelim Macır Osmangil’in kapıya da temelli padişah gibi yaşasın herifçioğlu! Avraddı olacak sarı çıyan da elini ısıcak sudan soğuk suya çalmasın!” (s. 163).

Burada dikkat çektiği gibi, önce macır olarak belirlenen göçmenler, daha da üst bir öteki ifadesiyle gavur olarak nitelenmeye başlanarak yerli toplumdan iyice uzaklaştırılır. Bu, daha sonra ortaya çıkacak nefret söylemlerinin ve eylemlerinin de başlangıcı olur. Önce Osman’ın evi taşlanır. Tarlasını ekmek için kimse öküzünü vermez. Tavukları zehirlenir, tarlasına hayvanlar sokulur ve çocukları sokağa çıkamaz hâle gelir. Yabancılık, ötekilik durumu diğer çocukların dillerinde “Ossuruklu gööööçmen! Bitli başlı gööööçmen! Kirli saçlı gööööçmen! Eski aşlı gööööçmen!” yüzlerine vurulur. Sadece söylemde kalmayan ötekileştirme durumu çeşitli olaylarla devam eder.

“Derken, Osman’ın öküzü bıçaklanıyordu. Osman, Karali’ye karakola gidince harmanı ateşleniyordu. Bir gece de kahveden eve dönerken yoluna yuvaktaşı yuvarladılar; öleyazdı! Karali’den gelen çavuş, köylünün yarısını toplayıp götürdü, kimi kan kusarak, kimi yan basarak döndüler. Kimse bir ipucu vermedi. Karali’ye gidenler döndü, bu sefer Osman’ın diktiği asmalar yolundu, fidanlar söküldü. Köpeğine de bir top hamur verdiler, içinde iki iğne vardı, öksüre pıksıra zor öldü hayvan. Eee, noolacak böyle? Böyle böyle nereye varacak Osman?” (s.164)

Ötekilik durumu ve ötekileştirme eğilimi, göç anlatılarının neredeyse tamamında bir izlek olarak yer alır. Çünkü göç eden

kişiler gittikleri yerde doğal bir yabancıdır. İster iç isterse dış göç olsun ya da ister gönüllü ister zorunlu göç olsun, göç eden kişi hâkim bir kültürün içine girer. Bu noktada kendi kültürü, dili, ırkı, rengi onu olağan bir öteki hâline getirir. Çünkü hâkim kültürün kimliğini taşımamaktadır. Kimlik, “bir kişi ya da grubun kendisini tanımlaması ve kendini diğer kişi ve gruplar arasında konumlandırması” (Bilgin, 2007, s. 11) olduğu için tanımlama dışında kalanlar doğal ötekilerdir. Her kimlik, ötekisine göre inşâ edilir. Ötekileştirme ise inşâ edilmiş kimlik çerçevesinde oluşturulan ben ve biz’in karşısında yer alan kutuplara yöneliktir.

“Ben (biz) ve “öteki” kutupları bağlamında konumlandırılan “Öteki”, en temel noktada bir farklılaştırma eyleminin sonucudur. Ötekileştirme, bir süreç ve durum olarak, farklılaştırma ve ayırıştırma düşüncesinde bir imge yaratmaktadır. Bu imge, yargıları içeren, kimi zaman aşırı bir olumsuzlukla önyargılar, stereotipler ve kimi zaman damgalama şeklinde karşımıza çıkabilen, olumlu olarak da benzeştiren (fakat aynı veya tek yapamayabilen) bir düşünme ve algı biçimidir. Çünkü önyargı bir düşünüş şeklidir.” (Ulağlı, 2006, s. 104)

Balkanlardan Türkiye’ye göç edenler her ne kadar Türk ve Müslüman olarak hâkim toplumla ortak değerlere sahip olsalar da bir yerli değillerdir. Yerlinin en temel ötekisi ise yabancıdır. George Simmel (2009) yabancıyı tanımlarken gruba daha sonradan dahil olanların grup tarafından tanımlanmasını dikkate alır. Macır Osman hikâyesinde bu yabancılık, macır ifadesiyle gönderimsel olarak vurgulanır. Macır ifadesi kamusal bir kimliğe gönderme yapar ve o kişiyi diğer kişiler arasında ayırt edici bir özellikle konumlandırır. Dışardan gelen kişi gittiği yerde-

kiler gibi hem Türk hem de Müslüman olduğu için ötekileştirme ırk ve din üzerinden yapılamaz ve geriye muhacirlik durumu, gayri müslim toplum içerisinde yaşanmışlık ve sonradan gelmişlik durumu üzerinden ötekilik söylemi geliştirilir. Köyden kente göç romanlarında bu vurgu, köylü kimliği içerisinde hissettirilir. Kent insanı için köylü, kendisi gibi eğitilmiş, medeni, modern olmayana gösterir. Burada kişiler köylülüklerinden dolayı ötekileştirilirler. Aynı şekilde Almanya’ya göç etmiş kişiler de Türk olarak, doğulu, modernleşmemiş kimseler olarak ötekileştirilir. Ayrıca Alamancı, gurbetçi gibi söylemlerle de bu kişilerin kendi öz vatanlarında dahi yabancılaştırıldıkları görülür. Balkanlardan göç edenler için ise muhacir ya da macır söylemi, ötekilik durumunu vurgulayan bir söylemdir. Bu söylemle yeni bir kimlik üretilir. Bu kimlik üretimi neredeyse her göç olayı sonucu ortaya çıkan karşılaşmanın ürünüdür. “Her göçmen karşılaşmasının uyum ve çatışma potansiyelinin hangisini üretirse üretsin ortaya koyduğu şey tartışmasız olarak kimliklerin bu karşılaşma çerçevesinde sürekli olarak yeniden üretildiğidir. Burada esasen hem benzerlikler hem de farklılıklar üzerinden kurulan bir karşılaşma deneyiminden bahsetmek mümkündür. Çünkü benzerlikler ve farklılıklar göçmenlerle göçmen olmayanlar arasında kurulan iletişimde belirleyici etkenlere sahiptirler” (Alarçin, 2020, s.71). Balkanlardan gelenler de Türk ve Müslüman olmalarına rağmen muhacirlik durumu üzerinden yeni bir kimlikle anılırlar.

Nitekim hikâyede de Osman olarak tanıtılan kişi ki hikâyenin başında Türk ve Müslüman olduğu vurgulansa da daha sonra yerli grup tarafından macır olarak konumlandırılırlar ve öteki olmanın sonuçlarıyla yüz yüze bırakılırlar. Dolayısıyla devlet her ne kadar bilimsel çalışmalarla teoride uyumluluğu öngörse de pratikte beklenen olmamıştır. Nitekim bu kişilerin muhacir olarak tanımlanması bile bir ötekiliğe işaret eder. Öte-

kileştirilme ise göç sürecinde göçmen için en zorlu engellerden birisidir. Hikâyemizde de Osman, Macır Osman olduktan sonra tamamıyla bir öteki muamelesi görmeye başlar. İlk olarak yerleştirildiği köyde ona barınma fırsatı verilmez. Köylü elbirliğiyle onun köyden gitmesini sağlar. Osman, karşısına çıkan ötekileştirilme engelini aşamaz ve kendine yurt edinebileceği başka bir yer bulabilmek için köyden ayrılır. Bu ayrılıştan sonra ise yine genellikle göçmenin yaşadığı yersiz-yurtsuzluk hâli ortaya çıkar. Osman, ilk olarak kendisi gibi Balkanlardan gelen Türklerin daha yoğun yaşadığı Bursa'ya gitmek ister.

Göçmenlerin yaklaşık beşte ikisi İstanbul ve Bursa'ya yerleşmiştir. Yine göçmenlerin yaklaşık üçte ikisinin ise Marmara Bölgesi'nde yaşadığı görülmektedir. Bunun en önemli sebebi önceki yıllarda Türkiye'ye gelen akraba ve arkadaşlarının bu illerde yaşamaları ve daha önceki yıllarda gelip burada yaşayan göçmenlerin yeni gelenlere barınma, iş, sosyal ve kültürel konularda yardımcı olmalarıdır. (Akt. Ağanoğlu, 2023, s. 179)

Osman Bursa Cezaevinde gardiyanlık yaparak bir yılı orada geçirir ancak orada da istediğini bulamaz. Geçinmek zordur. Yeniden göç kararı alır ve Balıkesir'e gider. Ancak göçmenlik, ötekilik onun yakasını bırakmaz. “Bir ev yapayım diye nere konduysa oradan teziktirdiler çabuk. Ne Kınık'ta ne Bergama'da, Soma'da, ne Karaağaç'ta, Akhisar'da yer bulamayıp yürüdü Manisa'ya. Manisa'nın Mütevelli köyüne. Mütevelli büyük köy, has köy. Toprakları da biterli ama tarlaları ekilmiş, bahçeleri dikilmiş. Boş buldukları yere de şeftali sokuyorlar. Ne tarla var ne toprak sonradan gelme göçmenlere” (s. 167). Nihayetinde Osman Manisa'da kalır. Burada da yoksulluğun ve yabancılığın getirdiği çaresizlikler içinde zorlu bir mücadeleye girer. Yaptığı gecekondu sürekli yıkılır. Düzgün bir iş bulamaz. En sonunda varsıl bir ailenin zeytinliğinde bir iş bulur ve orada kalır. Fakat Osman, yalnızlığını, çaresizliğini en

derinlerde hissetmeye devam eder.

“Usmaaaaaan, ah Usmaan! Ah ülen Deli Usman! Nulurdu vereydin kendi günlünle tupraklarını, gireydin eller gibi kuparatife! Tepip kaçacağına, kalaydın kendi kumşularının arasında be'e!.. Asta ulsan bakılırdın şimdi, sıkılsan kumşuların kultuğuna sukulurdun. Onlar ülüirse ülürdün, kalırsa kalırdın a bre Deli Usman! Burda neye sayıp uldun, neye yaradın bre kafasız Usman!” (s.170)

Hikâyenin başında vatani olarak bildiği yere geldiği için toprağı öpen Osman, Macır Osman olarak yaşamına devam eder ve nihayetinde yersiz-yurtsuz bir kimsesiz olarak çeşitli varoluşsal krizleri yaşar. Ötekilik, yabancılık, aidiyet sorunu gibi kültürel, sosyal ve ruhsal düzlemde görülen bu krizler aslında birçok göç anlatısında altı çizilen hususlardır. Genellikle arayış motifi çerçevesinde kurgulanan göç anlatılarında izleksel ortaklıkla birlikte yapısal ortaklıklar da dikkat çeker. Kahramanın kendini gerçekleştirmek için yola çıkması ve bir nesneyi araması olarak bilinen arayış motifi mitlerde, masallarda, efsanelerde ve modern anlatılarda kullanılan bir tekniktir. “Neredeyse dünyanın tüm masalları gibi, Türk masalları da genellikle bir dizi az ya da çok uzun, az ya da çok zor bir yolculuğun öyküleyimine indirgenir. Hemen her zaman bir an gelir ki ya bir değer nesnesini ele geçirmek ya sevilen bir varlığı bulmak ya da bir tehlikeden sıyrılmak için yola çıkmaya karar vermek gerekir (Yücel, 2012, s.105). Mitlerden bugünün anlatılarına kadar uzanan bu arayış, göç anlatılarında öznenin yeni bir yerde yeni bir hayat arayışı olarak kurgulanır. Nitekim göç kararı “güvenliksiz ortamdan güvenli ortama geçmeye” (Tilbe, 2015: 462) yöneliktir. Bu güvensizliğin kaynağı ekonomik, siyasi, coğrafi, kültürel, dini olabilir. Göç eden kişi bu

eksikliği gidermek amacıyla yolculuğa çıkar ve güvenli ortama ulaşmak ister. Hikâyemizdeki Osman da “ulunduğu yerde onmamış” (s.162) olduğu için göç etmeye karar vermiştir. Tüm çabası onmak içindir. Ancak bu yolculuğun engelleri çoktur ve Osman da bu engelleri geçemez. Bunların başında da ötekilik gelir. Osman, öteki olarak belirlendikten sonra evi taşlanır, hayvanları öldürülür, işsiz kalır, parasız kalır, yalnızlaşır ve nihayetinde de bir yerde onamamış bir kimse olarak başladığı noktaya geri dönmüş olur.

Hikâyeyi bir anlatı izlencesi etrafında değerlendirdiğimizde de kahramanın baştaki durumu ile sondaki durumu arasındaki farkın oluşma nedeni de yine ötekilik durumuyla ilişkilidir. Soyut bir kavram olmasına rağmen engelleyici bir güç olarak işlevsellik kazanan ötekilik ve ötekileştirme olgusu, anlatı da dramatik aksiyonun şekillenmesinde ve çatışma unsurunun geliştirilme ve derinleştirmesinde aktif rol oynar. Anlatı izlencesi, “herhangi bir öznece gerçekleştirilen ve herhangi bir özneyi etkileyen bir durum değişimi” (Yücel, 2015, s. 151) olarak özetlenir. Başka bir ifadeyle “anlatı sözdizimindeki özne-nesne ilişkisini belirten durum sözcesiyle, bu sözceyi dönüştüren edim sözcesinin mantıksal eklemlenişinden” (Kıran-Kıran, 2000, s.178) oluşur. Başlangıç durumu ile bitiş durumu arasındaki değişimi dikkate alındığında Macır Osman hikâyesinde anlatıyı sürükleyen ve öznenin başlangıçtaki hâliyle bitişteki hâli arasındaki farkı sağlayan unsur ötekileştirme olgusudur. Başlangıçta Osman, henüz sadece Osman iken, mutludur. Hasretini çektiği, yurt olarak bildiği ülkeye ayak basmıştır.

Sınırı geçer geçmez kapanıp toprağı öpmüştü. Numara mı yapmıştı, yoksa gerçek miydi? Nasıl numara olabilirdi? Gerçekti yüzde yüz! Gözlerinden yaşlar inmişti. Elllerinde kalan tozları oğlu Necmi’yle kızı Gülüzar’ın saçlarına sürmüş, şükür üstüne şükürler çekmişti karısıyla birlikte, kavuşturan büyük

Allah’a ve de sebep olup getirenlere... (s.162)

Bu mutluluk hâli süreç içerisinde karşılaşılan engellerden dolayı yerini huzursuzluğa, güvensizliğe, karamsarlığa bırakır. Özellikle de hikâyenin çatışma bölümünün başlamasıyla, Osman’ın Macır Osman olmasıyla, bu hâl değişimi ortaya çıkar. Nitekim çatışma bir engelleyicinin ortaya çıkmasıyla başlar.

Biri ya da bir şey, güçlü bir isteğin, amacın, düşüncenin, beklentinin ya da bir işin önüne engel çıkarır ya da sürmekte olan ilişkiler düzenini, durumunu sarsar. Kişinin kendisi de amacına ulaşmasına engel olabilir. Engeli yeni engeller izleyebilir. Benimsememe, destek vermeme, paylaşmama, anlamama da bir çeşit engeldir. Dramatik karakter, sürdürücü özellik taşıdığı için bu engeli/ engelleri gücüyle ya da zekâsıyla ya da ikisiyle birden aşmaya çalışır ya da ilişkiler düzenini, durumunu korumaya, kurtarmaya çalışır. Karşı karakter/ güç de engel olmaya ya da sarsmaya, zarar vermeye devam eder. Doruk sahnenin sonuna kadar sürecek olan bu karşılıklı çabalara çatışma denir. (Özakman, 1998, s.187)

Bir engelleyici olarak muhacirlik Osman’ın karşısına çıktıktan sonra çatışmanın kaynağı ve tarafları belirginleşir. Burada bireyin başka bir gruba çatışması başlar. Bu çatışma bir yandan özne için engelleyici olurken bir yandan da hikâyedeki aksiyonu belirler. Öteki olarak Osman tutunabilme mücadelesini kendilerini biz olarak konumlandıran gruba karşı vermeye başlar. İlk engel yeni engellerin doğumunu hızlandırır ve yolculuk planlanmayan yönlerde doğru ilerler. Nihayetinde ise Osman tüm bu engeller karşısında ve çatışma içerisinde derin yalnızlığını, yurtsuzluk hissini ve kaybetmişlik hâlini hisseder. Yeni bir yurt arayışı, algısal olarak yurtsuzlukla sonuçlanır. Dolayısıyla başlangıç durumundaki mutluluk, heyecan yerini kalıcı bir mutsuzluğa ve pişmanlığa bırakır. Nitekim Osman’ın dilinden dökülen şu sözler de bu mahiyettedir: (H)Asta ulsan

bakılırdın şimdi, sıkılsan kumşuların kultuğuna sukulurdun. Onlar ülürse ülürdün, kalırsa kalırdın a bre Deli Usman! Burda neye sayıp uldun, neye yaradın bre kafasız Usman!” (s.170). Tüm bunlar çerçevesinde görülür ki ötekilik durumu izleksel olarak hikâyenin merkezindeyken yapısal olarak da kurgunun merkezindedir ve olay örgüsü ötekileştirme engelinin ortaya çıkmasıyla sürdürülmüştür.

Türk edebiyatında Balkanlar farklı taraflarıyla çeşitli türden eserlere konu olmuştur. Balkanlardan Türkiye’ye göçler, Balkanlarda yaşanan trajik olaylar, siyasal baskılar, savaşlar, göç sonrası ortaya çıkan insanlık durumları gibi konular bunların başındadır. Edebi düzlemde şiir, roman, hikâye, tiyatro gibi türlerle anlatılan bu konular toplum hafızasında da genel olarak Balkanlar deyince ilk akla gelenlerdir. Ele alınan bu konular tarihsel gerçekliğe, sanatçının gözlemlerine, duyarlılığına, araştırmalarına paralel olarak kurguya aktarılırken genellikle gerçek, yaşanmış hikâyelere odaklanıldığı görülür. Dolayısıyla Balkanlar ve özellikle de orada yaşamış Türk toplumlarının yakın geçmişlerinin birer belgesi olarak da bu eserler okunabilir.

Fakir Baykurt’un Macır Osman hikâyesi de yine bir Balkanlar gerçekliğine, Balkanlardan Türkiye’ye göç olayına odaklanır. Burada temsili bir karakter ile göçmenlik durumunun olağan sonuçları kurgunun verdiği imkanlar çerçevesinde yansıtılır. Göç anlatılarında genellikle bir veya birkaç kişi üzerinden genel bir göçmenlik durumu anlatılır ki bu hikâyede de Osman ve ailesi üzerinden anlatılmıştır. Yazar hikâyesini ötekilik durumu üzerine inşa ederken, göç eden kim olursa olsun olağan bir yabancıdır ve olağan bir ötekidir tezini somutlaştırır. Balkanlardan gelen Türkler her ne kadar soydaş olsa da nihayetinde dışardan gelenlerdir ve yerel toplum onları muhacir olarak kategorize eder. Günlük yaşamımızda da rahatlıkla görebileceğimiz bu yaklaşımın arka planında bir ötekileştirme eğilimi söz

konusudur. Nitekim biz duygusu benzerliklere dayandığı gibi farklılıklarla da pekiştirilir ve farklı olan muhakkak ki başka bir isimle, sıfatla adlandırılır. Baykurt da bu toplumsal, kültürel gerçekliğe dikkat çekerek, öncelikle adlandırma ve söylemle başlayan ötekileştirme eğilimine odaklanır. Yazar gerek izleksel boyutta gerekse yapısal, kurgusal işlev boyutunda öne çıkardığı ötekileştirme olgusunu göçle birlikte ortaya çıkan bir sonuç olarak yorumlar. Bu da bir göç ve Balkanlardan gelen Türklerin bir gerçekliği, bir temsil biçimi olarak okunabilir ve değerlendirilebilir.

GURBETİ YAŞAYANLAR GURBETİ YAZANLAR TÜRK ROMANINDA YENİ İZLEKLER

Almanya’da Gastarbeiter (Misafir İşçi) Olmak

Türkiye’den Avrupa’ya işçi göçü, kavramlar üzerinden okunduğunda, misafir işçilikten ulus ötesi yurttaşlığa uzanan bir süreç görülür. Tüm bu zaman içerisinde ise Türk göçmenler farklı kavramlarla anılmakta, değişen şartlara göre yeniden tanımlanmaktadırlar. Dolayısıyla göçmenler bu kavramlar üzerinden bilinmekte, konumlandırılmakta ve statü kazanmaktadırlar. En çok da ilk giden göçmenler için kullanılan kavramlar zamanla değişmiş; adeta kendileri için kullanılan kavramlara göre karşılaştıkları engellerin seviyeleri de değişmiştir. Almanlar bu ilk göçmenlere, “misafir işçi” anlamında “gastarbeiter” demişlerdir. Bu kavramı ile gelenlerin geçiciliğine, sadece çalıştırılmak amacıyla getirildiklerine vurgu yapılırken aynı zamanda da Almanya’nın bir göçmen ülkesi olmadığını da pekiştiriliyordu. Nitekim Almanlar tarafından bu kişilerin ürettiği edebiyat da “Konuk İşçi Edebiyatı” (Gastarbeiterliteratur) kavramının yanı sıra “Azınlık Edebiyatı” ve “Yabancı Edebiyatı” kavramlarıyla da anılmaktaydı. Bunun başlıca nedeni de ilk giden yazarların Almanya’daki sosyo-politik konumları, gidiş amaçları ve Almanlar tarafından bu dönem yazarlarının eserle-

rini algılayışları ile yine Almanlar tarafından yazarların asıl geliş amaçlarının göz önünde tutulmasından kaynaklanmıştı” (Zengin, 2010: 337). Anlaşmalar yapılırken de bu geçiciliğe dikkat ediliyor “Bütün anlaşmalar ‘rotation’ (dönüşümlülük) ilkesine dayanıyordu. Bu ilke işçinin bir yıllığına yurtdışına gitmesi ve birinci yılın sonunda memleketine dönmesi varsayımını içeriyordu” (Abadan Unat, 2002; 44). Bu yüzden sadece bekarlar kabul ediliyor, sadece “işçi” alınıyordu. Dolayısıyla konuk işçiler için hazırlanan ortam ve şartlar da onların sadece çalıştırılmak için getirildiklerini gösteriyordu. Gastarbeiter “daha çok sosyal statülü ve daha az bir kişi olarak işlevini yerine getiren biridir. Ancak kendi etnik ve sosyal çevresinden olan insanlar için işinden dolayı da bir kişidir” (Gedik, 2010; 57). Bu şekilde tanımlanan kişiler için ise tercih etmenin ötesinde riayet etmek, razı olmak, kabullenmek gibi durumlar daha fazla söz konusudur. Başka bir ifadeyle, Alman’lar misafir işçilere, sizden istenileni yapın, zamanınızı doldurun, paranızı alın ve gidin demişlerdir. Nitekim işçi seçimi de bu yönde yapılmış, sağlıklı, güçlü kuvvetli kişiler seçilmiştir.

Sirkeci’den hareket eden trenle Almanya’ya ulaşan ilk işçiler, röportajlardaki kendi deyimlerince ilk tutsaklar, mahkumlar, mark ırgatları olmuşlardır. İncelenen romanlarda da ilk gidenlerin mahkûmiyet, kölelik, esirlik gibi kavramları sıkça kullanmaları, gastarbeiter olmanın ne anlama geldiğini göstermektedir. Gastarbeiter olmanın zorluğu, en ağır işleri yapmak, en düşük ücretleri almak, en kötü şartlarda çalışmak, ölesiye çalışmaktır. Bu durum, makineleşmeye başlamak ve kişiliğinden soyutlanmış bir beden gücü olarak değerlendirilmektir. Âdeta kölelik şartları altında sürdürülen bu yaşamların hikâye edilmesinde ise en çok da bu gayri insani durumlara yer verilmiştir. Makine düzeninin yıkıcı boyutları bunlardan birisidir. Türkler Almanya’da romanında bu duruma şöyle değinilir:

“Bakın anlatayım: İşe başladıktan iki ay sonra, sağ elimde başlayan tik sebebiyle doğru dürüst işeyemez oldum bazen önümü ıslatıyordum. Arkadaşın konuşması bittiğinde hem gülüyor hem düşünüyordum. Almanya’da işçi bir aletten farksızdı” (s, 40)

Makinenin bir parçası gibi çalıştırılma ve makineleşmeye vurgu yapan bir diğer roman kişisi de Fikrimin İnce Gülü romanın Veli isimli göçmen öznesidir.

“Montaj hattında, artarda, hiç zaman yitirmeden, öngörülen saniyelerden tek atlama yapmadan, motorları şasiler üzerine indirmekte olduğunu sandı. Aşağı. Yukarı. Dur. Aşağı. Yukarı. Dur. Işıklı bir tablo sürekli yanıp sönüyor. Motor geliyor. Dikkat. Yukarıdan bir ray üstünde kayarak geliyor. Zincirlerle birlikte kayarak geliyor. Aşağıda bir şasi sabırsızlanıyor. Motor geliyor. Geldi. Aşağı, motor aşağı iniyor. Dikkat. Egzoz borusu şasinin ön tarafına karışacak. Karıştı. Çabuk. Kurtar onu. Çek, yakıt borusunu çek. Zinciri çek. Atla. Bas Gianno. Motor iniyor. Şasinin üstüne konuyor. Kanatsız bir kuş gibi. Şimdi yukarı. Dur hat ilerliyor. Önünde yeni bir şasi. Yukarıda zincirli ray üstünde yeni bir motor. On saniyen var. Motor tam üstte. Egzozdan kurtar zinciri. Altı saniyen var. Çek elini şimdi. Çek elini. İki saniyen var. Aşağı. Yeni motor kendisini uygun biçimde bekleyen şasinin üstüne iniyor” (s, 32)

Gurbet Sofrası romanında ise göçmen işçi “ben makine oldum, makine insan. Birlikte göz kırpmadan ürettik üreteceğimiz kadar” (s, 77) diyerek kendini makine ile özdeşleştirir.

Benzer durumlar aslında bütün işçiler için geçerlidir. Ancak Türk işçiler için çalışma şartları diğerlerininkinden daha ağır ve sağlıksızdır. Gastarbeiter olmanın bir diğer zorluğu da Almanların beğenmediği, yapmak istemediği işleri yapmak, onların sağlık nedenlerinden dolayı uzak kaldığı işleri yapmaktır. Bu işler ve çalışma şartları dikkate alındığında Almanların neden güçlü, sağlıklı kişileri tercih ettikleri daha da iyi anlaşılır. Türkler Almanya’da romanında Türk işçi zehir saçan bir işi yapmakla görevlendirilir. “Bu yeni işimde Almanlar çalışmıyorlarmış. Zehirli bir iş. Maskeyle çalışıyorum, bazen nefesim bitiyor” (s, 44). Bu cümleleri kuran kişi, ilerleyen sayfalarda “buraya kadar her şey iyi gitti ama bu zehirli gaz, zayıf kalbime büyük darbe oldu” diyecek ve hayata veda edecektir.

Konuk işçiden beklenen de tam olarak budur aslında. Çalışmak. Yerlilerin çalışmak istemediği işleri yapacak, sağlıksız koşullara direnmeyecek, kendisine ne söyleniyorsa onu yapacaktır. Tam olarak beklenen budur. Bu yüzden de en ağır işler, en zor dayanılır işler konuk işçilere yaptırılır. Bütün güçlerini tüketene kadar, çalışamayacak dereceye gelene kadar da onun bedeninden istifade etmeye çalışırlar.

“Biz ölüyoruz ateşin karşısında! 1800 derecede akıyor demir. Eriyip biz de akıyoruz. Daha önce aynı firmada üç yıl balyoz salladım. Döküm hatalarını kırdım. Dayanılır gibi değildi. Pehlivanlıktan geldiğim, babayiğit olduğum için uygun gördüler. Danke schön! Ama öleceğim. Bölüm şefi olacak Brühl Efendi’ye yalvardım. El etek öptüm. ‘Olur; değiştirelim Herr Mutlu’ dedi. Balyozdan aldı; ama bu kez ateşin karşısına verdi. Eskisi boku; yenisi bombok. Sıcak fırın başında buğu olup uçaçağım...” (s,11).

Elbette ki Türkler çalışmak için göç etmişlerdir. Ancak sadece bedenleri ile değil, bütün insani taraflarıyla birlikte göç etmişlerdir. Kendilerine verilen konuk işçi sıfatı, onları sadece bedenden ibaret bir canlı yerine koymuş; bir insan olarak, ruhsal, sosyal, kültürel yönden değerlendirilmemişlerdir. Bu yüzden ki göçmenler, köleliğe, esirliğe, mahkumluğa vurgu yapmışlardır. E-5 romanında roman kişisi, “iş yerinde bana bir kötü niyetleri varmış gibi çalıştırıyorlar” diyerek bu durumu dolaylı olarak ifade ederken; Berlin’in Nar Çiçeği romanında Selman Korkmaz adlı roman kişisi şu ifadelerle konuk işçilerin sadece işçi olarak yaşadıklarını belirtir. “İş mi dediniz Madam, demişti Selman Korkmaz. Bu sözü her dilde bilirim ben. Bütün gün çalış, akşamı bulunca da devresi günün gücünü toplamak için ye, uyu... Bana iş demeyin anacığım. Ne ettiğimiz var ki ondan başka?” (s, 128).

Konuk işçilerin bu durumları çeşitli anlatı türlerinde en çok da üzerinde durulan konudur. Bu anlatılarda konuk işçileri, madden ocaklarının en derinlerinde, zehirli gaz saçan işlerde, yüksek dereceli fırınların karşısında, temizlik işlerinde görürüz. Hatta göçmen işçilerin kobay olarak kullanıldığını da görmek mümkündür. İş Sürgünleri romanında Türk göçmen işçiye deney hayvanlarına verilen haplardan verilir. Günter Wallraf’ın göçmen işçi kılığına girip çeşitli işlerde çalıştığı günlerini anlattığı En Alttakiler kitabında da bu duruma değinilir. Burada daha açık bir şekilde göçmenlerin kobay olarak ilaç sanayisinde kullanıldığı görülmektedir. Türk işçi olarak Ali ismiyle bu işe giren Günter Wallraf bu süreci şöyle anlatır: “Öteki işte yalnız bizden bir şeyler yutmamızı istiyorlar. Osman’ın anlattıklarına bakılırsa bu öteki iş için en çok Türkler, Pakistanlılar, Endonezyalılar ve Latin Amerika’dan gelen politik sığınmacılar tercih ediliyormuş. İlaç sanayiinin insan kılığındaki kobayları olarak kullanılıyorlarmış” (Wallraf, 1986; 157).

Devam eden sayfalarda kobay olarak kullanılan erkeklerde “kadinsılaşma belirtileri ve göğüslerin büyüdüğü” söylenmektedir. İş Sürgünleri romanında kobay olarak kullanılan göçmen işçinin de göğüsleri büyümektedir. Nitekim kitabın diğer ismi de Memeleri Büyüyen İşçi olarak bilinir. Bunun yanı sıra radyasyon yüklü nükleer santrallerde ve daha birçok tehlikeli işlerde göçmenlerin çalıştırıldığı Wallraf’ın araştırmasında belirtilmektedir. Göçmenlerin birer konuk olduğu bilindiği için, onların geri gideceği ve başlarına dert açmayacakları düşünülmektedir. Konuk işçi kavramı, geçiciliğe, araçsallığa vurgu yaptığı için, insanların göçmenlere bakışı da bu yönde olmuş, patronlar, sermaye sahipleri, işverenler de onlardan azami derecede istifade etmeye çalışmışlardır.

Bu sağlıksız koşullar sonucunda birçok sağlık problemi ve ölümler meydana gelmiştir. Romanlara baktığımızda Türkler Almanya’da romanında zehirli gaz nedeniyle ölen göçmeni, İş Sürgünleri’nde kobay olarak kullanıldığı için kadinsılaşmaya başlayan erkek göçmeni, Koca Ren romanında maden ocağında göçük altında kalarak ölen üç Türk göçmeni, Gurbet Sofrası romanında ise ağır şartlardan dolayı hastalanan ve kurtarılamayan Türk göçmeni görürüz. En ağır koşullarda çalıştırıldıkları için iş kazaları en çok da göçmen işçilerin başına gelir. Koca Ren romanında göçük altında kalan işçilerin üçü Türk biri Alman’dır. Anlatıcı “her zaman çoğunluk bizdedir” (s,227) diyerek, bir nevi göçmenlerin gurbet koşullarına vurgu yapar. Bu koşulların göçmenler üzerinde yarattığı fiziksel engelleri, Füzan, göçmenlerle yaptığı röportajlarda da belirtir.

“Yıkandıkları halde çıkaramadıkları kömür isisi onun da gözlerinin çevresinde karasıyla yer etmiş. Sağ elinin üç parmağı yok. Konuştuğum madencilerin hemen hepsinde hissettiğim bir eksiklikti bu. Onlar üstünde durmuyorlar

bile ve bunu sakatlık da saymıyorlar. Ayak parmakları, el parmakları biri, ikisi, üçü, beşi kaza bile denemeyecek ufak şeylerle yitirilmiş olabilir. Onlar bana bunu böyle anlatıyorlar. ‘Kaza mı bacı, unfal oldu mu ya belin ya bacağın giderse işte o zaman halin bitiktir. Verirler eline kağıdını kalırsın dımdızlak’” (Füzan, 2012; 214).

Göçmen işçileri engelleyen en temel faktör de bu sahipsizlik, mecbur olmak, zorunda kalmak durumudur. Daha önce de değinildiği gibi, göçmenleri konuk olarak gören yetkililer, patronlar, onlardan azami derecede istifade etme gayretindeyken; onlara seçim hakkı, itiraz hakkı tanımamaktadır. Kendi tasarladıkları çalışma ve yaşam şartlarına onları mecbur kılarak adeta araçsallaştırmışlardır. Sadece bir işgücü olarak değerlendirilmişler, insani ihtiyaçlar, insani haklar göz ardı edilmiştir. Nitekim göçmenleri kolektif yurtlarda barındırmanın da altında bu araçsallık niyetinin yatmış olduğu söylenir. İlk giden “işçilerin % 85’i çalışma mukaveleleri gereği kolektif yurtlarda (heim) barınıyor, % 53’ü tek bir odayı dört-beş kişi ile paylaşma zorunda bulunuyordu” (Abadan Unat, 2002; 101). İşçileri gözetim ve kontrol altında tutmak ve dış dünya ile yalıtık bir duruma getirmek için bu yurtlar kullanılır. “İşveren adına gastarbeiter biçiminde iş gücünü organize eden Alman devleti ‘Arbeiterheim’ (işçi yurdu) denilen özel yerlere yerleştirerek, Alman toplumuna karışmamaları ve getirildikleri amaç için daha fazla çalıştırmak için izolasyon sistemini uygulamıştır. Gettoların ilk prototipi sayılan Arbeiterheim’lerde gastarbeiter’ler ailelerinden ayrı, sözleşmelerle belirlenmiş iş ve zaman sınırları içinde sıkı kontrol içindeydiler” (Gedik,2010;54). Dolayısıyla gastarbeiter hem iş yerinde hem de iş dışında esirce bir yaşam sürmektedir. Nitekim kendileri için yurt olarak tahsis edilen yerlerin birçoğu da esir kampı olarak kullanılmıştır.

*“Bu çağdaş çilehaneler diye nitelenebilecek, şu anda boş olan odaları gözden geçiriyorum... Sonradan buranın yıllar yıllar önce sözcüğün tam anlamıyla pis barakalar-
dan oluştuğunu, çevreden derin çukurlarla ayrıldığını, burda savaş esiri Polonyalı işçilerin kömür madenlerin-
de ücretsiz olarak çalıştırılmış olduğu bana söylenecek. Ve yıllar yıllar sonra da yabancı işçiler başka bir adla, daha bir onurlandırıcı adla konuk işçiler olup buralara yeniden geleceklerdi” (Füruzan, 2012; 145).*

Göçmenler için seçilen mekân ile göçmenlere yaklaşım tarzı arasında paralellik söz konusudur. Geçmişe nazaran biraz daha iyi şartlarda fakat esirce yaşatılan göçmenler, nitelendirici sınavının ilk zor kısmıyla ilk yıllarında bu şartlar altında karşılaş-
ırlar. Arzu ettikleri nesne olan parayı elde edebilmek için tüm bu gayri insani şartlara katlanmak, bunların üstesinden gelmek zorundadırlar. Nitekim bu amaç için sağlıklarını, uzuvlarını kaybetmeyi dahi göze almışlardır. Hatta mecbur edilmişlerdir. Aksi takdirde işten atılırlar ve sınır dışı edilirler. Sürekli kontrol altında, sürekli birtakım zorunluluklarla yaşamak, göçmenlere askerliği anımsatırken; mahkûmiyet durumuna da vurgu yapılır. “Bura tam askerlik, askerliğin üçüncü devresi” diyen göçmen, devamında ise mahkumluk durumuna değinir: “Mahkumluk şimdiki şu devirde Almanya’da konuk işçi olup çalışmaktan çok üstündür” (Füruzan, 2012; 250). Gurbet Sofrası romanında da gastarbeiter olmanın ne demek olduğunu özetleyen şu cümleler yer alır: “Buğulanan yemeğe bakıyor Arif. Kıp kıp domuz etinin yarısından fazlası bembeyaz yağ. Ama sıcak yemektir. Gastarbeiterdiler. Misafir işçi. Bulduklarını yiyeceklerdi... Bir kışlada erlerin önüne çıkan karavanaydı sanki. Endüstri ordusunun erleri denilir abartmasız” (GS, 1979; 252)

Misafir işçi olarak giden ilk göçmenler, tam anlamıyla

çağırılma amaçlarına göre kullanılmışlardır. Yurtlarda barındırılmışlar, yerli işçilerin çalışmak istemediği işleri yapmışlar, kendileri için tasarlanmış olan yaşam şartları ile yaşamaya mecbur kılınmışlardır. Dolayısıyla bu ilk yıllar esaret, mahkumluk, askerlik gibi kavramlarla dile getirilmiştir. Bu dönemi içeren anlatılarda da daha ziyade acı, çile, itilip kakılma, ır-
gatlık, amelelik gibi duygu ve durumlar yer almıştır. Özellikle de türkülerde, şiirlerde bunlar gibi kelimelere sıklıkla rastlanır. Gastarbeiter olmak, para, itibar arayışındaki göçmenin, nite-
lendirici sınavlarından ilkidir. Tüm bu zorluklara, zorlu ya-
şam koşullarına dayanabilen, bunlarla yaşamayı öğrenebilenler arzu ettikleri nesneye kavuşabilmektedirler.

Bu süreç göçmen öznelere için, yeniden doğmak, kahraman olabilmek adına yeraltına iniş motifi ile benzerlik gösterir. Nite-
kim göçmenler bu süreçte, ejderhalaşan makinelerle mücadele eder, karanlık kömür madenlerine iner, çilehane gibi yurtlarda esirce yaşarlar. Mitsel yolculuklarında, modern engellerle karşı-
laşırlar. Sosyo-ekonomik olarak da en alttakiler olarak nitelendi-
rilen göçmenler, “toplumun tüm imtiyazlılarının en altında kalan imtiyazsızlar tabakasını oluşturmuştur. Sosyal hayattan tam bir izolasyonla ayrılan ve dışlanan bu topluluk Hindistan’daki kast tabakasını andırır bir bölünmeyle, yeni ve modern bir Paria ko-
numunu hatırlatmaktadır” (Turan, 1997; 56). Kendi ülkesinde üst sınıflara çıkmak istediği için göçü tercih edenler, başka bir ülkede en alta inerek bunu gerçekleştirmek zorundadırlar. Bu yüzden statü olarak yeniden doğmak için en alta, yer altına in-
mek zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla üstlere çıkabilmek, kah-
raman olabilmek için bu en alta olma sınavını geçmek zorunda-
dırlar. Gastarbeiter olmak, en alta olmaktır ve üst sınıflara çıkma isteğindeki göçmenler için de yeraltı mahiyetindedir. Kurgusal olarak da gastarbeiter olmak, bir yolcu olarak göçmenin karşı-
laştığı çok boyutlu bir engelleyici güçtür.

Almanya’da Auslander (Yabancı) Olmak

Türk göçmenlerin Almanya’daki serüvenleri beklenilenin aksine birkaç yıl ile sınırlı kalmamış; gün geçtikçe göçmenlerin sayısı çoğalarak devam etmiştir. Yetmişli yıllarda başlayan aile birleşmeleri ile göçmenlerin sayısı “sürekli olarak artmaya devam etmiştir. Nitekim 1973-74’te tüm Avrupa Birliği ülkelerinde yaşayan Türk işçilerin sayısı 711.302 iken bu nüfus eş ve çocukların gelmesinden sonra 1.765.788’e çıkmıştır” (Abadan Unat, 2002; 48). Artan nüfus ve aile birleşmeleri ile Türk göçmenlerin sanıldığı gibi geçici olmadıkları anlaşılmıştır. Çünkü aile birleşmeleri ile göçmen işçiler yurtlardan çıkıp, kamusal alanlara yerleşmeye başlamışlardır. Daha önce yerli halktan yalıtık bir biçimde yaşayan göçmenler, artık yerli halkla iç içe, yan yana olmaya başlamıştır. Mahallelerde, caddelerde, okullarda, bütün sosyal alanlarda Türk göçmenlerin varlığı hissedilir olmuştur. Başka bir deyişle artık Türk göçmenler sadece kendi vatandaşları ile değil, Alman vatandaşlar ile de iç içe yaşamaktadırlar. Daha önce sadece kendi alanlarında yaşadıkları için halk tarafından çok bilinmeyen Türk göçmenler, kara kaş ve kara gözleri ile bilinmeye, tanınmaya başlanmıştır.

Yerli halk Türk vatandaşları biyolojik özelliklerine göre ayırt ederken, yöneticiler de resmi olarak Türk göçmenleri tanımlayacak bir kimlik aramaktadırlar. Bu kimliğin köşeleri ise “auslander” (yabancı) kavramı ile şekillenecektir. “Federal Almanya’nın yasaları katı ilkeler halinde yabancıların statülerini belirlerken, bu alandaki önemli değişimler, önce kendini dilde gösterdi. Daha 1970’lerin sonunda günlük dilde “gastarbeiter” (konuk işçi) terimi terkedilmiş, onun yerine Auslaendischer Arbeits- nehmer (yabancı iş alan) ya da Einwanderer (göçmen) terimi kullanılmaya başlanmıştı” (Abadan Unat, 2002; 66) Peki auslander kimdir, bu kavram hangi özellikleri taşıyan bir kim-

lik göstergesiydi? Bu soruların cevabı Almanların yurttaşlık konusundaki politikaları çerçevesinde cevaplandırılır. Konuyla ilgili bir makalede de benzer sorular sorulur ve şu cevaplar verilir: “Öyleyse, Alman kimdir? Schneider’e göre Almanlar, Alman’ın kim olduğunu tanımlamaktan imtina etseler de genellikle özelliklerini tutucu, hoşgörüsüz, otoriteye ve hiyerarşiye kökten bağlı, yani ‘speßig’ olarak adlandırmaktadırlar. Üstelik bu tavırlar, tarihsel olarak da nasyonal sosyalizm ile özdeşleştirilmekte ve kuşkuyla tavırlar olarak adlandırılmaktadır. Öte yandan, köken olarak Alman olmak, Almanya’da doğup büyümek ve bölgesel aidiyet ile eş değerlidir. Diğer bir başka nokta ise, soy (yani kana bağlı) geliştirilen anlamlandırmadır ve bunlar da aynı zamanda hem politik hem de ulusal olarak tanımlanmış kültürel kategorilerdir. İşte bu tanımların dışında kalan kategori ise yabancı, yani ‘Fremde’ya da auslander’ (ecnebi) dir” (Gedik, 2010; 49). Bu cümlelerden de anlaşıldığı üzere, auslander, Almanya’da yaşayan ama Alman olmayanlar için kullanılan bir terimdir. Ancak aynı makalenin ilerleyen noktalarında auslander kavramına yüklenen anlamın zaman içerisinde değişikliğe uğradığı görülmektedir. “Günümüzde auslander ve Fremde gerçek anlamının dışında, neredeyse Türk, Müslüman, Orta Doğulu ya da Zenci anlamına indirgenmektedir” (Gedik, 2010; 50). Tam da bu yüklenen anlamdan ötürü, auslander olmak göçmenleri bir dizi engelle karşı karşıya getirir.

Bu engellerden birincisi ve yaygın olarak romanlarda da üzerinde durulan sorun, konut, barınma sorunudur. Türk göçmenler aile birleşmelerinden sonra yurtlardan çıkıp ailecek kalacakları evler aramaya başlar. Ancak Almanlar bu konuda pek misafirperver olmamışlar, yabancılara evlerini vermek istememişlerdir. Bulunan evler ise yaşam için pek elverişli değildir ve kullanışsızdır. Yabancı korkusu, Türk korkusu gibi etkenler Almanların evlerini paylaşmalarını engeller. Türkler Almanya’da

romanında geçen şu konuşmada bu korkulara değinilir:

“Kısa bir zamanda ev bulacağımı zannetmiştim. Ne gezer... Türklere karşı bütün dost çehreler değişmiş, hatta yabancılar gelmeden önce kimsenin oturmaya tenezzül etmediği evlerini ateş pahasına veren Almanlar, belki de ilk defa parayı düşünmemiş, can korkusuna düşmüşlerdi... Bizlere orduları içine sıracak bir casus gözüyle bakıyorlardı sanki” (s, 75).

Aynı korku yüzünden ev bulamayan diğer bir roman kahramanı ise Yüksek Fırınlar romanında görülür:

“Şu Duisburg’ta bir sürü kilise, kitaplık var; kitaplarda güzel akıllar, öğütler var. Ama bize ev yok! Duisburg’ta ev bulup oturmak ölüm! Birinci neden, kiraya verilecek evlerin az olması. İkinci neden ev arayan yerlinin, yabancının çok olması. Üçüncü neden, biziz. Çünkü Türk’üz, yurttan dışarda ciddi milletiz” (s, 50)

Aynı romanda bu hususla ilgili şöyle bir deyimın Almanlar tarafından yaygın olarak kullanıldığını öğreniyoruz. “Tut mir leid! Yabancıya hele bir Türk’e asla vermem” (s:51). Almanlar Bizi Sevmedi romanında ise göçmenlerin ev yaşamında dahi birtakım özgürlüklerden mahrum bırakıldığını, yine yabancı oldukları için çeşitli konularda engellendiklerini görüyoruz.

“Eve konuk çağırmanın, odalarda gizlice çay, kahve, yemek pişirmenin sözleşme dışı olduğunu belirtti. Ocakların, çamaşır leğeninin, dört aileye düşen banyonun, yüz numaranın, oda içindeki lavabonun, camların, aynaların, giysi dolaplarının, yatakların, yorganların, yastıkların kullanıldıktan sonra temizlenmesini, temiz tutulmasını öğütledi. Çıktı gitti. Bir hapishaneden çıktık diye

sevinirken, bir başka hapishaneye girdik. Hepsi ‘es-es’ bunların” (s, 53).

Türk göçmenler auslander olmanın ilk zorluğunu ev arayış sürecinde yaşarlar. Yabancı olmanın zorluğunu, Türk olmanın Almanların zihninde neye tekabül ettiğini bu süreçte çok açıkça anlarlar.

Yabancılarla ilgili birçok hususta engelleyici yönelimlere sahip halk ve yönetim, onları belirli alanlar içerisinde tutmak ister. Hatta “Alman yasalarına göre her bir göçmen işçinin pa-yına altı metre karelik bir yaşama/uyuma alanı düşer” (Berger-Mohr, 2018;144). Daha önce yurtlarda kontrol altına alınmak istenilen yabancılar, kamusal alanlarda da belirli şartlar ve bölgede tutulmak istenirler. Bu da bir gettolaşmaya yol açacaktır. “Aile birleşiminden sonra göçmenleri Alman toplumundan izole etmek, şehirlerin belli bölgelerinde savaş sonrası konut sıkıntısını gidermek için yapılmış devletin sosyal dairesine ait evler, düşük kira fiyatlarıyla, düşük ücretle çalışan ve bu alt-sosyal gruptan gelen insanlara kiralanmıştır. Böylece düşük ücretle çalışan ve Alman sosyologlarının “Sozial Schwache Menschen,”¹ yani sosyal olarak güçsüz diye tanımladıkları insanların barınabilecekleri tek yer Alman devletinin oluşmasına izin verdiği gettolar olmuştur. Alman toplumunun “sosyal

1 Sosyal olarak güçsüz görülen insanlar, açık bir dışlama, düşmanlık ve aşağılanmayla karşılaşmaktadırlar. Bu grup içinde sayılanlar; Evsizler, devamlı işsizler, sosyal yardıma muhtaçlar ve engellilerdir. Bunlar bu grubun en çarpık stereotiplerini oluşturmaktadırlar. Çünkü büyük çoğunluk, bunları, çalışmadıkları için ve yaşamları devletin sosyal yardımına bağlı oldukları için; kendilerinin devlete verdikleri vergileri yiyen, büyük çoğunluğun sırtından geçinen ‘Schmarotzer’ (asalak, parazit, otlakçı) olarak adlandırmaktadırlar. ‘Schmarotzer’ kavramı, Nazi Almanyası’nda başta Hitler olmak üzere, Naziler tarafından Yahudiler, engelliler, Çingene’ler, ‘çirkinler’, evsizler, homoseksüeller vb. gruplar için kullanıldığından, bu terimin negatif anlamı katmerleşmektedir.

olarak güçsüz insanlar”ı da bu gettolarda yabancılarla birlikte yaşamaktadırlar. Bu Alman grubun ve yabancılarla ortak yönü olan yoksulluk nedeniyle neredeyse aynı etni olarak görülmektedir” (Gedik, 2010; 54). Açıkça bir dışlama, kabullenmeme ve ayrımcılığa işaret eden bu durum, göçmenlerin entegrasyon sürecini güçleştirirken, arzu ettikleri nesneye ulaşma çabalarını da engellemektedir. Ötekileştirmenin ilk boyutları olarak ev vermeme, uzakta tutma endişesi, kendisinden korkulan yabancıların, kendisi gibi olanlar ile yaşamlarını sürmesini sağlayacaktır.

Yabancılar ev vermeyerek onları kendilerinden uzak tutanlar, uzak tutamadıkları iş, eğitim gibi alanlar da ise ayrımcılık yaparak ötekileştirmeyi sürdürürler. Neredeyse hiçbir alanda bir yabancı Alman ile eşit şartlarda değildir. Özellikle de iş ve çalışma şartları dikkate alındığında, Alman işçilerinin sahip olduğu birçok haktan yabancı işçiler mahrumdur. Bu sebeple alt sınıf olan işçilerin de altında oldukları için “En Alttakiler” olarak nitelenen yabancı işçiler, en altta olmanın bütün zorluklarını yaşamaktadırlar. İncelediğimiz romanlarda da çeşitli olaylar etrafında bu ayrımcılığa değinilmiştir. Türkler Almanya’da romanında işçi ücretleri üzerinden bu ayrımcılığa dikkat çekilir ve yabancı olarak hak aramanın zorluğu üzerinde durulur.

“Fakat şurasını da iyi bellemek gerekir ki bu fazla ücret ancak yabancı ülkelerden gelen işçi gruplarına göre farklıdır. Yoksa ağır işlerde çalışan bir Alman işçinin alacağı ücret, gayet tabii ki bir yabancıya göre gene fazladır. Bir yavruya üvey anasının, öz anasından daha iyi baktığı neredede görülmüştür. İş ve İşçi Bulma Kurumu’nda bulunan işçi adaylarına göre Almanya’da haksızlığa paydos vardı. Oysaki hepsini Almanya’da hazmedemeyecekleri bir problem bekliyordu. Yabancı oldukları için

her zaman haksız sayılacaklardı. Bu bakımdan hiçbir zaman kendilerini savunamayacaklar, haklı oldukları konularda bile Almanlar ‘öyleyse neden geldiniz? diyerek suratlarına bir sus şamarı indireceklerdi’” (s, 138)

Anlatıcının da romanda dediği gibi, aslında auslander olmak ya da yabancı olmak tam olarak “üvey evlat” olmak gibidir. Yabancı, her zaman biraz daha geride, biraz daha sessiz, biraz daha savunmasızdır. En altta olmanın verdiği güçsüzlük duygusu, yabancıyı kendine sunulanları mecburen kabullendirmeye sevk etmektedir. Yine anlatıcının dediği gibi, hak aramaya kalktığında ise hâkim toplumun sert duvarlarıyla karşılaşmaktadır. Alpler Geçit Vermiyor romanında bu sert duvarın öfkeli sesini duyarız.

“Sokaktaki insanların çoğu karşıdan gelenin Türk olduğunu görünce yan durmuyor muydu? Ev sahiplerinin yabancı diye kapıyı kapattığı kimlerdi?... Kulaklarıyla duymuştu bir defasında: Şef meramını bile anlatmaktan aciz bir Türk’ü yakalamış, ‘Sana verdiğim parayla yedi sülalene baktığın yetmezmiş gibi, koca aç köyünü de doyuruyorsun... Tutmuş bir de saat ücretinin noksan hesaplandığını sormaya kalkıyorsun’ diye azarlamamış mıydı?” (s,151).

Yabancı olmanın zorluğunu iş hayatında büyükler yüklenirken; eğitim kurumlarında da yabancı çocuklar yüklenirler. Aile birleşmeleriyle birlikte çocuklarını da yanlarına alan göçmenler, eğitim için çocuklarını Alman okullarına göndermişlerdir. Bu çocuklar ise gerek Alman öğretmenler ve gerekse Alman yaşlıları tarafından çeşitli ayrımcılıklara maruz kalmışlar-

dır. Özellikle de çocukların daha önde olduğu Koca Ren ve Yurdumu Özledim romanlarında, çocukların maruz kaldıkları ayrımcılığa dikkat çekilmiştir. Çocuk edebiyatı dairesinde değerlendirilen Yurdumu Özledim romanında Atıl isimli göçmen çocuğunun içinde bulunduğu durum şöyle anlatılır:

“Öğretmen, çocuklara Almanca okuma yazma öğretmeye başlamıştı. Atıl bu dersleri çok seviyordu. Hele aritmetik derslerine büyük ilgi duyuyordu. Ama nendense öğretmen onun bu sevgi ve ilgisini anlamamazlıktan geliyordu. Sınıfa soru sorduğunda, Atıl herkesten önce parmak kaldırıyordu. Öğretmen, Alman öğrencileri dinlemeyi yeğ tutuyordu. Öteki yabancı öğrenciler de Atıl’ın durumundaydılar” (s,138).

İş yerinde yabancıların konuşmasına fırsat vermeyen zihniyet, okulda da yabancıların çocuklarına konuşma fırsatı vermez. Benzer bir öğretmen davranışı da Koca Ren romanında görülür ve yine haksızlığa uğrayan bir göçmen çocuğu ile karşılaşırız. Öğretmen, Adem’i dinlemediği gibi, hiçbir zaman da Adem’e hak ettiği notu vermez. Bu durum karşısında bir Alman öğrencinin Adem’e söyledikleri ise yabancı olmayı özetler niteliktedir.

“Bu kara kafa sende oldukça Frau Platte sana not vermeyecek, boşuna uğraşma! Saçlarını sarıya boyatırsan belki! Merkez istasyonun altında büyük Klöcknerhaus var. Çok yüksek bir yapı altında bir berber, kara saçları sarıya boyuyor. Git seninkini de boyasın. O zaman belki bir 3 verir!” (s,34).

Kurgusal düzlemde, ebeveynlerden çocuklara sirayet eden bir yaklaşım biçimi olarak gösterilen bu durum, gerçek göçmen çocukları ile yapılan röportajlarda da görülmektedir. On bir yaşında, Tokat doğumlu İbrahim isimli bir çocuk, bu ayrımcılığı ve dışlanmayı şu ifade ile anlatır: “Alman çocuklar auslanderleri istemiyorlar aralarında. Ben de eğlenenlere bakıp eğlenir gibi olurum” (Füruzan, 2012; 110).

Hâkim toplum, auslanderleri mahallelerinde, apartmanlarında, iş yerlerinde, oyunlarında istemez ve yabancılara karşı hoşgörüsüz bir yaklaşım tercih edilir. Dolayısıyla, yabancı olarak yaklaşılacak göçmenler arasında bir korku yayılır. İş yerinde, evlerde, sosyal mekânlarda, okullarda sürekli bir korkuyla yaşama durumu hâkimdir. Bu yüzdendir ki gerek işçi olarak yaşayan büyükler gerekse öğrenci olarak gurbeti yaşayan çocuklar, göze batmadan, konuşmadan, hak aramaya dahi kalkışmadan yaşamlarını sürdürürler. Çünkü işten atılma korkusu, evden, okuldan hatta ülkeden atılma korkusu gibi endişeleri vardır, bu yüzden hastalansalar dahi çalışırlar, sendikalara üye olmaktan çekinirler, yüksek sesle konuşmaktan dahi korkarlar. Sürekli işten, ülkeden atılma korkusu, Almanca bir mektuba dahi şüphe ile yaklaşılır hale getirir. İş Sürgünleri romanında korkunun boyutları da mektup örneği ile anlatılır:

“Sen hiç, işinden döndüğünde posta kutusunda Almanca yazılı resmî yazışmalar bulan bir işçinin yürek çarpıntılarını bilir misin? Ve o yazılar üstüne karanlık, korkulu ya da aydınlık, güneşli, düşler kurduğunu bilir misin? İşçinin elinde tuttuğu bu kâğıt neden bir işten çıkarma belgesi olmasın? Ya da artık oturma izninin uzatılmayacağı haber veren bir bildirge? Eğer öyleyse, ardında kalan borçlar, harçlarla kendisine bağlanan umutlarla yıkılan düşler dünyasının acısını düşünebilir misin?” (s,49).

Tam olarak da bu umutların yıkılmaması, düş kırıklığına uğramamak için göçmenler, çoğu zaman sessizliği, geride kalmayı, ne pahasına olursa olsun çalışmayı tercih ederler. Çünkü en küçük bir hatada veyahut istenmeyen bir durumda göçmenler, işten atılma, oturma izninin iptal edilmesi gibi cezalarla karşılaşabilmektedirler. Yüksek Fırınlarda romanında iki göçmen arasındaki diyalogda bu duruma şöyle değinilir:

“- Doktora gidecektim, korktum İbrahim ağabey!
- Gitseydin! İnsan doktordan korkar mı? - Kavat firmadan korktum İbrahim ağabey, çıkış veriyor sık gidenlere” (YF, 2013; 16).

Aynı duruma, E-5 romanında da değinilir ve işten atılma korkusu yüzünden göçmen işçilerin sağlıksız görülmemek için doktora gitmekten dahi çekindikleri görülür.

“Birden çöküverdiler üstüme, kutuların altında nasıl kaldım, ben de anlayamadım...ağırlığı mı? Elli kilo karton kutuların her biri...Ya ya, omzum burkuldu biraz. Sağ kolumun üstüne kaykılıp kalmışım. Yok, yok omzumdan bir şey olmaz. Röntgen mi? istemem... Sen öyle söyle dilmaç arkadaş, röntgen, izin falan istemez... ben istemem bu Türk de çürük çıktı demelerini. Bu işsizlikte bir de...” (E-5, 1979; 28)

İşsiz kalma korkusu, göçmenleri sağlıksız koşullarda çalışmaya dahi razı ederken; çeşitli haklarını savunma, dile getirme gibi hususlarda da geride kalmayı tercih ettirir. Geride kaldıkları alanlardan birisi ise sendikalaşmadır. Türk işçileri sendikalaşma konusuna pek de olumlu yaklaşmamaktadır. “Bu ilgisizliğin başlıca nedeni, Türk işçilerinin sendika hakkında çok az

bilgi sahibi olmaları, dil bilmemeleri ve sendikaya boşuna aidat ödemek istememeleridir” (Abadan Unat, 2002; 106). Bunlarla birlikte bir de romanlarda görülür ki işten atılma korkusu da göçmenlerin sendikalaşmaya mesafeli durmalarının nedenidir. Bu korkuyu Almanlar Bizi Sevmedi romanında bir göçmenin ağzından duyarız:

“- Ne kadar süredir bizim fabrikada çalışıyorsunuz?
- Beş-altı ay kadar oldu. - Sendikalı mısınız? - Hayır. - Neden? - Alman şefinden korktuk. (ABS, 1986; 102)

Sendikalaşma gibi kolektif bir harekete katılmaktan duyulan korku, bir başka kolektif hareket olan grev için de duyulmaktadır. Gerekçe ise yine işten atılma korkusudur. İş Sürgünleri romanında greve çağrılan Türk işçinin söylediklerinde bu korkuyu görebiliriz:

“Şevket kardeş, seni babam gibi severim bilirsin. Ama sen bilemezsin ben nicedir dertliyim... Şimdi sen de bu arkadaşla gelmişsin, grev mirev deyip durmaktasın. Bu gibi işler adamı devlet kapılarında rüşva eder, bilemez miyim? Hele bu Alman milletine hiç karşı gelinmez. Bir anlarlarsa onlara ters olduğumuzu, bize iş miş de vermezler, oturma neyim de vermezler. Sonra çoluk çocuk rezil olmaz mıyız? Bunlar çok gaddardır arkadaş” (s,118).

Yerlinin bu “gaddar” tavırları, yabancı ilan edilen göçmeni, çeşitli korkulara salmaktadır. Okuduğumuz romanlarda göçmenlerin korku içinde yaşadıklarını, davranışlarından, sözlerinden kolayca anlayabiliriz. Bu korkuyu “dükkânda elini

hiçbir şeye sürme, sonra polise verip hırsız diye içeri atarlar” (YÖ, 2017; 70) gibi bir annenin uyarısında, “şimdi bir Alman moruğu çıkıp, gürültü ediyorsunuz diye kafamızı ütöleyecek, bok auslanderler dedirtip laf işittireceksin bize” (İS, 1976, 7) gibi bir göçmenin diğer göçmeni uyarmasında görebilmek mümkündür.

Korku altında yaşamak, göçmenlerin serüvenlerinde aşmaları gereken veyahut alışmaları gereken bir durumdur. Nitekim bu göçmenler, çeşitli aşağılanmalara, adaletsizliğe, hor görülmeye karşı sessiz bir mücadele vermişlerdir. Kimisi için bu yabancı olma engeli, geri dönüş sebebi olmuştur. Örneğin Yurdumu Özledim romanında göçmen özne “Burada karnım tok, cebimde para var. Ama dirliğim yok. Hep korku, hep hor görölme, aşağılanma, itilip kakılma. Bu durum zaten beni günbegün öldürüyor” (YÖ,2017;144) diyerek geri dönüş kararının gerekçesini belirtir. Dolayısıyla auslander olarak yaşamının, gurbet zorluğunu çok daha fazla arttırdığını, bu zorlukların da göçmenleri engellediği incelediğimiz romanlarda görülmüştür. Çünkü kendilerine ev verilmemiş, en kötü mekânlarda yaşamak zorunda kalmışlardır; kendilerine iş yerlerinde en ağır, sağlıksız koşullar sunulmuş, karşılığında ise en düşük ücretler verilmiştir; göçmen çocuklarına okullarda eşit davranılmamış, “Alman dilinde verilen dersleri izleyemeyen çocuklar bir ya da daha fazla süre ile aslında zekâ engelli çocuklar için kurulmuş bulunan Sonderschule’lere (özel okul)” (Abadan Unat,2002;52) gönderilmiştir, gerek büyükler gerekse çocuklar çeşitli ayrımcılıklara uğramış, korku altında yaşamaya mecbur edilmişlerdir.

ALMANYA’DA TÜRK OLMAK

Öteki kavramı, bir kimlik bileşeni olarak, aynı olmayanı, bizden olmayanı ifade eder. Nitekim kimlik, “bir kişi ya da grubun kendisini tanımlaması ve kendini diğer kişi ve gruplar arasında konumlandırması” (Bilgin, 2007: 11) olarak tanımlanır. Burada diğer kişi ve gruplar doğal bir ötekinin varlığına işaret eder. Dolayısıyla her kimliğin bir ötekisi vardır. Öteki-leştirme ise “toplumsal ilişkilerde hâkim kültür tarafından veya başka nitelikleri olan bir topluluk tarafından ayırma tabi olmanın başka bir ifadesini oluşturur” (Aktay-Kızılkaya, 2015: 4). İncelediğimiz romanlarda ise Türk göçmenlerin, milli, dini, kültürel aidiyetlerinden ve kimliklerinden ötürü bu ayırma maruz kaldıkları görülmektedir. Bu durum ise çeşitli kaynaklarda gerek doğu-batı karşıtlığıyla gerekse Almanya’nın öteki ile olan tarihsel ilişkisine dayandırılarak açıklanır. Nitekim Doğulu veya Batılı olmak, Avrupalı ya da Alman olmak gibi tanımlamalar bir kimliğe de işaret eder ve “kimliğin ötekisinin hangi temelde kurulduğu ve kime hangi tanımyı giydirdiği, kimliğin reel sosyal ilişkilerini belirler” (Aktay-Kızılkaya, 2015: 6). Göç olayı ile bir araya gelen iki farklı kimliğin ve doğal olarak da iki ötekinin birlikte yaşama sürecinde ise kimliklere ve ötekine giydirilen tanımlar belirleyici olmaktadır. Hâkim toplum olarak göç edilen yerdeki insanların zihnindeki Türk, Müslüman, doğulu imgesi ise öteki konumundaki Türk göçmenlere olan yaklaşımı belirlemektedir. Dolayısıyla Avrupalı kimliğinin ötekisi olarak tasarlanan doğulu imgesinin bileşenleri, bir öteki olan Türk göçmenlere yaklaşımı belirleyecektir. Nitekim Türk kimliği de doğuya aidiyeti göstermekte, temsil etmektedir. Doğu ise “Avrupa’nın en derin, en sık yinelenen

öteki imgelerinden birisidir” (Said, 2012: 11). İmgelenen bu öteki kimliğine karşı yaklaşımı ise incelediğimiz romanlarda görmek mümkündür. Özellikle de temsili olarak romanlarda karşımıza çıkan bazı roman kişilerinin sözlerinde, davranışlarında, eylemlerinde ötekileştirme eğilimini görürüz. Bu roman kişilerinden birisini Berlin’in Nar Çiçeği romanında görürüz. Onun şu ifadeleri ötekileştirme eğilimine örnek niteliktedir:

“Güneyden gelen yabancılarsa gerçekten gürültücü pis ve yabaniydiler. Aynı gün içinde acımasızca kavga edip, ardından hemen gülüşüklerine tanık olmak Almanlar için bile sıradanlaşmıştı. Yaşadıkları hayattan bu denli hoşnut görünmeleri, konuşkanlıkları, gülmeye hazır oluşları o güç koşullarda daha da şaşırtıcıydı. Bu da onların geri kalmışlığının en açık kanıtıydı” (s, 11).

Bu ifadelerde, tanımlayıcı olarak gürültücü, pis, yabani, geri kalmış sıfatlarının bir kimliğe atfedildiğini görürüz. Tanımlanan bu kimlik, Doğuluya aittir. Nitekim E. Said’in incelemesinde de Batılının zihninde “Şarklı mantıksızdır, ahlaksızdır (günahkardır), çocuksudur, farklıdır; buna karşılık Avrupalı akli başında, erdemli, olgun, normaldir” (Said, 2012: 499). Roman kişisi Alman, şarklıyı yabani, gürültücü, geri kalmış olarak nitelerken, kendisinin ötekisini oluşturmakta, tam zıt özelliklerin kendisinde olduğunu çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla tarihsel süreçte oluşturulan öteki imgesinin kolektif bilinçdışında yer etmiş olduğu ve bu imgenin sosyal ilişkilerde belirleyici olduğu söylenebilir. Aynı yaklaşımın diğer bütün romanlarda da görülüyor olması bu yaklaşımın yaygınlığını pekiştirmektedir. İş Sürgünleri romanında bu yaklaşımı trafikte karşılaştığı Türk’ü tanımlayan Alman’ın ifadelerinde görürüz: “Toplumumuz kurallarından habersiz bir yabancı işte n’olacak”

diye geçirdi kafasından. Gaza basarken bir kez daha Şevket’e baktı. ‘Yanılmışım, Türk’müş. Yabancı bile olamamış bir yaratık’” (s, 5)

Aynı romanda yine Türkler için “bu adamlar yabancı, dünyanın yabani bir ucundan gelmişler” (s.50) ifadesi kullanılırken; grev yapmak isteyen Türkler için ise şu tanımlayıcı ifadeler kullanılır. “Türklerin ırklarının gereği olarak otoriteye mutlaka gereksinimleri var. Onlar ülkelerinde de disiplinsizliğe alışıklar. Görüyorsunuz işte burada da grev yapmaya kalkıştılar” (s.152)

Buradaki ırka, kimliğe istinaden yapılan tanımlama da yine E. Said’in çalışmasında tespit edilmiş bir öteki imgesine yüklenen anlam ile yakından ilişkilidir. Söz konusu çalışmada tespit edilen bir dogmaya göre “Şark önünde sonunda ya korkulması gereken şey ya da edilgenleştirilerek, araştırma ve geliştirmeyele hatta mümkünse doğrudan işgal edilerek denetim altına alınması gereken” (Said, 2012: 315) bir şeydir. Nitekim buradaki ifadelerde de Türk ırkının bir otorite tarafından yönetilmesine, kontrol edilmesine değinilir. Yurdumu Özledim romanında da yine Almanların dilinden çeşitli tanımlamalar duyulur.

“Bu yabancı işçilere hem kızıyorum hem acıyorum. Kızıyorum çünkü onların yüzünden ülkemizde rahat yaşamıyoruz. Mağazalar, sokaklar, birahaneler, parklar, sinemalar yabancı dolu. Keyiflerince yaşamak istiyorlar hep. Sokaklarda kadınlarımızı tedirgin ediyorlar. Yaşadıkları evleri pis tutuyorlar... Tümünü de başka dünyalardan gelmiş garip yaratıklar gibi ayakaltında dolaşıp duruyorlar... Bit pire gibi asalak bunlar, sırtımıza yük” (s, 85).

Zihinlere işlenmiş bu Türk, şarklı imgesinin yukarıda da değinildiği gibi reel sosyal ilişkileri belirlediği anlatılar üzerinden de izlenebilmektedir. Koca Ren romanında bu imgeye dayalı ilişki, bir kontrol noktasındaki polisin davranışlarında somutlaştırılır.

“Orada da bir sürü manyaklıklar oldu. Bekledik bir saat. Duvarın dibine dizip resmimizi çektiler. Herkese geç geç, bize gelince; ‘Arabayı sağa al! Pasaportları ver!’ Ay yıldızlı pasaporta düşman olmuşlar. ‘Türklerin işi yok; parası yok! Türkler iş arar. Türk her kötülüğü yapar. Geldikleri yere bela getirir. Türk, kadınlara asılır. Türk, pistir; sokağa tükürür. Türk kötü kokar.’ Hepsinin kafasına bunlar dolmuş” (s, 156)

Alman toplumunun Türk göçmenlere yaklaşımı ve zihinlerindeki Türk imajı Gurbet Sofrası romanında Türk ve Alman arasındaki aşk ilişkisi üzerinden belirtilir. Türk erkeğine âşık olan Alman kızın annesi, ilişkiyi duyduğunda şunları söyler ve tepki gösterir:

“Annesi, iki eliyle şakaklarını tutarak:

- Aman Tanrım! Sen sabır ver! Oh Jesus Maria! Kızım, sen aklını mı kaçırdın? Bir Türk! Bir Türkü mü buldun? Haydi diyelim, bir Amerikalı, Fransız, İngiliz. Ama bir Türk. - Anne, çocuğu görmeden kararını verme! Onlar hakkında duyduklarımıza inanıyorsun. Ön yargılarında idam kararı veriyorsun Somer hakkında. - Aman Allah’ım. Sana karşı işlediğimiz bir günahın cezası bize. İstavroz çıkardı. Tanrı’dan affetmesini yalvardı. Senin arzuna karşı gelemeyiz, sevgili İsa, Meryem ana! Kızım

Marlis’e şeytan dadandı. Şeytanı ondan kov Allah’ım. Oğlunuz namına sizden rica ediyorum. Biricik oğlunuz İsa adına yalvarıyorum. - Onlar Müslüman olurlar yavrum. Dört kadına kadar alırlar. Onlar kadına doymaz olur, yavrum” (s:381).

Özellikle de ilkelik, barbarlık, yabanilik gibi Türk insanının medeni olmadığını vurgulayan tanımlamalar sıkça görülmektedir. İş Sürgünleri romanında bu tanımlamaların greve kalkışan Türk işçiler için zihinlerden geçtiğini, Türk göçmenin ifadeleri olarak okuruz.

“Nasıl oluyor da Kreuzberg’in, Wedding’in sokaklarını dolduran bu insanla ‘bir şey’ arası yaratıkların soydaşları, ‘Almanya’mızın’ Köln kentinde densizlikler yapıp, başkaldırıyorlardı?... Allı, yeşilli, morlu giysiler kuşanıp, yer altı trenlerinde nağra atarak konuşan, artlarında köpek encekleri gibi yığınla çocuklar sürükleyen bu çirkin yaratıklar, Tanrının kendi günah kentlerine verdiği salgın sayrılık derdinden başka bir şey değildi. Ve açlıktan ölmeyip de bu kendi topraklarında yaşamlarını sürdürdüklerine dua edecekleri yerde, greve hem de kutsal Alman yasalarına karşın bir greve kalkışmışlardı. İnsanın güzellik anlayışını kıran, hırpalayan bu barbar görünüşlü, bu çok çocuklu yaratıklar hemen şimdi, Berlin’in yarınki şafağını görmeden, geldikleri yere gönderilmeliydiler” (İS, 1976: 105).

Tüm bunlar, Avrupalı kimliği karşısında, “biz” den olmayı belirlemek için imgeleştirilen bir doğru tasarımının ötekileştirme boyutunda görünümleridir. Oryantalist bakış açısı

çerçevesinde tasarlanmış, kolektif hafızalarda yer etmiş bu tasarım, öteki ile karşılaştığında üstünlük pekiştirici bir söylem biçiminde somutlaşır. Doğudan Batı'ya göç ile "özdeşlik ile başkalık arasında bir gerilim ortaya çıkar, insan ya şu ya da bu gruba dahildir ya içerdedir ya da dışarıda, bu da vatanseverliğin ürkütücü bir şekilde güçlenmesine, kültürel üstünlük ve kontrol mekanizmalarının doğmasına yol açar" (Morley-Robins, 2011: 122). Romanlardan alıntılanmış örneklerde de Türk kimliğine karşı Alman, Avrupalı kimliğinin üstünlüğünü belirtmek, Türkleri kontrol altında tutmak istenmişti. Tarihsel bir arka planı olan bu söylem ve davranışlar, doğulu Türk kimliğini, korkutucu, pis, geri kalmış, yabani gibi tanımlamalarla ayırtırken; doğal olarak bu tanımlamanın karşısına Avrupalı kimliğini koymakta ve yüceltmektedir.

Ötekileştirmenin devamında ise Türk göçmenler, ırkçılık seviyesinde yabancı nefreti ile karşılaşmışlardır. Özellikle de 1973 petrol krizinden sonra Avrupa'da görülen ekonomik kriz, işçi göçüne ve göçmenlere bakışı da değiştirmiştir. "Ekonomideki işgücü açığını kapatmak için 1960'lı yıllarda sevinç ve övünçle karşılanan "konuk işçiler", 1973'teki işçi göçünü durdurma kararından sonra ülkelerine dönmeyip, Almanya'ya yerleşmeye başlayınca, Alman kamuoyu tarafından yadırganmaya ve eleştirilmeye başlandı. Daha 1982'de Batı Almanların %62'si Almanya'da gereğinden çok yabancı bulunduğunu düşünüyor, %50'si ise yabancıların geldikleri ülkelere geri gönderilmesi görüşünü paylaşıyorlardı" (Abadan Unat, 2002: 63). Böylece Türk göçmenler de artık sadece imgesel bir öteki değil, rekabet edilen bir düşmana dönüşmektedir. Ayrıca ekonomik krizle birlikte olumsuz gidişatın sebebi olarak da ilk başta göze çarpanlar yabancı işçiler olmuştur. "Bu durum, zaman zaman Avrupa'nın (ya da bizim konumuz olan Almanya'nın) sosyal, ekonomik, politik problemleri konusunda "günah ke-

çileri" yaratılmasında da etkindir. Göçmenlik olgusuyla tanıştıklarından beri Almanya, bu problemler konusunda özellikle göçmenleri sorumlu tutmaktadır. Burada yabancılık, sadece bir "göçmen işçi" durumu olmanın ötesinde, Xenofobia, yani yabancı korkusuna, hatta yabancı düşmanlığına dönüşmüştür" (Gedik, 2010: 63). Bu süreçte yeni günah keçileri ise Türk göçmenler olmuştur.

Günah keçisi kavramının tarihsel süreçteki rolü toplum bilimsel açıdan değerlendirildiğinde, öteki, yabancı kavramlarıyla ilişkili olduğu görülür. "Temel varsayımı şöyledir: Çoğu toplum, kendisine kara çalınan bir ötekinin bir ayınle kurban edilmesi üzerinde yükselir. Toplumu oluşturan bireylerin bir arada var olması için gerek duyulan asli mutabakat, bütün suçun bu bireylerin oluşturduğu bizin dışında kalan bir yabancıya atılmasıyla sağlanır; insanları birbirine düşüren saldırganlık, kabahat ve şiddetin bu yabancıya yüklediği varsayıdır" (Kearney, 2012: 54). Halihazırda zaten öteki olarak kodlanmış bulunan Türk göçmenler ise ekonomik kriz sürecinde günah keçisi haline gelir ve toplumdaki birçok olumsuz olayların faili olarak suçlanırlar. Bu gerçeği Berlin'in Nar Çiçeği romanında duyarlı bir Alman'ın dilinden duyarız: "Bir de işçiliğe çağırdığımız yabancıların. Onlar her iyi gitmeyen toplumsal olayın odağında tuttuğumuz yeni suçlular. Hiçbir şey için şikâyete kalkışamazlar bu yüzden" (s, 88). Benzer ifadeler Alpler Geçit Vermiyor romanında da arkadaşını uyaran bir Türk işçinin dilinden dökülür: "Ortalık şimdi eskisi gibi değil. Adamlar kıbleden nem kapıyor. Artık yabancılar için hayırlı rüya görmez oldular. İçlerinde midesi bulansa yabancıardan bilenler var. Hemen başlarlar dosyaları karıştırmaya. Ötesi malum..." (s, 202).

İlk önce öteki ilan edilen ve ekonomik kriz sonrası da günah keçisi olarak toplumsal sorunların merkezine yerleştirilen Türk

göçmenler, artık istenilmeyen bir topluluk haline gelmişlerdir. Sonraki süreçte ise yabancı nefreti, ırkçılık gibi eylemlerinde hedefi haline geleceklerdir. Bu durumun rekabet ile olan ilişkisinin de üzerinde durulur ve özellikle de Türk toplumunun Almanya’da kalıcılaşması, ekonomik, siyasi rekabete dahil olması nefreti ve ırkçılığı körükler. Kaynaklara göre bazı toplulukları yabancı, öteki ilan edip dışlamanın altında, modern zamanın rekabet düzeni yatmaktadır. “Zira her modern toplum kıt kaynaklar için rekabete giriyor, periyodik olarak ortak bir davada ortak bir “düşmana” karşı birleşiyor. Genellikle “ulusal güvenlik” bahanesiyle peyda olan cadı avı, yabancı düşmanlığı, ırkçılık, antisemitizm gibi mükerrer fenomenler bununla açıklanabilir. Bu tür zulüm stratejilerinin üzerinden işlediği fantezi, su kaynaklarını zehirleyen, siyasi topluluğu ve toy gençliği yozlaştıran, ekonomiyi kemiren, barışı sabote eden, toplumun genel ahlakını tahrip eden ve halkın (Volk) dışında/ içinde olan şeytani bir düşmandır. Üstelik, modern toplumlar da popüler medya da ‘yabancı’ yaftası altında toplanan birey veya azınlıkların dışlanmasında çoğu zaman asli bir rol oynar” (Kearney, 2012: 55). Almanya’da medya üzerinde yapılan bir araştırma da bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Almanya’da 3000 haber analiz edilerek 1972 yılında yapılan bir araştırmaya göre “Alman basınında yabancılarla ilgili olarak yer alan haberlerin yaklaşık dörtte üçünde yabancılardan “tehlikeli”, “kriminal” ve “şiddete eğilimli” şeklinde söz edildiğini ve kriminal haberlerin en fazla Türklere ilişkin olduğunu belirlemiştir. Kuşkusuz bu tür haberler daha sonraki yıllarda şiddetlenecek olan Türk düşmanlığının temelini oluşturmuştur” (Alver, 2001: 137). Oluşturulan bu Türk düşmanlığı ise incelediğimiz romanlarda, “Yahudileştirme” olarak yansıtılmıştır. Türkler, Almanya’nın yeni Yahudileri gibi değerlendirilmiştir. Gerek temsili kişiler ile gerek sembolik mekânlar gerekse çeşitli olaylar ile

Türk toplumuna ülkenin yeni Yahudileri gibi bakıldığına vurgu yapılmıştır. Berlin’in Nar Çiçeği romanında bu ırkçı yaklaşım, temsili kişi ile yansıtılmıştır. Bu kişi Nazi Almanya’sında komutan olan Maximilien Ranke’dır. Türk ve diğer yabancı göçmenlerin de bulunduğu apartmanda kapıcıdır. O, yabancı karşıtlığını, göçmen karşıtlığını, yabancılara ön yargılı bakışı temsil eden bir tiptir. Özellikle de söylemleri ile romanda ötekileştirici, ırkçı yaklaşımlar sergiler. Şu ifadeler ona aittir:

“

“Şu kan içen Yahudiler, şu mason yabancılar” (s:16). “Bizim yeni Yahudilerimizden burada çok var.” (s:53). “Sayanın Frau lütfen, bizim baştakiler bu herifleri sindirmeyi, bastırmayı sanırım istemiyorlar. Yoksa bu rezil teröristleri toz edebilirler” (s: 57). “Evet, öğrenemeyeceklerine bile dikkat etmeden Almanca konuşmaya yelteniyorlar. Ekonomimiz büyüdü. Bunlara gereksindik, çağırdık, geldiler. Ama onlara yerlerini öğretmeliyiz. (Sonra parmak kaldırarak bir şeyin altını çizer gibi) yasalar çıkarmak, yasalar iki kere iki dört diyordu Maximilien Ranke” (s:67) “Ayrıca bizimkileri uyarmaya gerek yok ama yine de söylüyorum. Yabancılar o maymun kafalarında Almanları soymaktan başka hiçbir fikir taşıyorlar. İki kere iki dört, bu böyle” (s:148)

Almanlar Bizi Sevmedi romanında da yabancı ve Türk karşıtlığı yine Yahudi karşıtlığı ile benzeştirilmek istenirken, kişiler düzeyinde yansıtımlar yapılmıştır. Eski Naziler olarak romana alınmış bu kişilerin davranışları ve söylemleri ötekileştirici ve ırkçı eğilimlidir.

“Bu bürolarda yaşlı Naziler görevliydi çoğunlukla. Sert,

kuru, dik, aksırıklı, söz dinlemez, kurallara körü körüne bağlı insanlardı. Hiç mi hiç hoşgörülerini yoktu. Yabancılar karşı çok haşin davranıyorlardı. Kendilerinden başka herkesi Yahudi gibi görmeye alışmışlardı” (s:26)

“Eski bir Macaristan göçmeni olan Erkekler Yurdunun Müdiresi Hitler ordularında çalışmış bir SS teğmeniydi. Erkeklerle eziyet etmekten zevk duyuyor, böylece aşağılık duygusunu doyuruyordu. Özellikle hakaret ettiği erkek yabancı uyruklu olursa hareketlerini hızlandırıyor, olmayacak yasaklar uyduruyordu” (s:16).

Tüm bu yaklaşımlara karşı romandaki Türk göçmen “Bu herifler bizi Dachau kamplarındaki Yahudi gözüyle görüyorlar. Yeni köleyiz anlayacağın” diyerek, göçmenler üzerindeki etkisini belirtir. İş yerlerinde, okullarda, sosyal mekânlarda hâkim toplumun davranışları, söylemleri, bazı eylemleri Türk göçmenlere Alman tarihini ve Almanya’da yabancılığı hatırlatır.

Araştırmalarda ve incelediğimiz romanlarda da görülür ki Almanya tarihinde mevcut yabancı nefreti, 1970’li yıllardan sonra Türk göçmenler üzerinde yeniden ortaya çıkmıştır. Özellikle de Türk nüfusunun artması, ekonomik, siyasi alanlarda rekabet edebilecek seviyeye gelmesi ile birlikte “getto içinde kalan ve Türkiyelilerle ilişkisi olmayan sıradan Almanlar kendilerini azınlıkta hissetmektedir. Mahallesindeki değişimden dolayı iş ev bulamama korkusuna kapılarak bölgeyi terk ederken, bunun tek suçlusu olarak yabancıları görmektedir. Değişime tepki olarak sömürgecilikten ve ırkçı diktatörlükten kalma ‘ötekileri’ hor görmeye başvurmaktadır. Aşırı sağ partiler bu korkuları sömürmek ve yeni düşman yaratmak için, önyargı ve aşağılamayla yabancı düşmanlığı yaymaktadırlar. Bu sözlü ve yazılı aşağılama biçimlerinden en eskisi olan “Juden Raus” (Yahudiler Defolun) sloganı 1970’lerde “Ausländer Raus”

(Yabancılar Defolun) olarak kullanılmış ve günümüzde bu laf sadece “Türken Raus”a (Türkler Defolun) indirgenmiştir” (Gedik, 2010: 55). Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde duvarlara yazılan bu sloganı, Berlin’in Nar Çiçeği romanında Türk göçmen için kullanılır.

“Onu üç sanat öğrencisi dövdü, diye birden konuşmuştu Âdem. Heute Sonntag. Devrisi gün vorgestren bizi sokakta görüp arkamızdan scheisten Turken, Turken raus diye bağırıyorlardı. Bleiben sie stehen, diye alay etmişlerdi. Biz sizi bulacağız lütfen baylar, burada bekleyiniz. Bok Türkler, amma rüzgâr estiriyorsunuz. Çekin arabanızı Almanya’dan gidin pis kokulu memleketinize” (s, 160).

Söylem düzeyinde görülen bu ötekileştirici, aşağılayıcı tanımlamaların göçmenler için sıkça kullanıldığı çeşitli araştırmalarda da görülmektedir. “Göçmen işçiler birçok yerde Zigeuner (çingene), Lumpenpack (paçavracı takımı), Kameltreiber (deve sürücüsü), Zironenschttler (limon sıkıcısı) ya da Schangenfresser (yılan yiyen) adlarıyla anılırlar (Berger-Mohr, 2018: 121). Günter Wallraff’ın çalışmasında da Türk göçmenler için benzer söylemler kullanılır: “Postabaşı Alfred tepemizde ‘Allah’ın cezası işe yaramaz yamyamlar! Sizi boksoyu çingeneler! Pis Türkler! Sizi sarımsak kokulu Yahudiler sizi!’ Böylece tanıdığı tüm ulusları saymış oluyor Alfred” (Wallraff, 1986: 148)

Tüm bunlar dikkate alındığında Türk göçmenler hâkim toplum tarafından sürekli tanımlanmış, konuk işçi olarak başlayan bu kavramsal süreç, barbar, pis, yamyam, geri kalmış, Yahudi, zenci gibi ötekileştirici kavramlar üzerinden devam etmiştir. Çeşitli sebeplerden ötürü “toplumda Nazilerden kalma yabancı düşmanlığı, Türk düşmanlığına dönmüş” (YF,41) Türkler, Al-

manya'nın yeni Yahudileri, zencileri olmuştur. Tarihsel süreçte oluşturulan doğulu, Türk imgesinin yanı sıra Almanya'nın yakın tarihindeki ötekileştirici, ırkçı yaklaşımları da bu noktada etkili olmuş; özellikle de Yahudileştirme eğilimleri Alman tarihi dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Juden Raus (Yahudiler defolun) sloganının Turken Raus (Türkler defolun) olarak değişmesi de bunun bir delili olarak görülmüştür. Nitekim bu eğilim edebi düzleme de yansımış, incelediğimiz romanlarda da engelleyici olarak işlevsellik kazanmıştır. Çünkü tanımlamalar, yaklaşımları da etkilemiş, konuk işçi olarak görüldüğünde başka, günah keçisi, barbar, öteki, yabancı, zenci gibi görüldüğünde başka yaklaşımlar sergilenmiştir. Dolayısıyla bir amaç için yola çıkan özne göçmenin karşıt gücü haline gelen ötekileştirme eğilimi, onu arzuladığı nesneye ulaşma sürecinde olumsuz etkilemiştir. Burada kişilerden ziyade düşünceler, ideolojiler, yaklaşımlar ve tanımlamalar rakip konumundadır. Çünkü göçmen özneler arzuladıkları nesneye ulaşabilmek için bu soyut kavramlarla mücadele etmektedirler. Kişiler, sadece bu eğilimlerin somut sonuçlarını gösterebilmek için romanlarda yer almışlardır. Asıl mücadele edilen unsurlar, kişilerle somutlaştırılan ama daha geniş bir kitle tarafından savunulan düşüncelerdir. Dolayısıyla engelleyici bir sorun olarak karşımıza çıkan unsurlar, ötekileştirme, yabancılaştırma, ırkçılık gibi kavramlar olmuştur.

Türkiye'den Avrupa'ya, özellikle de Almanya'ya işçi göçü, 1960'lı yıllarda başlar. Çeşitli Avrupa ülkeleri ile yapılan anlaşmalar doğrultusunda göç, devlet tarafından da teşvik edilir. Kalkınma planlarında da yer alan işçi göçü ile hem ülkedeki işsizliği azaltmak hem gerekli döviz ihtiyacını karşılamak hem de nitelikli iş gücü ihtiyacını karşılamak için devlet, Türk vatandaşlarına göç yolunu açar. Ancak Avrupa'ya işçi göçü planlamasında devletler tarafından öngörülenlerin birçoğu ger-

çekleşmemiştir. Ne gidenler geri dönmüşlerdir ne de Türkiye nitelikli işçi kazanmıştır. Aksine, göç durdurulamaz bir boyuta ulaşmış, ekonomik, kültürel, insanî birçok sorunun odağında yer almıştır. Özellikle de göç alan ülkelerde, göçmenler için uygulanacak olan stratejiler tartışılmış, asimilasyon, entegrasyon fikirleri öne sürülmüştür. İlk yıllarda çiçeklerle karşılanan, kurtarıcı gibi görülen göçmenler, zamanla istenilmeyen ötekiler haline gelmiş, huzuru kaçıran günah keçileri ilan edilmişlerdir. Bu süreçte ırkçı saldırılar yaşanmış; yabancı nefreti hızla büyümüştür. Çünkü artık göçmenler, misafir işçi konumundan çıkmış, yerleşik düzende var olmaya çalışan insanlar olarak ekonomik, kültürel, siyasi haklarını talep etmeye başlamışlardır. Özellikle de göç edilen yerlerdeki alt sınıflar için göçmenler, işlerini ellerinden alan kişiler olarak değerlendirilmiş, kendi ülkelerinde yabancı durumuna düştüklerini belirtmişlerdir. Böylece Türk göçmenler için Avrupa'da var olma süreci daha da zorlaşmış, ötekileştirilmeyi, ayrımcılığı daha da fazla hissetmişlerdir. Bu sebeple ki gettolaşma başlamış, göçmenler korku içinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ancak sorunlar hiçbir zaman bitmemiş, bugüne kadar uzanmıştır.

İlk yıllarda sorunlar daha çok çalışma alanlarında görülür. Misafir işçi olarak değerlendirilen kişiler, en kötü, en ağır, en zor işlere verilir. Bu işler, yerli işçilerin yapmak istemediği işlerdir. Yöneticiler misafir işçilerden azami derecede faydalanmak ister ve en alt seviyeden ücret ödemeyi düşünürler. Kaçak olarak gidenler için ise bu şartlar daha da zordur. İşçiler birçok haktan da mahrumdur. Genellikle işçi yurtlarında kalırlar ve bu durum çoğu anlatıda bir askerlik gibi yorumlanır. Toplumdan izole edilmiş bir şekilde, adeta mahkûm edilmiş gibi çalıştırılan işçiler, ancak aile birleşmelerinden sonra evlere çıkabilmişlerdir. Bu süreçte de ev bulma, barınma sorunu ortaya çıkar. Kimse yabancılara evini vermek istemez. Göçmenler

ancak savaş yıllarında yıpranmış, kullanışsız evlerde kalabilirler. Yabancılaşma durumu ise bu noktadan sonra çok daha ağır şartlarda hissedilmeye başlanır. Kültürel uyum sorunu, eğitim sorunu gibi daha ciddi sorunlar peş peşe ortaya çıkmaya başlar. Göçmenler birçok alanda ayrımcılığa maruz kalır. Gurbet, tam anlamıyla o zaman yaşanmaya başlanır. Türk göçmenler, hâkim toplumun ötekisi ilan edilir ve artık “gastarbeiter” (misafir işçi) olmaktan çıkarlar ve “auslander” (yabancı) olarak gurbeti yaşamaya başlarlar.

Göçün ilk yıllarında ortaya çıkan ve adına “konuk işçi yazını” denilen, daha sonra ise göçmen edebiyatı kavramı ile karşılanan edebi eserlerin odak noktası da bu sorunlar olmuştur. Sorunların ortaya çıkmasında ise göçmenlerin hangi kavramlarla nitelendirildiği, hangi adlandırmalarla sınıflandırıldığına altı çizilmiştir. Göç deneyimini bizzat yaşayan birçok yazar, göçmen işçilerin sesi olmayı, onların maruz bırakıldıkları yaşam şartlarını duyurmak istercesine yazmıştır. Dolayısıyla bu metinlerin merkezinde, işçiler ve onların karşı karşıya kaldıkları çeşitli sorunlar yer almıştır. Bunların başında dil sorunu, ayrımcılık, olumsuz çalışma şartları, sosyal hayatta karşılaşılan problemler, hak ihlali, kültürel uyumsuzluk gibi daha çok ilk giden göçmenlerin yaşadığı sorunlar gelmektedir. Gerek göç deneyimini bizzat yaşayan gerekse uzaktan bu olayı yazanlar olsun, sanat ve kurgu kaygısından ziyade yaşanan tarihsel gerçekliği olduğu gibi aktarmayı tercih etmişlerdir. Çünkü öncelikli olarak mesaj verme, dikkat çekme amacı ile eserler kaleme alınmıştır. Sadece edebi eserlerde değil, sinema, müzik gibi diğer sanat dallarıyla da göçmen işçilerin içinde bulundukları şartlara dikkat çekilmiş, sanat eserleri bilgi verme amacı ile araçsallaştırılmıştır. Nihayetinde ise sosyolojik, tarihsel gerçeklik, edebi gerçekliğe dönüştürülmüştür.

BİR YOLCULUĞUN KURGUSAL YAPISI

Göç Romanlarında Eyleyenler ve Yapı

Edebi anlatılarda yolculuk ister dıştan içe ister içten dışa olsun, bir arayışa yöneliktir. Mitsel bir imgenin de izlerini taşıyan yolculuk, kahramanın çeşitli eksiklikleri hissetmesiyle başlar. Bu bazen maddi bazen manevi bir eksiklik olabilir. Aynı zamanda kişinin kendiliğinde hissettiği bir eksiklik olabileceği gibi, ailesinde, devletinde, kabilesinde, ülkesinde hissedilen bir eksiklikte olabilir. Çoğunlukta da kahramanın yolculuğu benzer aşamalardan geçerek ilerler. Joseph Campbell, mitlerden hareket ederek bu yolculuğu “ayrılma, erginlenme, dönüş” olarak değerlendirir. Kahramanın sonsuz yolculuğu, “ister Doğu’nun engin, neredeyse okyanus büyüklüğündeki imgelerinde, ister eski Yunanların güçlü anlatılarında ya da ister İncil’in muhteşem efsanelerinde olsun, kahramanın macerası, dünyadan ayrılma, bir takım güç kaynaklarına dalma ve yaşam yenileyen bir dönüş” (Campbell, 2010, 47) biçiminde gerçekleşir. Bu yolculuk sürecini, masallarda, efsanelerde, kıssalarda, mesnevilerde, öykü ve romanlarda da farklı biçimlerde sürekli görürüz. V.Propp’un (1985) Rus masalları incelemesinde vurguladığı bu yolculuk sürecini Tahsin Yücel Türk masalları üzerinden bu yapıya dikkat çekmiştir. “Neredeyse dünyanın tüm masalları gibi, Türk masalları da genellikle bir dizi az ya da çok uzun, az ya da çok zor bir yolculuğun öyküleyimine indirgenir. Hemen her zaman bir an gelir ki ya bir değer nesnesini ele geçirmek ya sevilen bir varlığı bulmak ya da bir tehlikeden sıy-

rılmak için yola çıkmaya karar vermek gerekir (Yücel, 2012, 105). Mecnun'un Leyla'yı aramasında, Yusuf peygamberin kıssasında da aynı yolculuk süreci söz konusudur. Yolculuğun hedefi, yöntemi farklılıklar gösterse de yolculuk süreci benzerdir. Eyleyensel örnekçe modeli de “doğrudan doğruya öznenin (kahramanın) ulaşmayı amaçladığı ve gönderen ile gönderilen arasında bir iletişim birimi olarak konumlanan nesne çevresinde odaklanır” (Rifat, 2019, s. 204). Dolayısıyla öznenin arayış süreci temel alınmıştır. Bu noktada Greimas'ın anlatı çizgisini de dikkate aldığımızda göçmen öznenin yolculuk sürecinde ilk aşama göç etme kararının alınmasıdır. Burada karşımıza çıkan ilk eyleyenler ise gönderici ve özne eyleyenleri olacaktır.

Evden Ayrılış: Gönderici Eyleyeni (Göçün Nedenleri)

Göç, somut veya soyut, maddi veya manevi bir değer için istek ya da mecburiyet doğrultusunda aranmasıdır. Dolayısıyla hikâyenin en başında evden, vatandan, topraktan, yerlisi olunan coğrafyadan ayrılış söz konusudur. Nitekim göç teorileri de bu evden ayrılış nedenleri üzerinden hareketle temellendirilmiştir. Sosyolojik bir hareketlilik olarak açıklanan göçün nedenleri, göç olgusunu açıklamakta en merkezi konumda yer almıştır. Çünkü göçü anlamak, tanımlamak, sınıflandırmak için insanları göçe zorlayan nedenleri, göç etme arzusunun ardındaki itici güçleri belirlemek gerekmiştir. Hikâyenin başlangıç noktası tam da burasıdır. İnsanlar neden göç eder, hangi faktörler ya da hangi arzular onları yerinden, yurdundan ayrılmaya teşvik eder? İşte bu soruların cevabı bize gönderici eyleyenini gösterir. Gurbet Kuşları romanının henüz ilk sayfalarında kahramanı göçe sevk eden durum şöyle belirtilir:

“Gurbet kuşları katarın en arka vagonlarından iniyorlardı. Kara kara, kuru kuru. Ne karşılamaya gelenler vardı ne de çoğunun bavullarıyla sepeti hatta yorganı...

Bir, beş, on değil yirmi, otuz, kırk, elli belki de daha çoktular. Yol, yıkım, yapım üzerine çok iş vardı İstanbul'da. Karınlar doyuyor, sılaya para bile salınıyordu. Köy yerinde şunun bunun tarlasında üç gün iş, beş gün duvar diplerinde barbut atacaklarına, bir tren parası denkleştirip İstanbul'un yolu tutulmalıydı” (Kemal, 2017, s.2).

Anlatıcının açıkça belirttiği gibi gurbet kuşları yani göçmenler, köylerindeki işsizlik, yoksulluk durumunu giderebilmek için daha çok iş ve para fırsatı olan İstanbul'a göç ederler. Kafamda Bir Tuhaflık romanının kahramanı da aynı durumdan dolayı göç ettiğini kendisi şöyle anlatır: “1950'lerde Gümüşdere, Cennetpınar ve civardaki diğer üç köyde yaşayan bizlerin ekseriyesi çok fakirdik. Kışları bakkala borçlanır baharı zor getirirdik. Baharda bazı erkekler inşaatlarda çalışmaya İstanbul'a giderdik” (Pamuk, 2019, s.46). Berci Kristin Çöp Masalları romanında da bir grup göçmen, iş bulabilmek, para kazanabilmek için İstanbul'a göç etmiştir. Dolayısıyla roman kişilerini evlerinden, köylerinden ayıran itici unsur, fakirlik, işsizlik, yoksulluktur. Bu sosyoekonomik gerçeklik, dramatik aksiyonda gönderici işleviyle yer alır. Romanlardaki olay örgüsü kahramanın hissettiği bu eksikliği gidermek için harekete geçmesi (göç kararını alması) ile başlar. Eksikliği hissedilen unsur (para) özneyi harekete geçirir ve bir durum değişikliğinin yaşanabilmesi için yolculuğa sevk eder. Anlatı çizgisinde bu süreç “sözleşme” ya da “eyletim” olarak adlandırılan başlangıç durumudur. Başlangıç süreci “göndericinin anlatı sözdizimindeki dönüşümleri gerçekleştirecek özneyi belli bir amaç doğrultusunda etkilediği, yönlendirdiği, gönderici ile özne arasında bir sözleşmenin gerçekleştiği evredir” (Kıran-Kıran, 2000, s. 176). Romanlarda bu evre ekonomik yoksunluğun hissedilmesi sonucu kişinin göç kararı alarak harekete geçmesi, arayışı başlatmasıdır.

Dolayısıyla burada göçün nedenleri gönderici rolüyle kurgusal düzlemde işlevsel hâle gelir. Çünkü özneyi (göçmeni) harekete geçiren temel itici faktör, işsizlik, yoksulluk gibi eksikliklerdir. Bu eksiklik kimi zaman coğrafi şartlardan kimi zaman siyasal şartlardan kimi zaman ise eğitim, sağlık, kariyer gibi faktörlerden kaynaklı da hissedilebilir ve bir anlatıda göçmeni göçe sevk eden sebepler olabilir. Sebepler farklılık gösterse de bir yolculuk süreci söz konusu olduğu için bütün itici sebepler göç sürecinde gönderici eyleyeni olarak işlevsellik kazanır.

Göçün Öznesi: Göçmen Tipi

İsteyim eksen, özne nesne ilişkisi üzerine kurulmuştur. Bu, her anlatıda en az bir özne ve onun elde etmeye çalıştığı bir nesnenin varlığına işaret eder. Özne, A.J.Greimas'ın eyleyenler tablosunda, bir eksikliği hissederek onu aramaya yönelen, neredeyse bütün dramatik aksiyonu sürükleyen anlatı kişisidir. Başka bir ifadeyle başkahramandır, arzu eden, arayan, çatışmaya giren, içsel ya da dışsal yolculuğu yaşayanıdır. İncelediğimiz romanlarda ise özne konumunda yer alan roman kişileri göçmenlerdir. Toplumsal olaylar, edebiyat düzlemine taşınırken, mevcut gerçekliği yansıtmaya biçimlerinden birisi de kişi ağırlıklı anlatıdır. Bütün hikâye, bir kişi üzerine inşa edilir ve diğer unsurlar onunla olan ilişkisine göre konumlanır. Asıl amaç, kişinin bireysel serüveni üzerinden hareketle çoğunluğun hikâyesine ışık tutmaktır. Dolayısıyla toplumsal, tarihsel gerçekliği yansıtırken, bu gerçekliği en iyi biçimde taşıyabilecek gerçek veya yakın tipler kurgusal düzlemde canlandırılır. Kişi üzerine odaklanılarak, bir dönemin, olayın, mekânın, düşüncenin ayrıntılarına göndermeler yapılır. Toplulukların hikâyesi, temsilci hüviyeti taşıyan tipler üzerinden yansıtılır. Tip, “ferdi olmaktan ziyade başkalarında da mevcut ortak özellikler taşıyan ve bu özellikleri en belirgin şekilde temsil eden şahıs-

tır” (Forster, 2016, s. 107). Forster'ın “yalıncat” kişiler olarak değerlendirdiği tipler, “tek bir tümceyle anlatılabilen kişilerdir” (Forster, 2016, s. 108). Gerçek dünyadan alındıkları gibi kurgusal düzleme taşındıkları için, kim oldukları ne yaptıkları ve ne yapabilecekleri bellidir. Anlatı içerisinde çok fazla değişiklik yaşamazlar. Zira onlar, anlatı içerisinde varolan kişiler değildir. Gerçeklikte ne yaşanıyorsa, anlatı içerisinde de onlar yaşanır. İncelediğimiz romanlar da bir Türkiye gerçekliği olarak köyden kente göçü anlatırken olayların merkezine bir göçmeni alarak toplumsal gerçekliği yansıtmışlardır. Gurbet Kuşları romanında merkezi kişi İlahsızın Yusuf'tur. Yusuf, köydeki geçim sıkıntısını aşabilmek, kendisi ve ailesi için para kazanabilmek için İstanbul'u göç eder. Kafamda Bir Tuhafık romanında ise yine aynı amaçlar doğrultusunda Mevlut adlı göçmenin göç süreci konu edinilir. Berci Kristin Çöp Masalları romanında farklı olarak merkezde bir kişi değil, göçmenlerden kurulu bir gecekondu mahallesi vardır. Tüm bu roman kişileri, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde doğmuş, çoğunlukla eğitimsiz, neredeyse tamamı yoksul ailelerde büyümüş ve yine çoğunlukla el becerilerine dayalı iş kolları dışında mesleki deneyimi olmayan kişilerdir. Amaçları şehirde para kazanarak ailelerine yardımcı olmak, zengin olmak, mülk sahibi olmak gibi ekonomik hedeflerdir. Dolayısıyla göç romanlarında özne olarak karşımıza çıkan kişiler, ortak sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel şartlara sahip, benzer amaçlar ve hedefler doğrultusunda göç etmiş kişilerdir. Özne eyleyeni olarak romanlarda arayan, arzulayan rolünü üstlenirler.

Arzu Edilen Nesne: Göçün Amacı

A.J. Greimas'ın eyleyensel örnekçesinde, isteyim ekseninde değerlendirilen diğer bir eyleyen de nesnedir. Bu örnekçe içerisinde nesne, özneyi harekete geçiren, elde edilmesi için

uğraşlar verilen hedef unsurdur. Nesne, eksikliği hissedilen şeydir. Öznenin evden ayrılma amacı, bu nesneye sahip olmaktır. Nesne, çekici faktördür ve anlatılardaki çatışmanın da temel sebebidir. Çünkü nesne, gerek özne gerekse özne karşıtı diğer anlatı unsurlarını etrafında toplayan, istenilen, arzu edilen şeydir. Roman kişilerinin içgüdüsel, sosyal veya kültürel arzu ve ihtiyaçları onları bir nesneye yönlendirir. Anlatıdaki nesnenin fonksiyonu, cümledeki nesne ögesinin fonksiyonu ile aynıdır. Her iki nesne de özneyi kendine doğru harekete geçirir. İnsanoğlunun neredeyse bütün hareketlerinin temelinde istemek vardır ve nesne, istemenin, arzu etmenin arka planındaki çekici güçtür. “Nesne, insanın dünyayı etkilemesine, dünyayı değiştirmesine, dünyada etkin bir biçimde var olmasına yarar; nesne, eylem ile insan arasında bir tür aracıdır” (Barthes, 1993, s. 165). Bu aracı işleviyle nesne, anlatılarda bir eyleyen haline gelir. Çünkü özneyi harekete geçirir ve birtakım eylemler dizisinin odağında yer alır. “Dünya istemedir” diyen Schopenhauer’a göre de “istemenin zemini ya da nedeni her zaman kendilerinin dışındaki devindiricilerdir” (Schopenhauer, 2009, s. 49). Gerek gerçeklikte gerekse kurgusal anlatılarda nesneler, birer devindiricidirler ve başlangıçların, arayışların, çatışmaların zemininde yer alırlar. Söz konusu göç ve göç romanları olduğunda ise nesne, somut ya da somut bir göç amacı olarak başat bir noktadadır. Göçmen için amaç para, eğitim, kariyer, özgürlük, refah, saygınlık olabileceği gibi tüm bunların dışında çok farklı bir amaç da olabilir. Gurbet Kuşları’nın İflahsızın Yusuf’u para kazanmak için İstanbul’a gider. Ancak burada para gizli arzu olan itibarı sağlayabilmek için bir aracı nesnesidir. Nitekim Yusuf’un asıl gayesi, köye geri döndüğünde elde edeceği konumdur. Yusuf’un geri dönüşle ilgili bir hayalinde bu arzusunu görmek mümkündür. “Kahveye varacak, ‘Merhaba ağalar!’ diye girecek, köylüsüne şehir sigarası dağıtacaktır. Kahvede İstan-

bul’u anlatırken herkes Gafur Ağasını dinler gibi dinleyecek, şaşacaklardı. Şehir biçimi siyah bir palto, sarı boyun atkısı, sarı kunduralar, kopçalı sarı kalem, gümüş ağızlık” (Kemal, 2017, s.6). Köy yerinde parasızlık ve üstüne eklenen itibarsızlık, eksikliği hissedilen arzu nesnesi haline dönüşür ve para sadece yaşam için bir araç olmaktan öteye bir saygınlık göstergesi hâline gelir. Bu sebeple köylü için paranın ve saygınlığın yolu da İstanbul’dan geçmektedir. Kafamda Bir Tuhaflık romanının göçmen özneleri de bu amaçla yer değiştirmişlerdir.

“1954’te, bizim Gümüşdere köyünden İstanbul’a giden uzun boylu, geniş omuzlu dev Yusuf İstanbul’da inşaat işçiliği yapmış önce. Sonra tesadüfen yoğurtçu olmuş ve sokak sokak yoğurt satıp çok para kazanmış. Önce kardeşlerini, amcaoğullarını, İstanbul’a yanına, bekar evlerinde yatıp çalışmaya çağırdı” (Pamuk, 2019, s.46).

Türkiye’den Almanya’ya göç sürecini konu edinen romanlarda da arzu nesnesi olarak para ön plandadır ve asıl amaç olan itibarın, saygınlığın göstergesi olarak elde edilmeye çalışılır. Bu romanlarda Mercedes marka bir otomobil de bu saygınlık arzusunun moda haline gelmiş başka bir göstergesidir. Adalet Ağaoğlu’nun Fikrimin İnce Güllü romanı bu konuda ilk akla gelenlerdendir. Köyde malsız, mülksüz yaşayan Bayram, çocukluk özlemi arabayı alabilmek için Almanya’ya göç eder. Araba, onun için salt bir araçtan çok daha fazlasıdır. Ona göre “bir araba hem istikbal hem şan ve şeref” demektir. “Dün köyde atlının itibarı neydiyse, bugüne bugün dört teker bir motorlu üstünde olmanın itibarı o. Tarla mı, toprak mı? Geç. Bizde yok. Olacağı da. Hem üstünde traktör tekeri yürütmediğin tarla da toprak da nafîle artık, hey kızım. Bir taksi seni hem kendinin efendisi yapar hem efendi yapar. Kendinin efendisi olmayan-

dan kocada olmaz gayrı, hiçbir şey de...” (Ağaoğlu, 20015, s.158). Böylece para, göç romanlarının yapısal işleyişinde, özneyi harekete geçiren nesne eyleyeni olarak rol alır. Son derece işlevsel bir role sahip olan para, neredeyse bütün hareketlerin, yönelişlerin kaynağıdır. Gerek evden ayrılma sebebi gerekse çeşitli engelleyici unsurlar ile verilen mücadeleler, parayı kazanabilmek içindir. Arzu edilen nesne olarak para, romanların hem başlangıç hem değişim hem de sonuç bölümlerinde etkin bir rol oynar. Birincisi, para ve para değeri olan nesnelere sahip olamadığı için kişi göç eder. Parayı elde ederek durumunu değiştirir ve son olarak da parayı kazanmış, eski yoksunluğunu ve yoksulluğunu yenmiş bir kişi olarak yurda döner. Böylece para, anlatının her aşamasında aktif bir rol oynar. Paranın yokluğu, kazanılma mücadelesi ve elde edilmesi anlatı kişinin aksiyonlarında belirleyici işleve sahiptir.

Göçmenin Sınavlar Yolu: Engelleyici ve Yardımcı Eyleyenler

Arayış izlencesi, en eski anlatılardan beri kullanılagelen bir kurgulama yöntemidir. Bu kurgu düzeni içerisinde, evden ayrılıştan sonra, mücadele, sınanma süreci başlar. Ayrılma, sınav, dönüş olarak da kalıplaşan bu mitolojik kurgulamaya göre, “mitos kahramanı bir nesneyi bulmak için yola çıkar (ayrılma); türlü engellerle karşılaşır ve bir ara yeraltı dünyasına iner orada karanlık güçlerle çarpışır (sınav); istediğini elde eder ve dönüşe geçer” (Moran, 2013, s. 222). Bu sınav sürecini V. Proop da incelediği Rus masallarında görmüş ve bütün masallarda görülen otuz bir işlevden birisi olarak kayda geçmiştir. (Proop, 1985). Propp’un incelemelerinden hareketle kendi inceleme yöntemini belirleyen A.J. Greimas da “öznenin arayışında yaşadığı eylemleri üç aşamalı sınamalar bütünü olarak tasarlar ve otuz bir işlevi bu aşamalar içinde bölüştürür” (Rifat, 2009, s.

75). Öznenin karşılaştığı bu sınamalar şöyledir:

“Yetilendirici Sınama: Özne, arayışını gerçekleştirebilmek için gereken yeyetenekleri edinir, edinmeye çalışır; Sonuçlandırıcı Sınama: Özne, aradığı, kavuşmayı arzuladığı nesneye ulaşabilmek için gereken edimleri yerine getirir (temel sınama da denir); Onurlandırıcı Sınama: Öznenin temel eylemini başarıyla sonuçlandırmasından sonra, yani nesneyi bulup gönderilene teslim etmesinden sonra ödüllendirilmesi” (Rifat, 2009, s. 75). Greimas’a göre her anlatıda, başlangıç ile bitiş arasındaki bu üç sınamaya rastlanır. Özellikle de temel sınama olarak da bilinen sonuçlandırıcı sınama neredeyse her anlatıda görülmektedir. Mitolojik bir kaynağa da dayanan bu sınanma, geleneksel anlatılardan modern, post-modern anlatılara kadar uzanmıştır. Farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda değişiklik gösterse de özne ve nesne arasında engelleyici unsurlar muhakkak olmuştur. Arayıcı konumundaki kişi, değişimi, dönüşümü, erginlenmeyi sağlayabilmek için çeşitli sınanmalara maruz kalmıştır. Sınanma yöntemi sabit kalırken sınanma biçimleri farklılık göstererek bugünün anlatılarına kadar uzanmıştır. Göç romanlarında da yer değiştirme hareketliliğini gerçekleştiren göçmen özneler, arzu ettikleri nesneye ulaşabilmek için çeşitli engellerden geçmek zorundadırlar. Yeni bir şehirde ya da ülkede varoluş mücadelesi veren bu kişilerin sınavlar yolu yola çıktıkları andan itibaren başlamakta ve yeni bir şehre ya da ülkeye ulaştıklarında sınav süreci daha belirgin hale gelmektedir. Nitekim göçmenler ortak hedeflere sahip oldukları için aşması gereken engeller de ortaktır ve bu süreçte yardımcıları da benzerlik gösterir. Dolayısıyla engelleyici ve yardımcı eyleyenleri anlatıların bu sınavlar yolu aşamasında görünürlük kazanarak dramatik aksiyonda belirleyici olmaya başlarlar.

Engelleyici Eyleyenler: Göçmenin Sorunları

Göç konusu ele alan çalışmaların çoğunda göçmenlerin karşılaştıkları sorunlar irdelenmiştir. Özellikle de toplumcu gerçekçi bir yaklaşımla tasarlanan göç romanlarında da göçmenleri karşılaştıkları kültürel, fiziksel, ekonomik, psikolojik sorunlarla birlikte, yerli halkın göçmenlere yaklaşımı, göçmenlerin uyum süreci gibi konular ön plana çıkarılmıştır. Bu noktada çeşitli disiplinlerce yapılan araştırmalara bakıldığında, tarihsel sosyolojik gerçeklerin bir yazınsal gerçekliğe aktarımı söz konusudur. Bu gerçeklikler, kurgusal düzlemde engelleyici işleviyle yer alırlar. Çünkü öznenin nesneye ulaşmasını zorlaştırırlar ve bazen de nesneye ulaşmayı imkânsız hâle getirirler. Barınma, güvenlik, sağlık, ayrımcılık, ötekileştirme, kültürel çatışma gibi çok geniş bir alana yayılan bu sorunlar, göçmenin aşması gereken engellerin başında yer alır. Gurbet Kuşları romanında bu engellerden daha çok ötekileştirme yaklaşımı vurgulanır. Göç hikâyesine odaklanılan İflahsız Yusuf karakteri, şehre geldiği ilk andan itibaren şehirlilerin köylü algısıyla mücadele etmek zorunda kalır. Romanın ilk sayfalarında gardaki köylüler için “Ayılara hele ayılara! Şerefsizim sürü! Her gün bu, her gün bu. Köylerinden ne diye ürkütürler bu hayvanları bilmem ki?” (Kemal, 2017, s.3). Aynı ifadeler roman boyunca şehirlilerce sürekli (s. 4,7,10,11,15,16,139,183,184...) tekrarlanır. Ayrıca bu romanda gecekondulaşma süreci ve bu yaşamın zorlukları, göçmenlerin bu süreçte çetelerle, devlet kurumlarıyla, sağlıksız yaşam koşullarıyla mücadelesine de göçmenleri engelleyen sorunlar olarak yer verilir. Berci Kristin Çöp Masalları romanında da yine gecekondulaşma yaşamına odaklanılır ve göçmenin maruz kaldığı engellere ayna tutulur. Bu noktada gecekonduları sürekli yıkan devlet gücü ilk engellerden birisidir. “Bir saate yakın süren çatışmadan sonra mahalle halkını farların ışığında simit yapıp ortalarına aldılar. Evlerin duvarlarını

eşyaların üstüne yıktılar. Sabahın ilk ışıklarıyla birlikte mahalle halkını kamyonlara tıkiş tıkiş doldurup götürdüler” (Tekin, 2015, s.10). Yazarın bu romanda vurguladığı sorunlardan birisi de fabrika atıkları sonucunda ortaya çıkan hastalıklardır. Fabrikaların çalışma koşulları, zehirli atıkları, kullanılan hammadde gibi unsurlar sağlık koşullarına olumsuz etki yaptığı için engelleyici konumundadırlar. Yazar fabrikaların bu işlevlerini masalsı ve ironik ifadelerle şöyle dile getirir. “İlaç fabrikalarından biri Su Baba’nın üstüne doğru uzandı. Su Baba, ilaç fabrikasının hammadde bölümünün altında kaldı. Bu yüzden Çiçektepe’de bu fabrikada hammadde bölümünde zehirlenip zehirlenip ölen işçilerin Su Baba’nın gazabına uğrayıp öldüğüne inanılırdı. Yaz başında bu fabrikadan Çiçektepe’nin üstüne ilkin insanların kar sanıp şaşırdıkları beyaz bir şeyler yağmaya başladı. Üç gün içinde bu fabrika karı Çiçektepe’nin ilk çiçeklerini kuruttu. Ağaçların dallarını sarkıttı. Tavuklar boyunlarını büküp büküp kıvrıldı. İnsanlar başlarını dik tutamaz oldu. Çocuklar hap yemiş gibi mosmor kesilip oyun oynarken uykuya daldı. Uyuyan çocuklardan biri hiç uyanmadı” (Tekin, 2015, s. 18). Burada fabrika, tüm bu yıkıcı etkileriyle göçmenlerin yaşamındaki önemli bir engelleyicidir. Neredeyse bütün canlılar üzerinde ölümcül sonuçlar doğuran bu unsur, göçmenin arzula-dığı nesneye ulaşmasında aşması gereken önemli bir sorundur. Gecekondulaşma yaşamı ve şartları, Kafamda Bir Tuhaflik romanında da öne çıkarılır ve burada da benzer sorunlar dile getirilir.

“Tapusuz araziye yapılan ev, her an devlet tarafından yıkılabilirdi. Elleriyle yaptıkları evlerinde ilk gecelerini geçirenler bu felaketin geldiğini rüyalarında görürlerdi.... Bütün bu yoğun faaliyete rağmen devlet güçleri keyiflerine eser ve günün siyasetine uygun bulurlarsa jandarmalarla gelip bir gecekondulaşma sahibini mahkemeye

verebilir, evini yıkabilirlerdi” (Pamuk, 2019, s.61).

Sebebi ne olursa olsun bir yerden başka bir yere giden ve orada bir şeyler elde etmeyi arzulayan göçmenin, her insan gibi ilk olarak yaşamını sürdüreceği imkanlara ulaşabilmesi gerekir. Dolayısıyla, ev, iş, eğitim, sağlık, güvenlik, özgürlük gibi ilk planda önem arz eden unsurların yokluğu ya da yetersizliği göçmenler için en temel sorunlardır. Bu sorunlar ise hem gerçeklikte hem de kurguda engelleyici işleviyle yer alırlar. İncelenen romanlarda da açıkça bu sorunların işlevi görülebilir ve genel çıkarımlar yapılabilir. Dış göç romanlarını incelediğim doktora tezimde de Almanya’ya göçü konu edinen romanların neredeyse hepsinde bu sorunlara yer verilmiştir. Gerek iç göç gerekse dış göç olsun, bir yabancı olarak göçmenin karşılaştığı sorunlar benzerlik gösterir ve edebiyat, en çok da bu sorunlara odaklanır. Çünkü göçmenlik, neredeyse hayat boyu sürecek çeşitli engellerle yaşamak zorunda olmak demektir. Nihayetinde kurgusal zeminde de bu sorunlar temel izlekler olarak ele alınır.

Yardımcı Eyleyenler: Göçmenin Yardımcıları

Arayış yolculuğu kalıbı üzerine inşa edilen anlatılarda, kahraman ve aranılan dışındaki unsurlar iki işleve göre kahramanın yanında veya karşısında konumlandırılır. Ya kahramana yardımcıdır ya da kahramana engeldir; dolayısıyla yardımcı işlevi ile kahramanın yanında, engelleyici işlevi ile de kahramanın karşısında konumlandırılırlar. Böylece arayan ve aranılan arasındaki mesafeyi de azaltmış veya artırmış olurlar. Kurgu içerisinde oluşturulan çatışma üçgeninin bir ayağında da yardımcı veya engelleyiciler yer alır. Bu bölümün konusu olan yardımcıları ise en genel anlamıyla, kahramanın/öznenin aradığı şeye ulaşmasında ona yardım eden, yanında olan, aranılan ile aradaki mesafeyi azaltandır. Tarih boyunca çeşitli anlatılarda farklı

görünümlemlerle varlığını sürdüren yardımcı, mitolojide “kahramanın duyacağı tılsımları ve öğütleri sağlayacak bir büyücü, keşiş, çoban ya da demirci olabilir. Daha yüksek mitolojiler, bu rolü rehber, öğretmen, kayıkçı, ruhları öte dünyaya aktaran kişi figüründe geliştirir. Klasik Yunan mitlerinde bu HermesMerkü’e’dür; Mısır’da genellikle Thoth’tur (iblis tanrı, maymun tanrı); Hristiyanlıkta Kutsal Ruh’tur” (Campbell, 2010, s. 89). Batı literatüründe yardımcının görünümüleri böyleyken; doğu literatüründe de farklı biçimlerde yardımcı motifine rastlanır. Örneğin Dede Korkut Hikâyelerinde “çoban, Hızır, Kırk Yiğit, at” (Köksel, 2012, s.11) gibi yardımcı işlevini üstlenen motifler görürüz. Sosyo-kültürel değişim ve buna paralel olarak anlatı türlerindeki değişimle birlikte, yardımcı motifinin görünümüleri de değişmiştir. Yüce bireylerin, büyücülerin, kahinlerin, doğaüstü varlıkların yerini modern öznenin zamanına özgü unsurlar almıştır. Göç sürecinin başından itibaren düşünüldüğünde bir göçmenin ilk yardımcısının diğer göçmenler olduğu görülür. Douglas Massey’in (1990) göçmen ilişkiler ağı teorisine göre de göç edecek kişi için kendisinden önce göç etmiş olduğu tanıdıklarının varlığı son derece önemlidir. Bu teorinin özünde “geldikleri ülke (şehir, köy) ile yeni yerleştikleri ülkelerde (şehir, köy) eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantılar” (Abadan Unat, 2002: 18) yatmaktadır. Bu bağlantıların da göç sürecinin başından sonuna kadar, göçmen için çeşitli avantajlar sağladığı ileri sürülmektedir. Gerek göç kararının alınmasında gerek yola çıkışta gerekse göç edilen yerde bu ilişkiler ağının kullanılmasıyla göçmenler birçok sorunu gidermektedirler. Özellikle de uluslararası göç söz konusu ise göçmen ilişkiler ağının varlığı daha da önemli hale gelmektedir. Çünkü “uluslararası düzeyde göçmenlerin yüzleşeceği problemler daha da karmaşık olduğu için, ulusla-

rarası göçmenlerin daha fazla desteğe ihtiyacı vardır” (Görgün, 2017, s. 1323). İç göçe nazaran dış göç, daha fazla bilinmezliği, daha fazla masrafı ve daha fazla riski içinde barındırmaktadır. Farklı bir kültüre, farklı bir yaşam alanına, farklı bir coğrafyaya göç edileceği için, tecrübeli, birtakım işleri çözebilecek, özellikle de göçün ilk zamanlarında karşılaşılabilecek ekonomik ve kültürel engellerin aşılmasında yardımcı olabilecek insanların varlığına ihtiyaç duyulur. Bu sebeple “öncü göçmenler yoluyla temeli atılan bu bağ sonraki süreçte göç konusuna muhatap olacak bireyler için bir ön model ya da kullanıcının el kitabı şeklinde de anlamlandırılabilir” (Görgün, 2017, s. 1323). Böylece göçmenler bu ağı kullanarak, dil sorununu çözebilmekte, kültürel uyum sürecini hızlandırabilmekte ve barınma, iş bulma gibi maddi ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. “Böylece sosyal ağlar göç sürecini daha kolay ve olanaklı hale getirmek için insanların ihtiyaç duyduğu bağlantı türlerini sağlar ve bu sayede daha önce göç edenlerle potansiyel göç ediciler birbirlerine bağlanmış olurlar” (Görgün, 2017, s. 1324). Tüm bunlar da gösterir ki göçmen ilişkiler ağı, göçmenlerin, göç sürecinin neredeyse tamamında ihtiyaç duyduğu bir sosyal ilişkiler ağıdır. Dolayısıyla da göç sürecinin her anında yardımcı işlevi ile göçmenin hayatında yer almaktadır. Gurbet Kuşları romanında İlahsızın Yusuf için İstanbul’a göç etme kararını kolaylaştıran en temel faktör, akrabası Gafur’un İstanbul’a daha önce göç etmiş, iş bulup para kazanmış olmasıdır. Bununla birlikte Yusuf’un tüm İstanbul macerası boyunca yardımcısı olan kişi de yine bir göçmen olan Mehmet’tir. Mehmet, Yusuf’a iş bulur, okuma yazma öğretir, şehirlilere karşı korur. Böylece Yusuf’un İstanbul’a alışması, yerli halkla iletişim kurabilmesi ve en önemlisi de arzu ettiği paraya ulaşabilmesi kolaylaşır. Yine Kafamda Bir Tuhaflık romanının göçmen öznesi için de durum aynıdır. Başkişi Mevlut, bir çocuk olarak İstanbul’a babasıyla

gelmiştir. Babası ise daha önce kendi kardeşiyle İstanbul’a gelmiştir. Bu noktada yine göçmen ilişkiler ağı kullanılmış, Mevlut’un göç süresi boyunca ilk yardımcıları diğer göçmenler olmuştur. Özellikle de iş bulma, gecekondü yapımında, çeşitli güçlere karşı mücadelede göçmenler birbirlerinin yardımcısıdır. Berci Kristin Çöp Masalları romanındaki şu sahne göçmenlerin kendi aralarındaki bu yardımlaşmaya iyi bir örnektir.

“Odacılar, tablacılar, simitçiler, ellerine birer kazma alıp geldiler. Köylerinden gelip akrabalarının yanına yerleşen, kondu kurmak için şehrin arka tepelerinde gezinenler onların arkasından seğırttiler. Kadın erkek, çağ çocuk dört bir yana dağıldı. Önce ayaklarıyla, kollarıyla, bir diz çöküp bir dinelerek ölçü aldılar. Sonra kazmayla toprağı çiziktirip tek gözlü, eğri büğrü planlar yaptılar. Akşama çöp yolu, tuğla, briket, ziftli kâğıt yolu oldu. O gece fener ışığında, kar altında karın üstüne yüz kondu daha kuruldu” (Tekin, 2015, s.8).

Göçmenler ilk göç ettiklerinde kendileri gibi göç etmiş kişilerle birlikte yaşadıkları için iş, barınma, sağlık, ulaşım gibi ortak sorunlarla birlikte mücadele ederler. Bazı durumlarda dışardan gelen yardım destekleri görülür. Bu durum genellikle grev gibi sermaye sahiplerine, ucuz işçi çalıştırılmasına, sağlıksız iş koşullarına karşı yapılan toplu eylemlerde sendikaların ve bazı sivil toplum kuruluşlarının desteği olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla işlevsel olarak sendikalar yardımcı eyleyeni olarak romanlarda rol alır. Farklı göç romanlarında yardımcı rolünü üstlenen kişiler, kurumlar ya da kuruluşlar farklılık gösterebilir ancak neredeyse her göç romanında yardımcı eyleyeni kurgusal yapı içerisinde işlevsel olarak yer alır.

Göç romanlarının kurgusal işleyişine bakıldığında, göç

öncesi, göç sırasında ve göç edilen yerde yaşanan çatışmaların, metinlerin merkezinde yer aldığı görülür. Kurgusal yapı ise özne, nesne, yardımcı ve engelleyici üçgeninde inşa edilmiş; metin içi bütün unsurlar bu üçgen çerçevesinde konumlandırılmıştır. Özellikle göç edilen yerde göçmen-işveren, göçmen-yerli halk çatışmaları, olay örgüsünün yönlendiricisi olmuştur. Dolayısıyla benzer izlekler benzer kurgu düzlemlerinde anlatılmıştır. Böylece de birtakım eylem alanları içinde, aynı rollerin tekrar edildiği görülmüştür. Olay örgüsünü de şekillendiren bu eylem alanları, sırası farklı olmakla birlikte, şöyledir: kişi çeşitli sebeplerden dolayı göç kararı alır, yola çıkar ve arzuladığı nesneye ulaşabilmeyi düşündüğü mekâna göç eder. Bu süreçte çeşitli sorunlara karşılaşır. Sorunlar engelleyici olurken sorunlarla mücadelesinde yanında olanlar yardımcı olur. Nihayetinde göçmen, kazanan ya da kaybeden olarak göç ettiği yerde kalabildiği gibi geri dönüş yolunu da seçebilir. İsimleri, cinsiyetleri, arzuları ne olursa olsun, göçmenlerin ortak bir yazgıyı paylaştıkları, ortak sorunlarla mücadele ettikleri açıktır. Bu sebeple göç romanlarını tek tek ele almaktansa eş zamanlı olarak topluca değerlendirmek hem göç olgusunu hem de göç romanlarını anlama ve açıklama da daha etkili olacaktır. Greimas'ın eyleyenler modeli bize bu fırsatı sağlamakta, göç romanlarıyla ilgili yapısal ve izleksel çıkarımlar yapma olanağını sunmaktadır.

KAYNAKLAR

- Abadan Unat, N. (2002), Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulusötesi Yurttaşlığa, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yay.
- Ağanoğlu, H.Y. (2023). Balkanlardan Türkiye'ye Göçler (1923-2004), Kızılay Kültür Sanat Yayınları.
- Ağaoğlu, A. (2015). Fikrimin İnce Gülü, Everest Yay, İstanbul.
- Aktay, Y. ve Kızılkaya, A, (2014), Hepimiz Ötekiyiz, Tezkire Yay. İstanbul.
- Alarçin, K. (2020). Göç Sürecinde Sosyal Bütünleşme Olgusunun “Öteki” ile İlişki Bağlamında Değerlendirilmesi. *Toplumsal Değişim*, 2, 67-81.
- Alver, F. (2001). “Alman Basınında Türkler ve Türkiye”, *Kurgu Dergisi* S: 18, ss. 34-46.
- Aydın, E. (2000), Tartışma: “Türkün Otomobille İmtihanı”, (Katılanlar: H.Aktunç, H. Meçsi, A.Ergin, Y. Erten), *Cogito: Otomobil Özel Sayısı*, 24, Güz: 159–176.
- Aytaç, G. (1995), *Edebiyat Yazıları II*, Ankara, Gündoğan Yay.
- Barthes, R. Göstergebilimsel Serüven (1993) (çev. Mehmet Rifat-Sema Rifat). Yapı Kredi Yay. İstanbul.
- Başargan, Ö. (1979), *Gurbet Sofrası*, Yeni Dünya Yay, İstanbul.
- Baykurt, F. (1977). *Can parası*, Remzi Kitabevi.
- Baykurt, F. (2013). *Yüksek Fırınlr*, Literatür Yay, İstanbul.
- Baykurt, F. (2014). *Koca Ren*, Literatür Yay, İstanbul.
- Berger, J. (2018). *Yedinci Adam*, çev. Cevat Çapan, Metis Yay. İstanbul.

- Bilgin, N. (2007), *Kimlik İnşâsı*, İstanbul, Aşina Kitaplar Yay.
- Bilgin, N. (2007). *Kimlik inşâsı*, Aşina Kitaplar.
- Campbell, J. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (2010) (çev. Sabri Gürses). Kabalıcı Yay. İstanbul.
- Campbell, J. (2010), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. Sabri Gürses, İstanbul, Kabalıcı Yay. Çelikten, S-Asutay, H. (2013),
- Coşkun, F. (2022). Sınırdaki Karşılaşmalar: Göç Eden Bireylerin Ben ve Öteki Olma Durumlarına Dair Söylem Analizi. *MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (26): 368-379.
- Çetin, N (2011), *Roman Çözümleme Yöntemi*, Ankara. Öncü Kitap Yay.
- Dal, G. (1976). *İş Sürgünleri*, Milliyet Yay, İstanbul.
- (1979). E-5, Milliyet Yay, İstanbul.
- Dayıoğlu, G. (2017). *Yurdumu Özledim*, Altın Kitaplar Yay, İstanbul.
- Forster, E.M, (2001). *Roman Sanatı* (2001) (çev. Ünal Aytür), Milenyum Yay. İstanbul.
- Füruzan (2012). *Yeni Konuklar*, Yapı Kredi Yay, İstanbul.
- Füruzan (2017). *Berlin'in Nar Çiçeği*, YKY Yay, İstanbul.
- Gedik, E. (2010). "Almanya'da Öteki Olmak Öteki Kalmak", *Folklor/Edebiyat*, cilt:16, sayı:62, 2010/2
- Görgün, M. (2018). "Ekonomi Temelli Göç Yaklaşımları Perspektifinde Göçmenlerin Karar Alma Süreçleri", *Süleyman Demirel Üniv. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 23/3, ss. 1153-1162.
- Girard, R (2013), *Romantik Yalan ve Romansal hakikat*, İstanbul, Metis Yay.
- Hekim, R. (1984). *Alpler Geçit Vermiyor*, Türk Edebiyatı Vakfı Yay,

İstanbul.

- Hüküm, M-Özaktas, G.S. (2020), "Yücel Feyzioğlu'nun Uğultu ve Anarbay Romanlarına Yansıyan Türk Göçmen Sorunları", *Sınırdan Geçen Sözcükler* (Ed. M.Fatih Kanter), Kilis, Kodam Yay.
- Kearney, R. (2009). *Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar*, çev. Barış Özkul, Metis Yay. İstanbul.
- Kemal, O. (2017). *Gurbet Kuşları*, Everest, İstanbul.
- Kıran, Z – Kıran, A. (2000), *Yazınsal Okuma Süreçleri*, Ankara, Seçkin Yay.
- Kıran, Z – Kıran, A. (2000), *Yazınsal okuma süreçleri*, Seçkin Yayınları.
- Kıran, Z – Kıran, A. (2000). *Yazınsal Okuma Süreçleri*, Seçkin Yay, Ankara.
- Köksel, B, (2012), "Dede Korkut Kitabında Dinî-mitolojik Yardımcı Kahraman Motifi", *TSA Dergisi*. 16/1, 2012.
- Moran, B. (2013). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İletişim, İstanbul.
- Morley, D.-Robins, K. (2011). *Kimlik Mekânları*, çev. Emrehan Zeybekoğlu, Ayrıntı
- Oralış, M. (1993), "Göçmen Yazını İçerisinde Aras Ören'in Konumu", *Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt:0, Sayı: 8, 109-122. Ören, A. (1980), *Berlin Üçlemesi*, İstanbul, Remzi Kitabevi Yay.
- Narlı, M (2002), *Araba Sevdaları*, *Türkbilig*, 2002/4, s. 19-28.
- Özakman, T. (1998) *Oyun ve senaryo yazma tekniği*, Bilgi Yayınevi.
- Pamuk, O. (2019) *Kafamda Bir Tuhafılık*. Yapı Kredi, İstanbul.
- Parsa, A. F. (20089). "Mutluluk paradoksu Greimas'ın eyleyensel örnekçesiyle" Seyide Parsa. (Ed) *Film çözümlemeleri*. Multilingual Yay. İstanbul.
- Propp, V. (1985). *Masalın Biçimbilimi*. (çev. Mehmet Rifat-Sema Ri-

- fat), Bilim/Felsefe/Sanat Yay. Ankara, 1985.
- Rifat, M. Göstergebilimin Abc'si. Say Yay. İstanbul, 2009.
- XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları-1. YKY Yay. İstanbul,
2019. ----- Göstergebilimcinin Kitabı. Düzlem Yay. İstanbul, 1996.
- Said, E.W. (2012). Şarkiyatçılık, çev. Berna Ülner, Metis Yay. İstanbul.
- Savaşçı, F. (1986). Almanlar Bizi Sevmeyi, Kerem Yay, Ankara.
- Schopenhauer, A. İsteme ve Tasarım Olarak Dünya. Biblos Yay. İstanbul, 2009.
- Tekin, L. Berci Kristin Çöp Masalları. İletişim Yay. İstanbul, 2015.
- Tilbe, A. (2015), "Göç/ Göçer Yazını İncelemelerinde Çatışma ve Göç Kültürü İncelemeleri" (Bildiri) 3rd Turkish Migration Conference, Charles University Prague, Turkish Migration Conference Selected Proceedings ss: 458-466, London Transnational, Press London.
- Tilbe, A. ve Sirkeci, İ. (2015). Göç ve Göçmen Yazını Üzerine, Göç Dergisi, cilt:2, sayı:1, ss:1-4.
- Tilbe, A., Bilecen, T. ve Dervişoğlu, E. (2019). Göç Kültür ve Yazın, Transnational Press London.
- Toksöz, G. (2006), Uluslararası Emek Göçü, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniv. Yay. Yalçın, C. (2004), Göç Sosyolojisi, Ankara, Anı Yay.
- Ulağlı, S. (2006). İmgebilim: 'Öteki'nin Bilimine Giriş. Sinemis Yayınları.
- Wallraff, G. (1986). En Alttakiler, Milliyet Yay. İstanbul.
- Woodward, I (2016), Maddi Kültürü Anlamak, İstanbul, İş Bankası Yay.
- Yalçın, C (2004), Göç Sosyolojisi, Ankara. Anı Yay.

- Yıldız, B. (2012). Türkler Almanya'da, Everest Yay, İstanbul.
- Yılmaz, E.B, (2019), Edebiyat Şehir Hafıza, İstanbul, Kesit Yay.
- Yücel, T. Kendine Doğru Yolculuk. Can Yay. İstanbul, 2012.
- Yapısalcılık. Can Yay. İstanbul, 2015.
- Yüksel, A. Yapısalcılık ve Bir Uygulama M. Cevdet Anday Tiyatrosu. Yazko Yay. İstanbul, 1981.
- Zengin, E. (2010). Türk Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Temel Kavramlar, Hacettepe Üniversitesi Türiyat Araştırmaları Dergisi, Bahar 12, ss. 329-349.